

KUML 19
86

KUML 19 86

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag, Århus

Omslag: Inspireret af lerkarornamentik fra Jernalderen.

Udgivet med støtte af Statens humanistiske Forskningsråd

Redaktion: Poul Kjerum

Omslag: Flemming Bau

Tilrettelæggelse: Elsebet Morville

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Skrift: Baskerville 11 pkt.

Papir: Stora G-print 120 gr.

Copyright 1988 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-7288-050-3

ISSN 0454 6245

Indhold/Contents

<i>H. Hellmuth Andersen</i> : Ringborgene og den militære begivenhedshistorie	7
Die Ringburgen und die militärische Ereignisgeschichte	17
<i>Lene B. Frandsen og Stig Jensen</i> : Hvor lå Ribe i Vikingetiden	21
Where was Viking Age Ribe?	34
<i>Thomas Fanning</i> : En irsk-nordisk bronze ringnål fra Ribe	37
A Bronze Ringed Pin with Hiberno-Viking affinities from Ribe	40
<i>Charlotte Fabech</i> : Stenkisten fra Blære	45
The megalithic cist at Blære	72
<i>Bjarne Lønborg</i> : Bronzestøbning i dansk Jernalder	77
Bronzecasting	93
<i>Jytte Ringtved</i> : Jyske gravfund fra yngre romertid	95
Late Roman and early Germanic Iron Age grave finds from Jutland. Tendencies in social development	219
<i>Jysk Arkæologisk Selskab 1986</i>	233

Jyske gravfund fra yngre romertid og ældre germanertid

Tendenser i samfundsudviklingen

Af Jytte Ringtved

INDLEDNING

Det er en vanskelig proces at nå fra de arkæologiske kilder og til det datidige, levende samfund. I jo højere grad man bevæger sig bort fra konkrete emner som økonomi og teknologi, jo sværere bliver det. Samfundets ideologi, dets forestillingsverden, sætter sig ikke éntydige spor i kilderne. En anden side af problemet er kildematerialets beskaffenhed. Mange bevaringsmæssige forhold spiller ind og sætter sine begrænsninger for fortolkningsmulighederne. Mangler vi således f.eks. gravfundene fra en given periode, er spørgsmålet, om området har været forladt, om de døde ikke har været gravlagt, om gravene ikke er blevet bevaret til i dag, eller om arkæologerne ikke har fundet anlæggene.

Perioden yngre romertid og ældre germanertid (ca. 150-550 e. Kr.) var således gennem mange år dunkelt belyst og repræsenteret ved et ret ensidigt kildemateriale. For yngre romertids vedkommende drejede det sig hovedsageligt om gravfund og krigsbytteofringer, for ældre germanertids vedkommende om depot- og offerfund [1]. På dette grundlag var det vanskeligt at præsentere en bred, kulturhistorisk fremstilling af perioden, og at vurdere hvorledes samfundet udviklede sig. Men meget væsentlige materialeforøgelser er sket i de sidste årtier. Overordentlig betydningsfuldt er det, at gårdene og landsbyerne nu er trådt kraftigt frem i fundbilledet, og vel at mærke igennem hele tidsforløbet. Gennembruddet her kom med de storstilede undersøgelser sat i gang af det Arkæologiske Bopladsudvalg under Statens humanistiske Forskningsråd i årene fra 1969-77 [2]. Som den vigtigste fundplads vil jeg trække Vorbasselandsbyen frem med dens kontinuerlige bebyggelse gennem hele 1. årt. e. Kr. [3]. Men mange andre bebyggelser underbygger i dag resultaterne fra Vorbasse og viser yderligere facetter af bebyggelsesbilledet [4].

Også på anden måde er billedet blevet ændret. Mange nye gravfund er kommet til, og tilvæksten har især været markant for ældre germanertids vedkommende – perioden som førhen var så sparsomt repræsenteret. Gravene findes sammen såvel på små familiegravpladser som på egentlige landsbygravpladser [5]. Af sidstnævnte slags vil jeg fremhæve Sejflod-

gravpladsen fra det nordøstlige Himmerland, som med sine 300 grave fra 4. og 5. årh. næsten fordobler antallet af de sagkyndigt undersøgte jyske grave fra samme tidsrum.

Foruden gravene fremstod krigsbytteofringerne som yngre romertids anden store fundgruppe, og også her skal der peges på væsentlige nye tendenser. Således begynder bearbejdningen af de i dette århundrede udgravede store fund fra Ejsbøl ved Haderslev og Illerup Ådal ved Skanderborg at vise resultater. Fundene giver os et fingerpeg om, hvorledes krig organiseredes i datidens samfund, og hvorfra fjenden kom [6].

Sidst men ikke mindst er der offer- og depotfundene med deres indhold af ædelmetaller. Fremtrædende er i den forbindelse guldet – metallet, der dengang som nu betegnede det eksklusive, forbeholdt de få. På dette felt er nyhederne kommet fra Gudme på Sydøstfyn og Sorte Muld på Bornholm [7]. Begge er gammelkendte lokaliteter, som nu får delvis ny betydning, idet nye fund antyder tilstedeværelsen af politiske og/eller sakrale centre. Begge har de haft lang levetid, og mens Gudmes tyngdepunkt ligger i ældre germanertid, har Sorte Muld afgivet flest fund fra den efterfølgende periode. Metalfundene fra Gudme bør i øvrigt ses i relation til egnens stednavneforekomster og øvrige arkæologiske levn, og hermed må nødvendigvis det enestående fund Lundeborg I nævnes [8]. Lundeborg I, som er under udgravning i disse år, har vist sig at være en havne- og handelsplads, hvor forskellige værkstedsaktiviteter har fundet sted. Genstandene herfra tilhører foreløbigt især yngre romertid, og fundet er beliggende ved kysten ud for Gudmeområdet og er denne egn naturlige port mod en større omverden [9]. De senere år har således afgivet et vigtigt supplement til de tidligere kendte centre for handel og håndværk – og dermed vel politisk magt. Der tænkes her på Dankirke i Sydvestjylland, Helgö i Mälardalen og i indirekte form Stevns på Østsjælland [10].

Meget nyt materiale må således siges at være kommet til veje igennem de sidste par årtier til belysning af perioden yngre romertid og ældre germanertid. Som det fremgår af ovenstående, drejer det sig både om en materialeforøgelse og om tilkomsten af regulært nye fundgrupper. Inden vi skal se nærmere på dele af dette arkæologiske materiale, må det være på sin plads kort at rekapitulere, hvad der findes af skriftlige kilder til perioden. Hvad omfatter disse kilder, og hvad er deres udsagnsværdi? Groft sagt eksisterer der to typer skriftlige kilder [11]:

- a) stort set samtidige optegnelser fra frankiske, øst- eller vestromerske historiografer (Prokopios, Jordanes, Gregor af Tours). I optegnelserne, der er fra 6. årh. e. Kr., nævnes nordiske forhold perifert.
- b) lidt eller noget yngre nordiske eller angelsaksiske kilder i form af digte, sagaer og historieskrifter. Disse har hjemlige nordiske forhold som primære emner, men for den aktuelle tidsperiodes vedkommende sagnagtigt beskrevet (Beowulf, Widsith, Beda, Saxo, Snorre Sturlason m.fl.)

Set under ét er ingen af disse kilder så overbevisende i deres viden eller troværdighed, at vi for det nordiske områdes vedkommende tør overføre konkrete stammebetegnelser eller begivenheder til det arkæologiske materiale. Men på et generelt plan giver de os dog to oplysninger [12]. Dels at Norden i denne tid ikke bør ses som en afkrog af Europa, isoleret fra de syd- og mellemeuropæiske strømninger. Enkeltpersoner såvel som stammekontingenter har deltaget i krigene syd for Danmark på forskellig side og kendt til begivenheder og forhold i det samtidige Europa og Den Nære Orient. De hjemlige krigsbytteofre vidner også om, at områderne heroppe ikke selv er gået ram forbi i de urolige tider. Derudover fortæller kilderne noget om de hjemlige politiske forhold med fremkomsten af navngivne småkonger i 6. årh. og ganske givet også tidligere. Således fortælles i Beowulf-kvadet bl.a. om Geaternes konge Hygelac, der dræbtes under et overfald på Friesland. Netop denne hændelse nævnes også af den frankiske historieskriver Gregor af Tours og kan derfor bekræftes og fastsættes i tid til begyndelsen af det 6. årh. Det er derimod usikkert, hvor store områder sådanne småkonger regerede over, og hvilke magtbeføjelser de iøvrigt besad. Derom ved vi mere, når de sammenhængende danske kongedynastier efter et par århundreder toner frem [13].

Denne summariske gennemgang yder naturligvis ikke hverken de arkæologiske eller de skriftlige kilder til perioden nogen retfærdighed. Hensigten med gennemgangen har da også blot været at illustrere to forhold: dels at betydningsfulde samfundsændringer må formodes at finde sted indenfor tidsrummet, – dels at de senere års store materialeforøgelse giver en bedre indfaldsvinkel til ad arkæologisk vej at belyse disse samfundsændringer.

I det følgende skal jeg med udgangspunkt i gravfundene vurdere aspekter af den sociale og politiske udvikling [14]. Den primære undersøgelse indskrænker sig geografisk til det jyske område. Inden for dette område opdeles gravfundene i grupper ud fra deres genstandsudstyr. Det viser sig hurtigt, at de medgivne gravgaver optræder i faste sæt. Det er således de samme oldsagstyper, som gentagne gange findes kombineret i gravene. Disse sæt af genstande kaldes i det følgende for »kategorier« eller »udstyrs-kategorier«. Kategorierne ses som udtryk for de gravlagtes sociale position. Dermed er grunden lagt for en vurdering af de befolkningsgrupper, der er repræsenteret i gravene, og af samfundsopbygningen generelt. Før der kan udskilles kategorier af grave, må to forhold dog tages op. Det ene er, at der indenfor området eksisterer markante regionalgrupper, som kan være udtryk for tilstedeværelsen af forskellige samfundssystemer. Det andet forhold berører den kronologiske udvikling. I løbet af den behandlede periodes 400 år sker der naturligvis ændringer i gravskikken. Derfor må der etableres en tidsmæssig opdeling af materialet, så udviklingen kan belyses, og samtidigheden mellem en række fund sikres.

REGIONALGRUPPER

Det har længe stået klart, at ældre romersk jernalder i Jylland er præget af en række markante regionalgrupper. Forskellene mellem områderne kommer til udtryk både i gravskikken, i husenes udseende og i udformningen af en række genstande. Meget skarpt tegner sig således forskellen mellem de forskellige regioners keramiktraditioner. For yngre romertid og ældre germanertids vedkommende er billedet mere diffust, og der har ikke været arbejdet særskilt med påvisning af regionalitet inden for det jyske område. Der tegner sig dog, som det skal vises i det følgende, to store områder med en række indbyrdes forskelle. Denne fordeling holder sig konstant igennem det nævnte tidsrum. De to regionalgrupper udgøres af en nordjysk gruppe og en syd- og midtjysk gruppe – den sidste i det følgende kaldet sydgruppen. Regionalfordelingen skal her vises på grundlag af den primære materiale gennemgang, som koncentreredes om de sluttede gravfund og tildels bopladsfundene [15]. Der er ikke indsamlet oplysninger specielt med henblik på at belyse regionale forskelle.

Nord- og sydgruppen adskiller sig på følgende punkter:

- a) udbredelsen af planke- og bulkister samt stenkister (fig. 1). Heri er ikke medregnet genbegravelser i ældre stenkister, hvilket er særligt karakteristisk for områderne nord for Limfjorden og tildels for Himmerland. Denne gravform er jo naturligt nok betinget af tilstedeværelsen af ældre kister. Ved opregningen af trækister er barnegrave og egentlige, træbyggede kamre ikke medtaget. Desuden kan der naturligvis af og til opstå en vis usikkerhed omkring fortolkningen af kistesporene – om de stammer fra bul- eller plankekister.
- b) udbredelsen af brandgrave og specielt urnegrave med urne af lerkartype D/K eller type B (lerkartyper se nedenfor s. 113) (fig. 2).
- c) tilstedeværelsen af lerkartyperne F, H og J1+2 i gravene (fig. 3).
- d) forekomsten af de fælles lerkartyper G og C i jordfæstegravene (= de små, treleddede, ornamenterede lerkar henholdsvis med og uden hank). Ser vi på hyppigheden, hvormed disse kartyper optræder i gravene, jvf. fig. 16, er G lige talrig begge steder, mens C er almindeligst i de nordjyske grave. Dette sidste skyldes især, at type C erstattes af typerne M og J i de sydjyske yngre romertidsgrave (jvf. pkt. c). Men også for ældre germanertids vedkommende er der en vigtig regional forskel. I dette tidsrum er der i Nordjylland som regel mere end ét kar i gravene, og type C og G optræder nogenlunde lige hyppigt. I Sydjylland er kun undtagelsesvis mere end ét lerkar i gravene, og type C er nu dominerende.
- e) udbredelsen af fibler af *Almgren gruppe VII, serie 1* og 2 samt Almgren gr. VII, ser. 3 med eller uden ottekantet bøjletværsnit [16] (fig. 4). Der argumenteres senere for, at ser. 3-fiblerne med ottekantet bøjletværsnit er i anvendelse tidligt i perioden sydligt i Jylland samtidig med ser. 1 og vel især ser. 2-fiblerne nordligt i Jylland.
- f) træk i langhusenes udformning som skiller bebyggelsen i to grupper. I Syd- og Midtjylland ligger langhusenes konstruktion altid meget tæt på de velkendte huse fra Vorbasse. Her optræder en beboelsesafdeling, som omfatter spændene mellem de fem vestlige stolpepar og øst herfor en stald samt evt. yderligere et gavlrum af uvis funktion (fig. 5). Husene kan være drejet 180°, men med principielt samme opbygning [17]. I Nordjylland er billedet ikke så klart, men flere huse synes i hvert fald kun at have en beboelsesafdeling, som dækker fire stolpepar [18].

Fig. 1. Udbredelsen af planke- og bulkister samt stenkister.

Distribution of plank and bole coffins and stone cists.

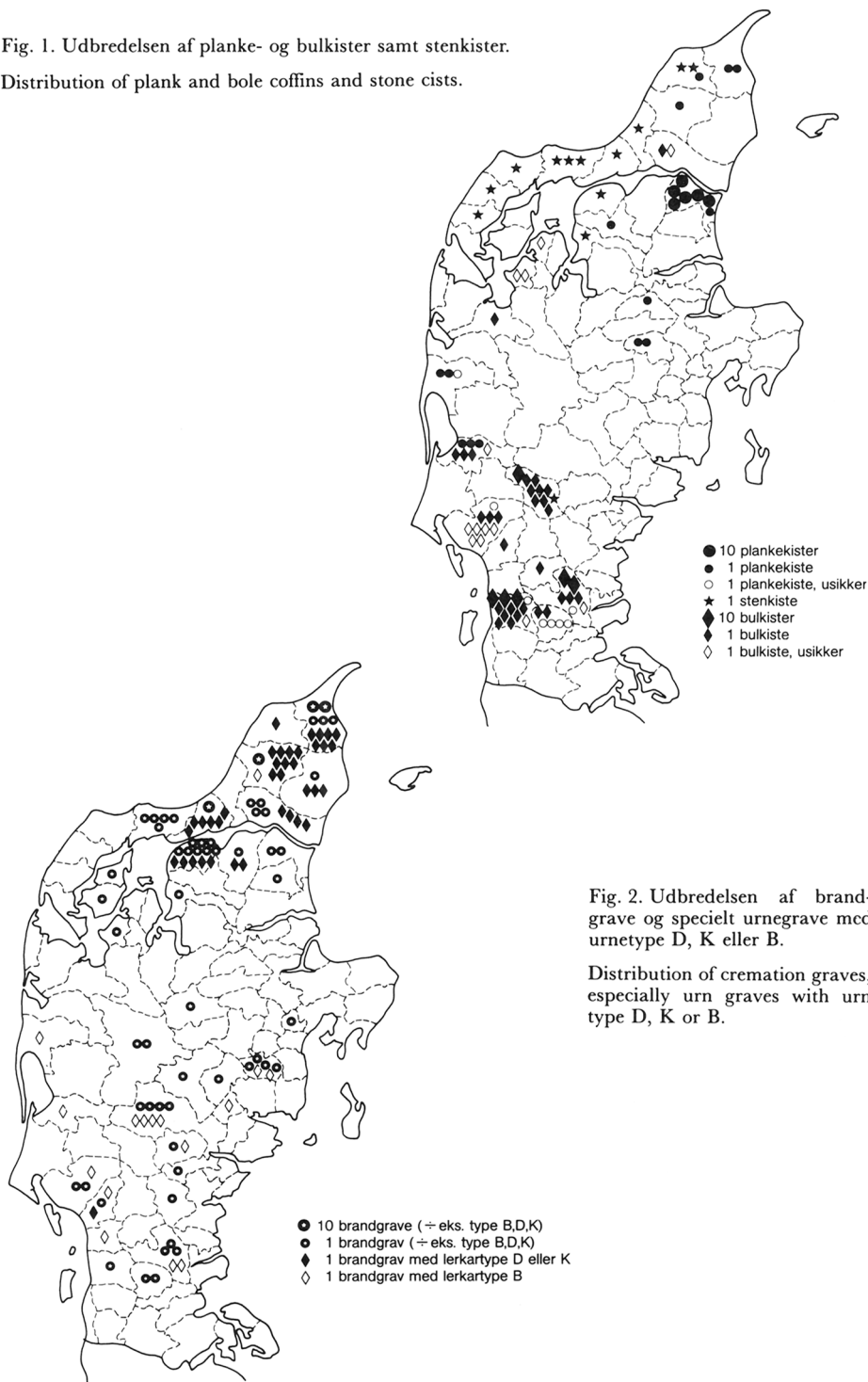

Fig. 2. Udbredelsen af brandgrave og specielt urngrave med urnetype D, K eller B.

Distribution of cremation graves, especially urn graves with urn type D, K or B.

Fig. 3. Udbredelsen af lerkartyperne F, H og J (fra gravfund).
 Distribution of pot types F, H, and J (from grave finds).

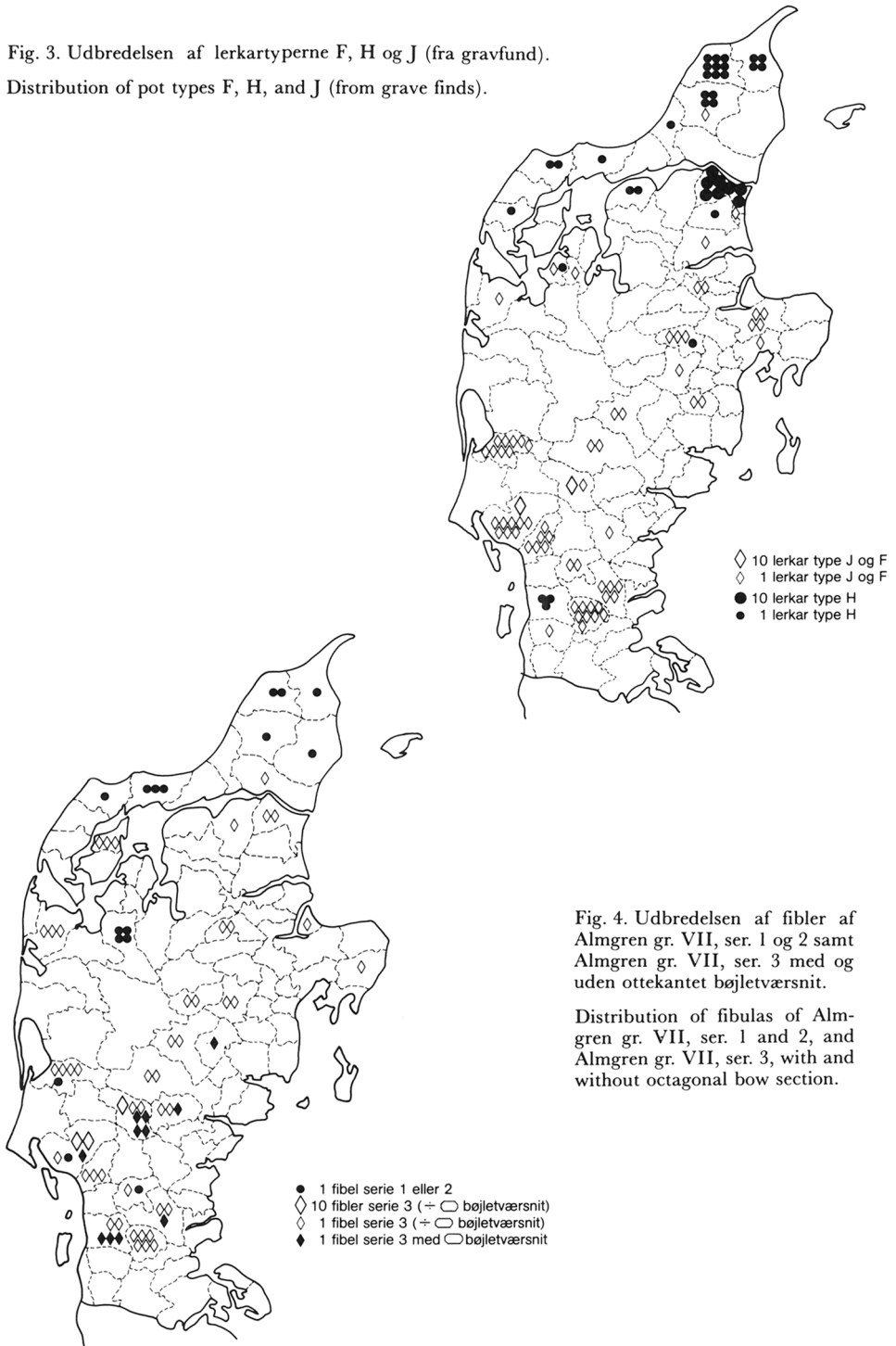

Fig. 4. Udbredelsen af fibler af Almgren gr. VII, ser. 1 og 2 samt Almgren gr. VII, ser. 3 med og uden ottekantet bøjetværsnit.

Distribution of fibulas of Almgren gr. VII, ser. 1 and 2, and Almgren gr. VII, ser. 3, with and without octagonal bow section.

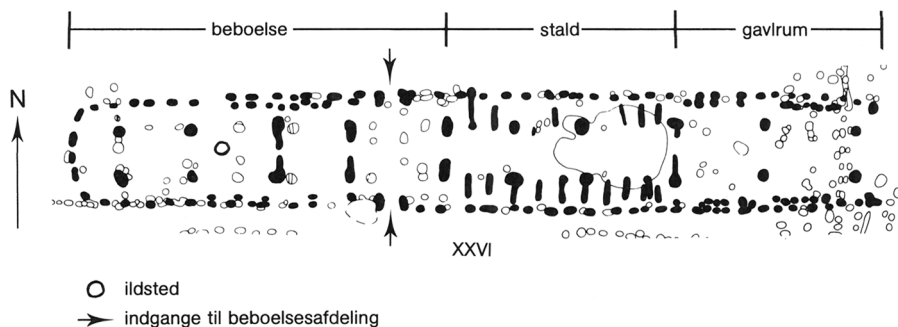

Fig. 5. Langhus XXVI fra Vorbasse med angivelse af funktionsopdelingen: beboelse, stald og gavlrums (grundplan efter Steen Hvass 1979 fig. 3).

Long-house XXVI from Vorbasse with indication of the functional arrangement: dwelling, stable and gable-room (ground plan after Steen Hvass 1979 fig. 3).

Med hensyn til langhusenes østende, der som regel har tjent den animalske produktion, adskiller et par af de nordjyske pladser sig ligeledes fra de syd- og midtjyske. Der tænkes her på Sejlflod- og Stavadbopladsene, hvis langhuse ud fra de tagbærende stolpers placering ikke kan ses at have haft stald. Men netop disse bopladser har måske også et generelt afvigende økonomisk grundlag, idet ingen af dem er placeret i terrænet på den for perioden gængse måde, nemlig med umiddelbar adgang til såvel lave græsningsarealer som højereliggende agerbrugsjord. Materialet er dog for spinkelt til, at der kan drages slutninger om mere generelle forskelle i økonomi mellem de to regionalområder.

- g) fundnedlæggelsesforholdene for de publicerede depot- og enkeltfund fra ældre germanertid understøtter i generelle træk en tvedeling af det jyske materiale [19]. Således viser det sig, at en relativt stor del af fundene inden for denne kategori er nedlagt i vådområder nordligt i Jylland, mens en relativt stor del af fundene i de sydligere områder er lagt på tør bund (fig. 6). Med tør bund menes her, at fundene er fremkommet på marker f.eks. ved pløjning, samt under sten, fra hedeområder eller i bakker.

De ovennævnte forskelle i genstands- og anlægstyper, fundforhold eller fundkombinationer varer hver for sig ikke ved gennem hele perioden, men giver tilsammen et billede af kontinuiteten i regionalfordelingen. I fig. 7 er varigheden af de enkelte træk udtegnat.

Sammenholdes spredningen af de regionalt fordelte genstands- og anlægstyper, fås et billede som vist i fig. 8. På dette grundlag kan der skelnes mellem en nordjysk og en sydjysk gruppe efter en linie som f.eks. den her angivne langs en række herredsgrænser.

Som en sidste underbygning af det jyske materiales opdeling i to regionalgrupper kan fremføres variationer i lerkarrenes form og ornamentik. Til det formål har jeg analyseret lerkarrene af type G = de treleddede hankekar med ornamentik [20]. Materialet er inddelt i fire faser, hvilket foregriber den kronologiske analyse. Fase a til c dækker yngre romertid og svarer stort set til slutningen af 2. årh., til 3. årh. og til 4. årh.; fase d er ældre germanertid.

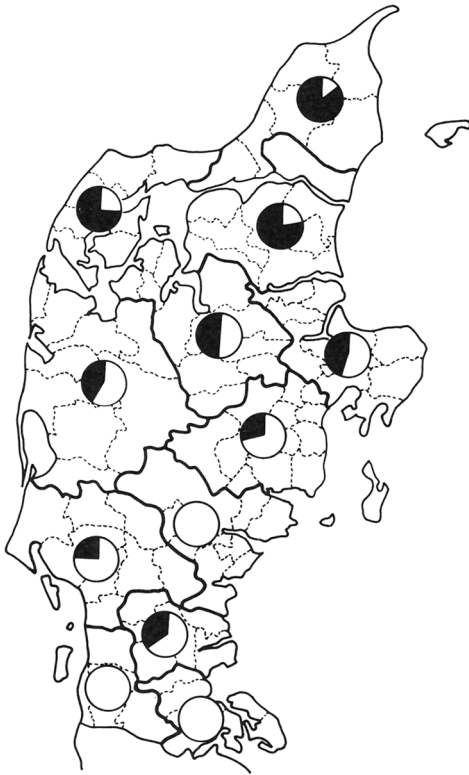

Fig. 6. Den relative fordeling af ældre germanertids depoter og enkeltfund på henholdsvis våd-nedlæggelser (mørke cirkeludsnit) og nedlæggelser på tørt område (hvide cirkeludsnit).

The relative distribution of early Germanic period hoards and single finds in wet areas (dark segment), and dry areas (white segment), respectively.

	ynge romertid	ældre germanertid
a plankekister		
a bulkister		
a stenkister		
b urnegrave, kartype D/K		
b urnegrave, kartype B	— — — — —	
c kartype F i gravene	— — — — —	
c kartype H i gravene		— — — — —
c kartype J i gravene		
d forskelle i kartype C's fundkombination		
e Almgren gr. VII, ser. 1	— — — — —	
e Almgren gr. VII, ser. 2 og 3	— — — — —	
f langhusenes beboelsesafdeling	— — — — —	
g fundforhold for depoter/enkeltfund		

Fig. 7. Varigheden af de påviste regionale træk inden for yngre romertid og ældre germanertid.

Duration of the demonstrated regional features within the late Roman and early German Iron Age.

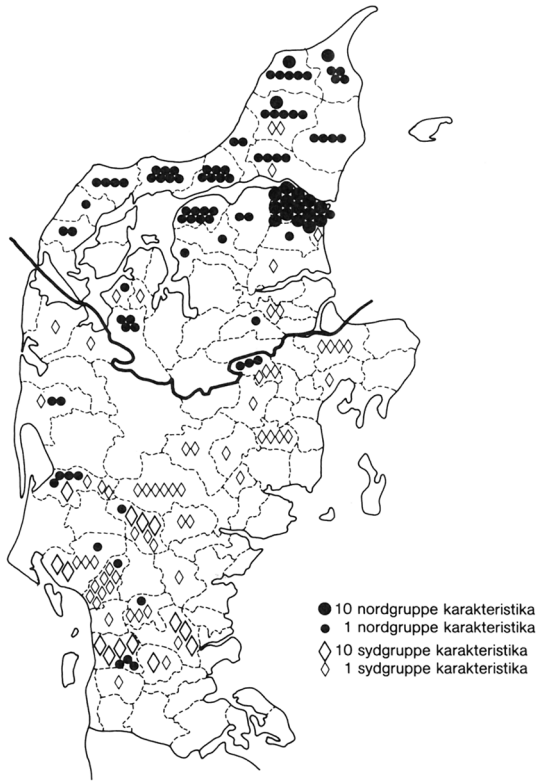
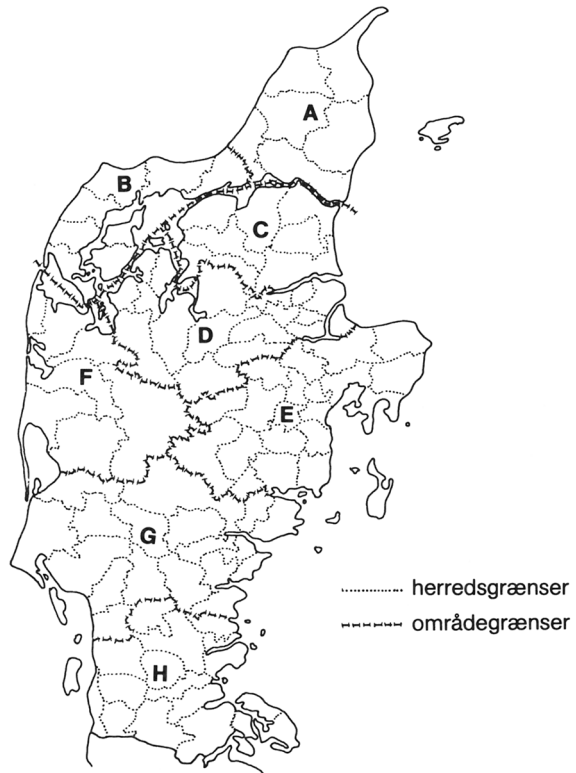

Fig. 8. De to regionalgrupper udskilt på spredningen i genstands- og anlægstyper. Sammen-tegning af kortene fig. 1-4.

The two regional groups distinguished on the basis of the distribution of object and structure types. Collation of the maps figs. 1-4.

Fig. 9. Landskabsinddeling af Jylland med henblik på en vurdering af den stilistiske variation mellem de forskellige områders lerkar.

Division of Jutland with a view to evaluating the stylistic variation in the pottery between the various areas.

	antal lerkar	antal udvalgte form- og ornamentikelementer
fase a	31	12
fase b	74	27
fase c	144	27
fase d	84	14

Fig. 10. Antal lerkar og udvalgte form- og ornamentikelementer til analyse over den regionale, stilistiske variation.

Number of pots and selected shape and decoration elements for analysis of the regional, stylistic variation.

Lerkarrenes udseende bliver sammenlignet for en række udvalgte elementer, som rent subjektivt formodes at vise regionalt særpræg. Det drejer sig hovedsageligt om ornamentale træk og mønsterkompositioner. Sammenligningen foretages via en korrespondensanalyse, som grupperer materialet i henhold til indbyrdes ligheder og forskelle [21]. Til grund for analysen er foretaget en landskabsinddeling som vist i fig. 9. Korrespondensanalysen sammenholder da ligheder og forskelle mellem den samlede mængde lerkar fra ét område med oplysningerne om de andre områders lerkarvariation. Det materialemæssige grundlag for analysen er vist i fig. 10. De anvendte lerkar samt de relevante ornamentik- og formelementer er opført i appendix A. Lerkarrenes geografiske spredning og en udtegning af korrespondensanalysens resultater for de enkelte tidsfaser ses i fig. 11.

Korrespondensanalysen angiver talværdier for områdernes indbyrdes lighed. Jo mere lig, jo mindre talmæssig forskel. De aktuelle værdier er afsat på kortene vægtet indenfor de enkelte landskabsinddelinger i henhold til fundmængdens geografiske tyngdepunkt. Imellem disse otte afsatte talværdier er indsat støttepunkter for hvert 0,1 eller 0,25 interval, og punkter med samme værdi er forbundet med en fælles linieføring. De derved fremkomne isolinier giver et umiddelbart indtryk af fordelingen. Det væsentligste resultat er, at der igennem alle fire faser er størst ulighed indenfor lerkarmaterialet mellem en nordjysk og en sydjysk gruppe som adskilt ved 0-linierne og det tætte forløb af isolinier herom. I fig. 12 kan 0-linierne ses udtegnet for sig, og der er konstrueret en gennemsnitlig 0-linie. Heraf fremgår det, både at skillelinien er meget konstant gennem tid, og at den er næsten sammenfaldende med inddelingen foretaget ud fra de forskellige anlægs- og genstandstypers spredning (jvf. fig. 8).

Jeg skal kort nævne nogle af de væsentligste forskelle mellem de nordjyske og de sydjyske lerkar, som indgik i den regionale analyse ovenfor. I yngre romertid adskiller karrerne sig ikke i så høj grad ved formen eller det overordnede mønstervalg som ved mønsterdetaljerne og de anvendte ornamenteringsteknikker. De mest markante forskelle i mønstervalget er, at der i den sydjyske gruppe gennem hele yngre romertid optræder lerkar med skrå eller lodret afstribning af bugoverdelen, hvorimod dette træk i nordgruppen hænger nøje sammen med den sene yngre romertids og ældre germanertids keramik. I den tidlige del af yngre romertid (fase a og b) ses der i den sydjyske gruppe også bugornamentik bestående af syv eller flere felter, oftest en række hovedfelter med især vandretløbende ornamentik, afbrudt af bifelter

af f.eks. gruber, vinkelstillede furer eller andet. De samtidige nordjyske lerkar har som regel kun tre eller evt. fem felter excl. den specielle ornamentik ved hanken. Begge grupper har en del vinkelornamenterede lerkar i hele yngre romertid.

Blandt de mønsterdetaljer og -teknikker, der især viser en regional fordeling i yngre romertid, kan fremhæves:

For Syd- og Midtjylland: relativt hyppig brug af fureornamentik eller tendens til brug af furer eller streger af samme bredde i de vandrette mønstre (furer adskilles fra streger ved at have en bredde > 2 mm). For Nordjylland: relativt hyppig brug af indridsede streger eller tendens til brug af furer og streger af vekslende bredde gennem de vandrette mønsterforløb.

Bifelternes udformning er en af de mest bemærkelsesværdige detaljer, men den foretrukne udformning veksler med hver af yngre romertids faserne både indenfor nord- og sydgruppen. Eksempler på fire henholdsvis nord- og sydjyske lerkar fra fase b er vist i fig. 13. I ældre

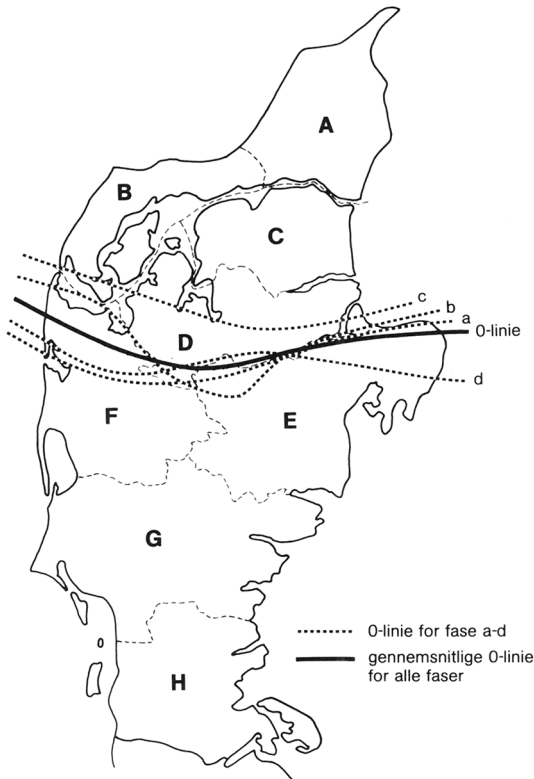

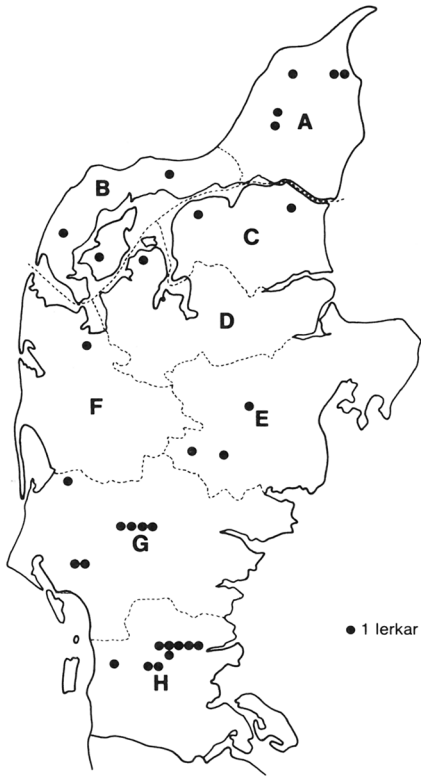
Fig. 12. Fordelingen af de keramiske stilgrupper. Korrespondensanalysens O-linier for fase a-d er indtegnet sammen med det beregnede gennemsnit for disse.

Distribution of the pottery style groups. The O-lines for the correspondence analysis for phases a-d have been plotted with the calculated averages for these.

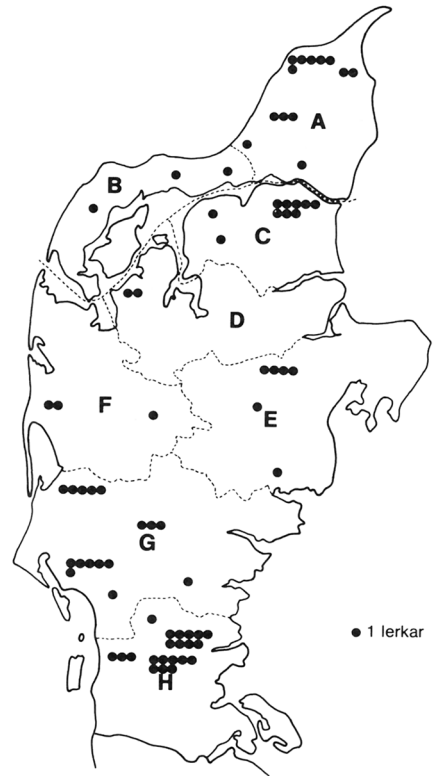
→
Fig. 11. Stilistisk variation inden for lerkarmaterialet. Lerkarrenes geografiske spredning og korrespondensanalysens resultater for fase a-d udtegnet på landskabskort.

Stylistic variation within the pottery material. The geographical distribution of the pots and the results of the correspondence analysis for phases a-d have been entered on the maps.

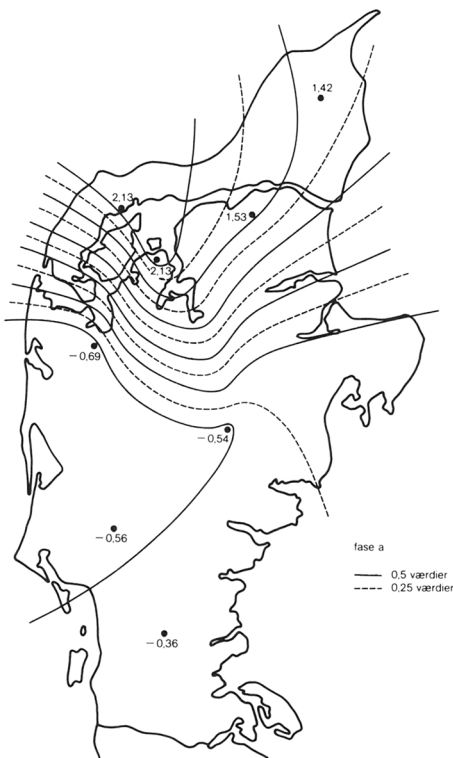

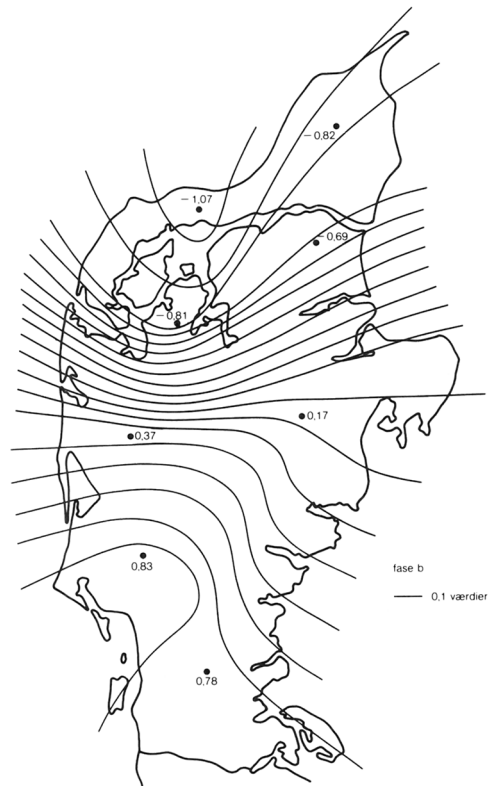
fase a

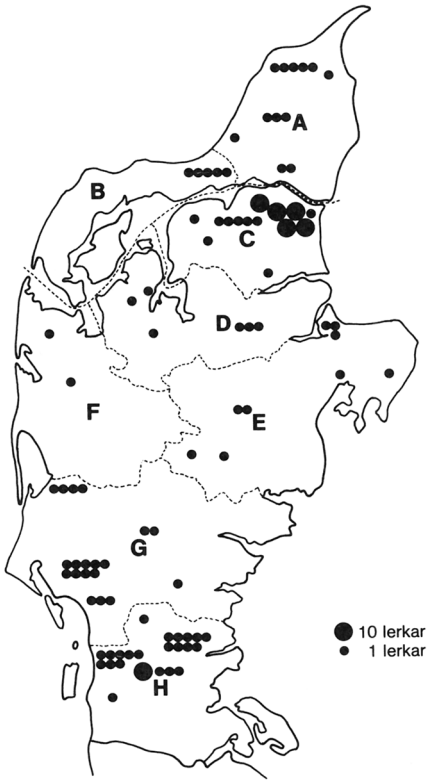
fase b

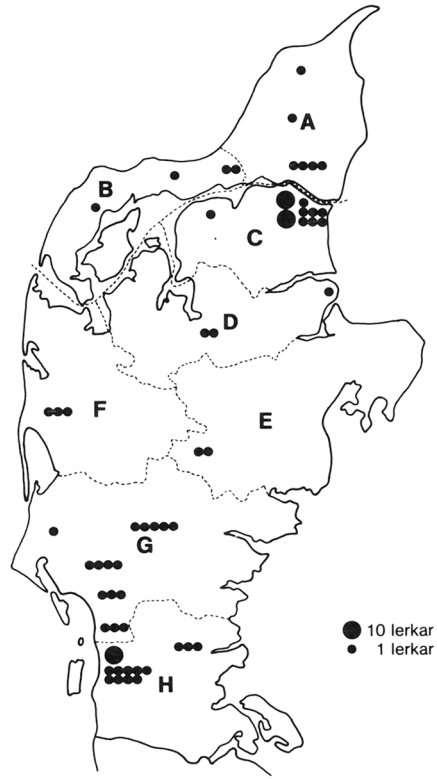
fase a
 — 0.5 værdier
 - - - 0.25 værdier

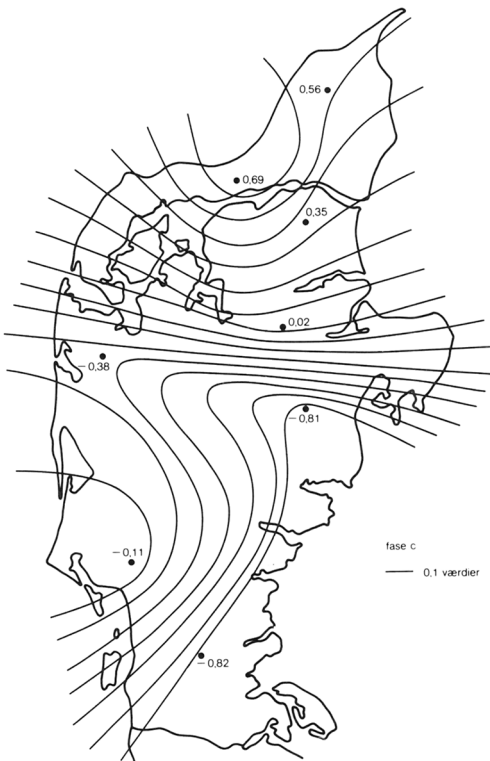
fase b
 — 0.1 værdier

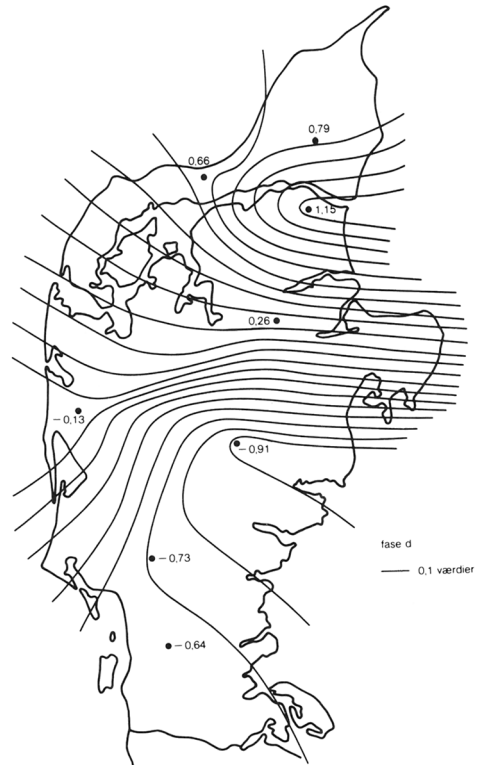
fase c

fase d

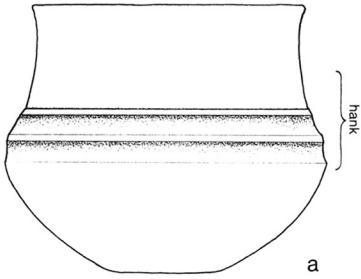

fase c
— 0,1 værdier

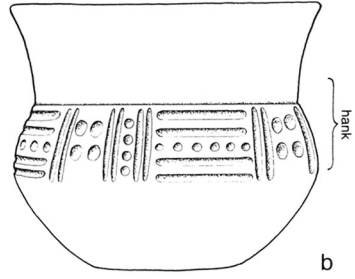

fase d
— 0,1 værdier

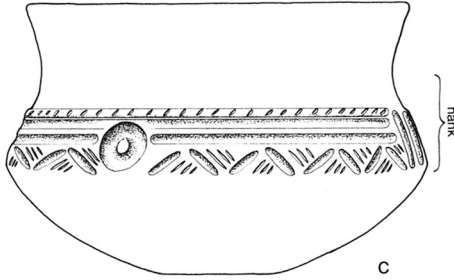
Sydgruppen

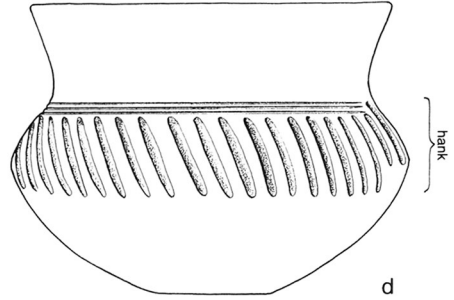
a

b

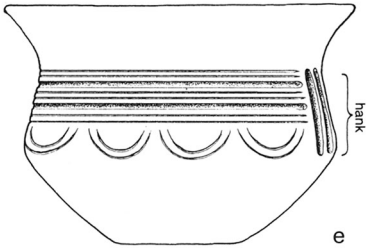

c

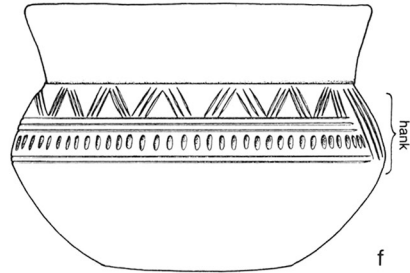

d

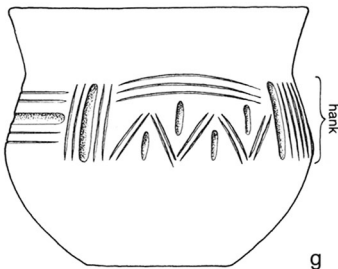
Nordgruppen

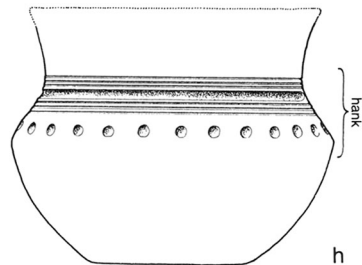
e

f

g

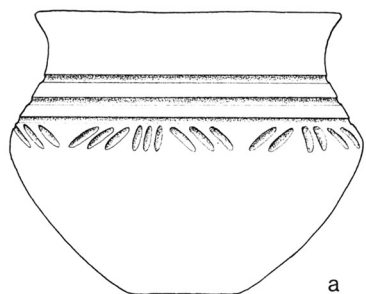

h

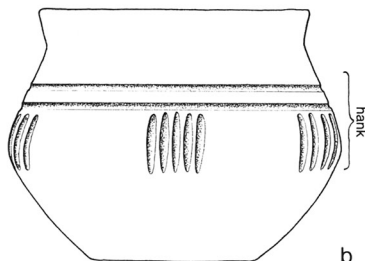
Fig. 13. Eksempler på nord- og sydjyske type G-lerkar fra fase b. a: Enderupskov gr. 1361, b: Møllebakken gr. XV, c: Næsbjerg gr. Z, d: Tungelund, e: Malle gr. B, f: Vester Lem gr. B, g: Lundegårde gr. 17, h: Janum Vestergård.

Examples of north and south Jutland type G vessels from phase b.

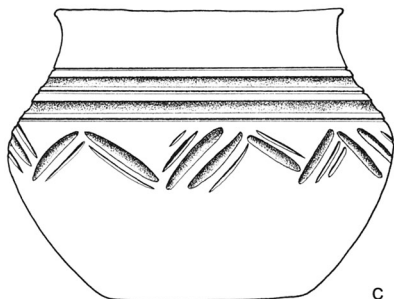
Sydgruppen

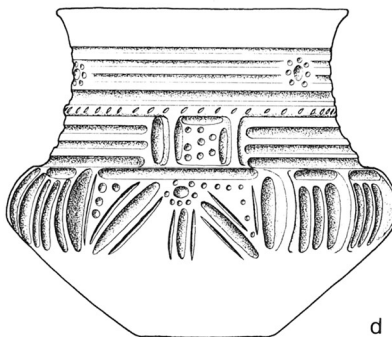
a

b

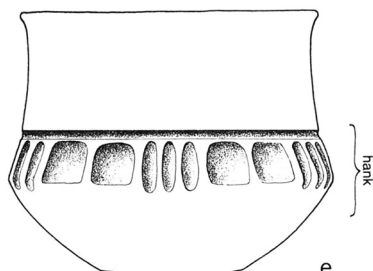

c

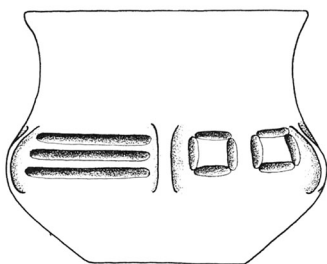

d

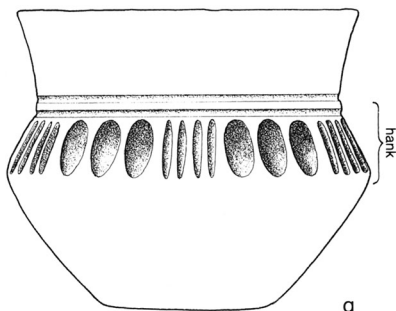
Nordgruppen

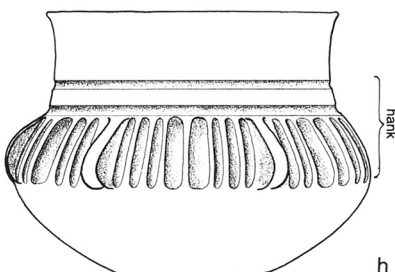
e

f

g

h

Fig. 14. Eksempler på nord- og sydjske type G og C-lerkar fra fase d. a: Enderupskov gr. 2, b: Enderupskov gr. 137, c: Hjemsted gr. 145, d: Hjemsted gr. 297, e: Sejlflod gr. DE, f: Løjbjerg, g: Sejlflod gr. DI, h: Sejlflod gr. IC.

Examples of north and south Jutland type G and C vessels from phase d.

germanertid drejer mønsterforskellene sig især om, at bugornamentikken på de nordjyske lerkar næsten udelukkende består af lodrette furer – enten gruppevist eller kontinuerligt anbragt eller bestående af grupper af furer af vekslende bredde. De sydjyske lerkar kan også have lodrette furer, evt. en enkelt bred fure omgivet af grupper af smallere furer, men den største del af karrene har dog en form for vinkelornamentik. Meget karakteristisk for perioden er »liggende vinkler«, d.v.s. vinkler bestående af en skrå og en lodret linieføring eller en vinkel opdelt ved en lodret midterlinie (fig. 14a, d).

Eksempler på nord- og sydjyske lerkar fra ældre germanertid ses i fig. 14.

Det kan altså vises, at der arkæologisk tegner sig to markante grupperinger i yngre romertid og ældre germanertid i Jylland. Opdelingen slår igennem i flere forskellige sfærer, – gravskik, beboelseshusenes udformning, fundforhold for offer- og depotnedlæggelser samt stilistisk variation indenfor keramikken. Områderne kan bedst afgrænses mod hinanden ved en linie fra Grund fjord i øst via Gudenåen, evt. videre ved Nørreå-systemet over mod Storåens øvre løb og op mod Venø bugt. De her anvendte herredsgrenser følger stort set samme forløb.

Regionalgruppernes videre afgrænsning giver sig for nordgruppens vedkommende af sig selv af landskabsmæssige årsager. Afstandene over Kattegat og Skagerrak til det sydnorske, vestsvenske og ødanske område er store og forskellene i genstandsmateriale åbenlyse. Men kontakterne har naturligvis eksisteret, og der er klare lighedspunkter indenfor f.eks. keramikken fra Nordjylland og Sydnorge-Vestsverige, ligesom fragmenter af de letgenkendelige norske vortebægre og spandformede lerkar optræder i henholdsvis graven fra Gøttrup i Vesthimmerland og fra Stavadbopladsen i Vendsyssel [22].

Den sydjyske lokalgruppes afgrænsning sydover skal ikke her underkastes nogen selvstændig bearbejdning. Tilsyneladende består der i yngre romertid en ret skarp afgrænsning mod det sydslesvigske område, – både med hensyn til keramik og gravformer [23]. Som grænse skal måske regnes med Olgerdiget ved Tinglev. Ifølge H. Neumann skiller i al fald det arkæologiske materiale ved Vidåen i vest tæt på den nuværende dansk-tyske grænse; mod øst svinger grænselinien op og afskærer Sundeved samt Als fra det sydjyske område. For ældre germanertids vedkommende synes en lignende fordeling at markere sig ved udbredelsen af forskellige lerkarformer [24]. Skønt afstanden fra Jylland til Fyn er meget lille, skulle det ikke her være nødvendigt at foretage nogen sammenligning, – Fyn markerer sig i genstands- og anlægsformer som en selvstændig lokalgruppe gennem hele tidsforløbet.

REGIONALGRUPPERNE – ET TOLKNINGSFORSØG

Men hvad betyder denne opdeling af Jylland gennem en periode på 400 år? Umiddelbart kunne man fristes til at se en sammenhæng mellem grænseli-

nien og det udstrakte forløb af vådområder, der gennemskærer det nordlige Midtjylland. Man kunne altså forestille sig, at forskellene skyldtes forringede kontaktmuligheder. Hvis vådområderne har denne effekt, kan det naturligtvis have betydning for hvor markant grænselinien tegner sig, men som egentlig forklaring er denne tanke alt for simpel. En lang række andre genstande spredes jo udmærket over hele området, og f.eks. den stærkt fornyende fase i sen yngre romertid med forenklingen af lerkarrenes mønstervariation, med tilsynekomsten af hægte-maller og hægtespænder og med ændringer indenfor smykke- og fibeludstyret, synes at foregå parallelt indenfor begge regionalgrupper.

Et lignende resultat når man frem til, hvis fordelingen søges forklaret ud fra tilstedeværelsen af produktionscentre. Argumenterne er nemlig ikke særlig oplagte i dette tilfælde, idet fordelingen markerer sig indenfor flere forskellige sfærer og ikke kun i udbredelsen af genstandstyper. Tilstedeværelsen af produktionscentre kan derfor ikke være nogen fyldestgørende forklaring på de udskilte regionalgrupper. Eksisterer sådanne centre indenfor området, må man heller ikke regne med, at deres afsætningsområder kun er betinget af den geografiske afstand til aftagerne. Afsætningsområder er underlagt de økonomiske, sociale og politiske forhold, som råder i området. Et arkæologisk eksempel på et produktionscenter med et klart asymmetrisk afsætningsområde er Helgö i Mälardalen. Her produceredes i ældre germansk jernalder dragt- og smykkeudstyr, som afsattes til Mälaramrådet, Sydnorge, Nordsverige og Sydfinland. Afsætningsområdet var således en stor vifte med Helgö sydligst i spredningsfeltet [25].

De jyske regionalfordelinger kan altså ikke forklares alene ved tilstedeværelsen af produktionscentre og afsætningsområder, eller ved dårlige indbyrdes kontaktmuligheder p.g.a. geografiske skel. Fordelingen er derimod snarere udtryk for en mere fundamental forskel områderne imellem. Samfundenes kulturelle værdier og normer må adskille sig fra hinanden. På hvilke punkter dette gør sig gældende, kan godt i nogen grad indsnævres. Blot må man huske på, at en opdeling af samfundet i f.eks. en økonomisk, en politisk, en religiøs og en social sfære ikke nødvendigvis er relevant for de datidige samfund. Opdelingen kan dog være berettiget som et analytisk redskab.

Det arkæologiske kildemateriale er desværre for spinkelt til at vise tilstedeværelsen af *økonomiske* forskelle. Visse forhold kan tages til indtægt for, at Nordjylland har været præget af et mere åbent landskab med dårligere adgang til træ. Der tænkes her på de mange sandflugtslag, som ses i arkæologiske udgravninger i dette område. Ligeledes kan manglen være årsag til anvendelsen af sten- og plankekister i gravene fremfor bulkister – som i Sydjylland. Bulkister kræver stammer, der har fået lov at vokse sig store og kraftige. Forskelle i de naturgivne betingelser mellem det nordjyske og det syd- og midtjyske område synes der ikke umiddelbart at være

tale om, selvom Nordjylland har været præget af dybe havindskæringer og mere eller mindre våde saltvandsenge.

Forskelle i *religiøse* forhold er ganske givet tilstede. Som nævnt kan der påvises forskelle i deponeringsmåden for enkeltfund og depoter fra Nord- og til Sydjylland. En del af disse fund er religiøse ofre. Her tænkes især på genstande udlagt i moser og søer. Sådanne ofringer er karakteristiske for det nordjyske område og består for størstedelens vedkommende af fibler og halsringe [26]. Den særlige gruppe mosefund, der kaldes krigsbytteofringer, skal ikke vurderes i denne sammenhæng. Deres forekomst afspejler jo ikke alene brugen af den pågældende offerskik, men også hvilke egne, der udsættes for fjendtlige overfald.

De følgende analyser af gravfundene viser klare forskelle i de *sociale* og *politiske* sfærer i nord- og sydgruppen. Dermed kan forskellene i de kulturelle værdier og normer belyses, og indholdet på visse punkter konkretiseres. De grundlæggende samfundsforskelle sætter den regionale fordeling af genstande og anlæg i relief. Regionalgrupperne fremstår som et udtryk for dybtgående kulturelle forskelle, og fordelingen kan tydeligvis ikke betragtes blot som et spørgsmål om spredningseffekt.

KRONOLOGI

Formålet med den kronologiske analyse er at udskille grupper af grave, som er samtidige. Dette er en nødvendig baggrund for at vurdere ændringer i samfundsf forholdene indenfor det ca. 400 år lange tidsrum.

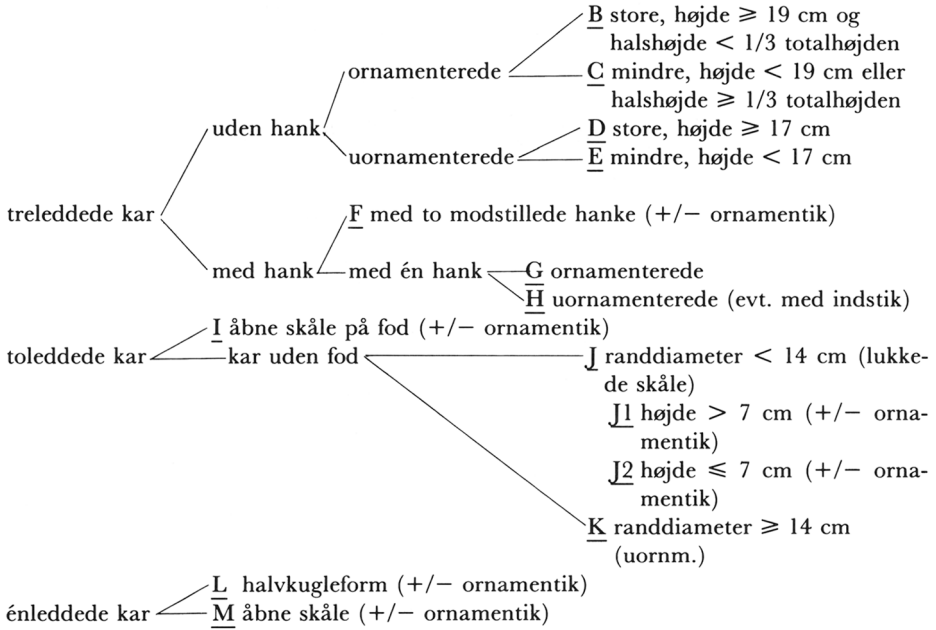
Det er væsentligt, at den tidsmæssige opdeling af materialet kommer til at omfatte flest mulige gravfund. Især fattigt udstyrede grave er naturligvis svære at sætte i forhold til eksisterende periodeinddelinger, idet disse er baseret på udviklingen indenfor dragtudstyr, våben og import. For at få det bredest mulige spekter af grave repræsenteret i en kronologisk inddeling, har det været nødvendigt at opstille en selvstændig kronologi på de jyske grave ud fra den genstandstype, som her er så overordentlig hyppig, nemlig lerkarrene.

Lerkarrene vil blive sammenlignet i en typologisk-kronologisk analyse. Den grundlæggende tanke er, at lerkar, der er hinanden mest lig, også står hinanden nærmest i tid. I den aktuelle analyse er hvert enkelt kar en selvstændig enhed, og karrets form og ornamentik danner grundlag for sammenligningen. Både form og ornamentik er afhængig af kartype. Har lerkarret hank, må ornamentikken f.eks. indrette sig herefter, og karrets form er bl.a. betinget af karrets funktion. En typologisk-kronologisk analyse må derfor behandle hver kartype for sig.

De kartyper, der optræder i gravene, kan udskilles ved ganske få karakteristika. Inddelingen bygger især på karrenes leddeling, samt på tilstede-

værelsen af ornamentik og hanke [27]. Karrene kan have følgende led: fod, bugunderdel, bugoverdel og hals. Leddene kan kombineres til en-, to-, tre- og fireleddede kar. Typeinddelingen er som følger (se også fig. 15):

A særformer: tudkander, zoomorfe kar (fuglebægre), retvæggede bægge, en- og treleddede miniatyrebægge

N fireleddede kar – fodbægge (ornamenterede)

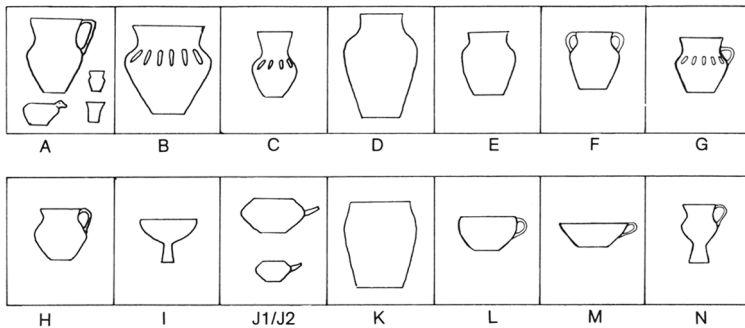

Fig. 15. Typeinddeling af de gravfundne lerkar.

Classification of the pottery from graves.

	Nordgruppen 409 kar fra 404 grave (1,2 pr. grav)	Sydgruppen 432 kar fra 376 grave (1,1 pr. grav)
lerkartype A	4,5%	3,0%
B	0,2%	4,4%
C	20,2%	16,2%
D	6,7%	0,2%
E	3,3%	3,0%
F	0,4%	3,2%
G	36,7%	35,2%
H	21,6%	1,2%
I	0	1,4%
J1	0,2%	9,5%
J2	1,0%	4,9%
K	0,8%	0
L	0,6%	3,5%
M	2,7%	10,6%
N	1,0%	3,7%

Fig. 16. Kartypernes relative hyppighed i forhold til samtlige bestembare kar inden for henholdsvis nord- og sydgruppen.

Relative frequency of the various vessel types in relation to all identifiable vessels within the northern and the southern group, respectively.

Lerkarrene optræder enkeltvis eller flere sammen i hver grav. I grave med mere end ét lerkar ses i reglen kun et enkelt eksemplar af hver type. I fig. 16 er vist kartypernes relative hyppighed i nord- og sydgruppens grave.

Den hyppigst forekommende lerkartype indenfor begge regionalområder er de treleddede hankekar med ornamentik (lerkartype G). Kartypen er velegnet til en kronologisk analyse. Det drejer sig om omhyggeligt udførte, glittede og ornamenterede kar, hvor såvel form som udsmykningselementer gradvist udskiftes gennem tid.

Den kronologiske analyse må foretages på de to regionalgruppers lerkar for sig. Som det fremgår af ovenstående spredningsanalyser, er keramikken i denne tidsperiode regionalt præget, og karrenes udvikling viser forskellige tendenser i de to områder. I analysen over de syd- og midtjyske lerkar vil lerkartype C (små, ornamenterede, treleddede kar) blive inddraget. Det kan kun ske for de sene lerkars vedkommende, idet type C og G i dette område bliver formmæssigt og ornamentalt lig hinanden i ældre germanertid [28].

Analyseformen er igen korrespondensanalysen. Resultaterne bliver aftegnet i spredningsdiagrammer med to akser. Hvis de fremkomne diagrammer skal kunne tolkes som visende en perfekt seriation, må enheder og variable (= lerkar samt form- og ornamentikelementer) fordele sig i en

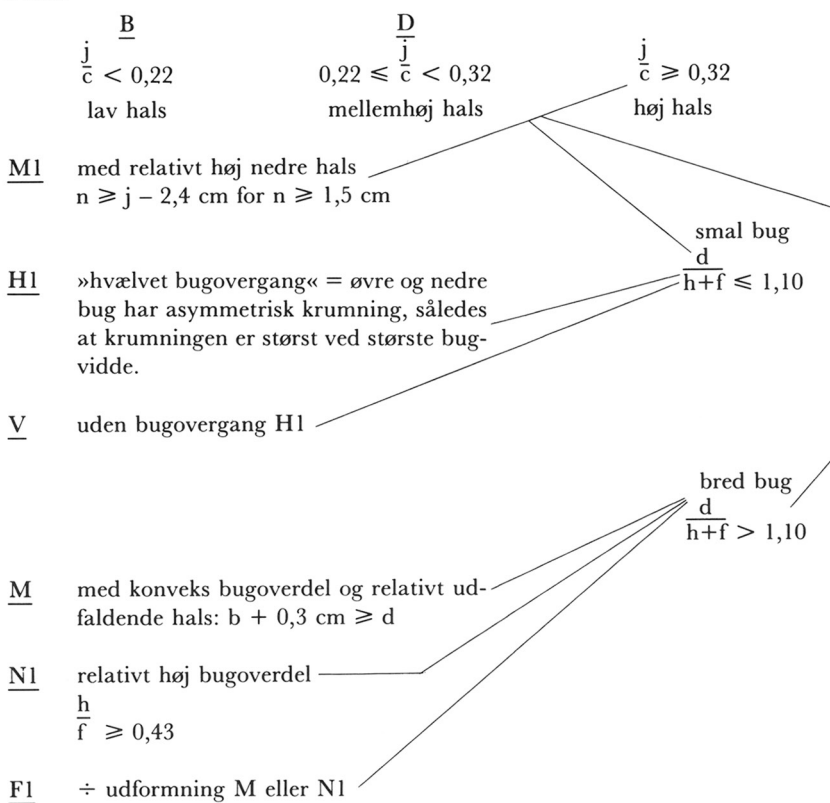
parabel omkring aksecentret på de to første akser. En vis afvigelse fra idealet i form af klumpninger og uens spredningsafstand mellem punkterne i forløbet kan forventes, når et konkret arkæologisk materiale analyseres. Men en klar bueformet fordeling er en forudsætning for, at fordelingen umiddelbart kan siges at vise en kontinuerlig udskiftning af variablene og dermed med stor sandsynlighed et kronologisk forløb [29].

KRONOLOGISK INDELING AF NORDJYSKE GRAVFUND

I det nordjyske område er udvalgt 105 type G-lerkar fra et tilsvarende antal grave til at indgå i analysen. Udvælgelsen er forsøgt gjort tidsmæssig, social og geografisk repræsentativ ved dels at udvælge materialet fra de to jordfæstegravpladser Sejlflod og Lundegårde, dels at supplere med lerkar fra enkeltliggende gravfund af større geografisk spredning [30]. Lerkarrene er inddelt i grupper ud fra deres form [31]. I gruppernes definition indgår bogstavsbetegnelser, som findes beskrevet i appendix B.

Der anvendes følgende inddeling:

Form

Gruppen N1 udgår af analysen, da ingen af de udvalgte lerkar kan henføres hertil.

Inddelingen hviler på grupperinger i materialet udskilt ved diverse spredningsdiagrammer og histogrammer over formelementer og kombinationer af disse. Til at indgå med formelementerne i den kronologiske analyse er valgt nedenstående ornamentikelementer (hvis ikke andet er nævnt drejer det sig om bugornamentik):

Ornamentik

- A kun vandrette furer og streger.
- C stregvinkler i bånd (= vinkler flankeret af streger).
- E ornamentik, hvori indgår partier af vandrette furer og streger.
- F øverst vandrette streger eller streger og furer. Disse er ubrudt eller opdelt kun ved felter med lodretstående ornamentik, ikke ved lodretfelter og hankefelter. Herunder flg. stregornamentik: skråstreger, vinkler, kryds eller buer.
- G ornamentik, hvori indgår vinkler i streger.
- H komposition: vandret-lodret ornamentik: forskellige motiver med vandret orienteret ornamentik.
- I komposition: vandret-lodret ornamentik: vandretfelter øverst streger, herunder vinkler, furer el.a. (symmetriske felter).
- J hankefelt: én grube på hver side af hanken.
- K hovedmotiv: stregvinkler. Disse kan have streger over sig, men stregerne brydes da før eller ved hankefelt.
- L lodrette streger (stregbundter) som hoved- eller bimotiv (ikke hankefelt eller lodretmotiv).
- N bimotiv: furevinkler, evt. skrå furer.
- P hovedmotiv vinkler. Disse kan have streger over sig, men stregerne brydes da før eller ved hankefelterne.
- Q rækker af runde gruber, vandrette eller lodrette.
- R komposition: vandret-lodret ornamentik: vandretfelter kun vandrette streger.
- S komposition: vandret-lodret ornamentik: alle vandret-lodret mønstre.
- T komposition: vandret-lodret ornamentik: lodretmønstre: tre lodrette furer.
- U hovedmotiv: furevinkler, enkelte eller i grupper, evt. med gruber, rosetter, ringgruber.
- W rosetter.
- X komposition: vandret-lodret ornamentik: vandretfelter kun vandrette furer.
- Y komposition: vandret-lodret ornamentik: lodretfelter (evt. hankefelter): rosetter flankeret af lodrette furer.
- Z liste eller mellemrum mellem to furer med skråindtryk.
- A1 kun vandrette, omløbende furer.
- B1 komposition: vandret-lodret ornamentik: lodretmotiv: furevinkel, evt. med grube.
- C1 halsornamentik: tre eller flere furer (incl. hals/bug overgangen) eller kompliceret halsornamentik.
- D1 halsornamentik: mere end én streg eller fure ved overgangen hals/bug.
- E1 al liniær ornamentik incl. vinkler udført i furer.
- G1 lodrette furer i ens bredde – evt. afbrudt af uornamenterede partier.
- I1 kun lodret ornamentik.
- J1 lodrette furer i vekslende bredde eller furer og streger, hvoraf de bredeste ornamentophører ved bugknæk, de smalle fortsætter ned på bugunderdelen.
- K1 furer i vekslende bredde.
- L1 lodrette knopper og lister.

Fortegnelsen over de anvendte lerkar og deres form- og ornamentikelementer vises i appendix C.

Nordgruppens lerkarfaser

Korrespondensanalysens to første akser ses udtegnet i fig. 17. I diagrammet indgår variablerne med betegnelserne A til M1 og lerkarrene med betegnelserne 1 til 92. Utegningen viser om ikke en perfekt parabel, så dog en pæn buet formet fordeling. Derfor kan det antages, at forløbet repræsenterer den tidsmæssige udvikling. Der er ikke tale om nogen jævn spredning langs buens forløb. Det skyldes især, at relativt mange lerkar stammer fra Sejlflodgravpladsen, som kun strækker sig over den senere del af det behandlede tidsrum.

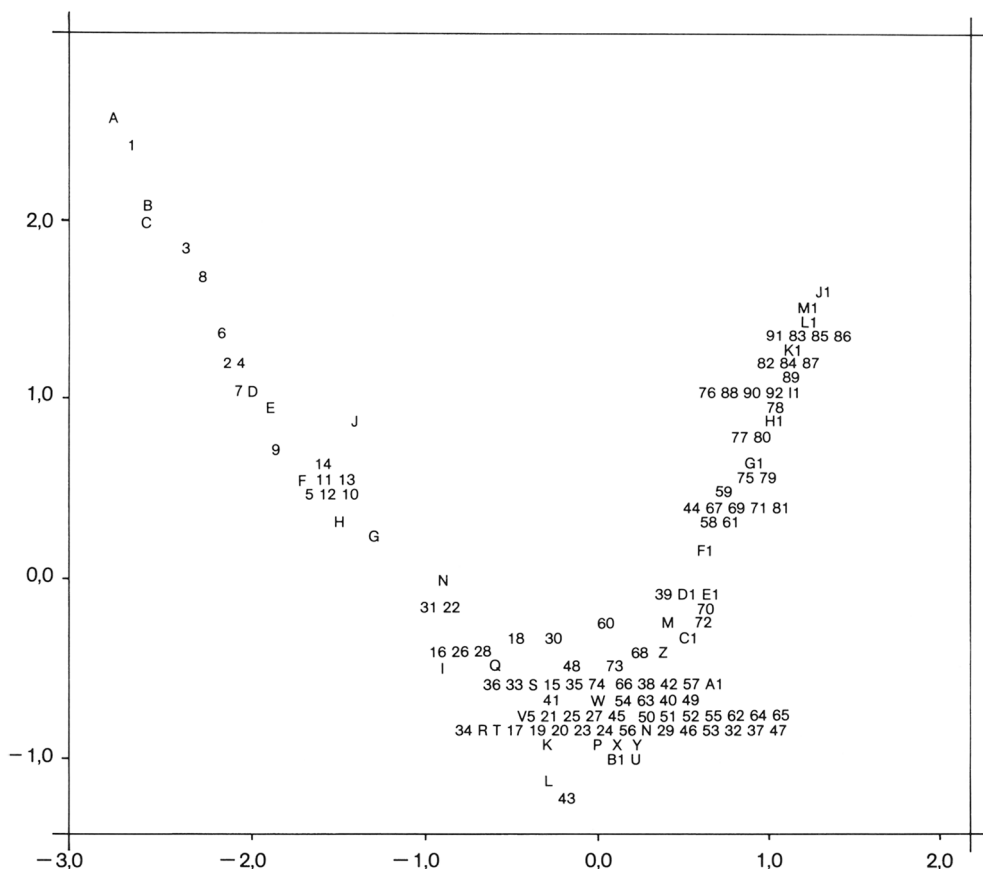

Fig. 17. Kronologisk analyse for nordgruppen. Spredningsdiagram for korrespondensanalysens to første akser. 1-92: lerkar (jvf. app.C). A-M1: form- og ornamentikelementer.

Chronological analysis for the northern group. Scattergram for the two first axes of the correspondence analysis. 1-92: pottery (cf. App. C). A-M1: shape and decoration elements.

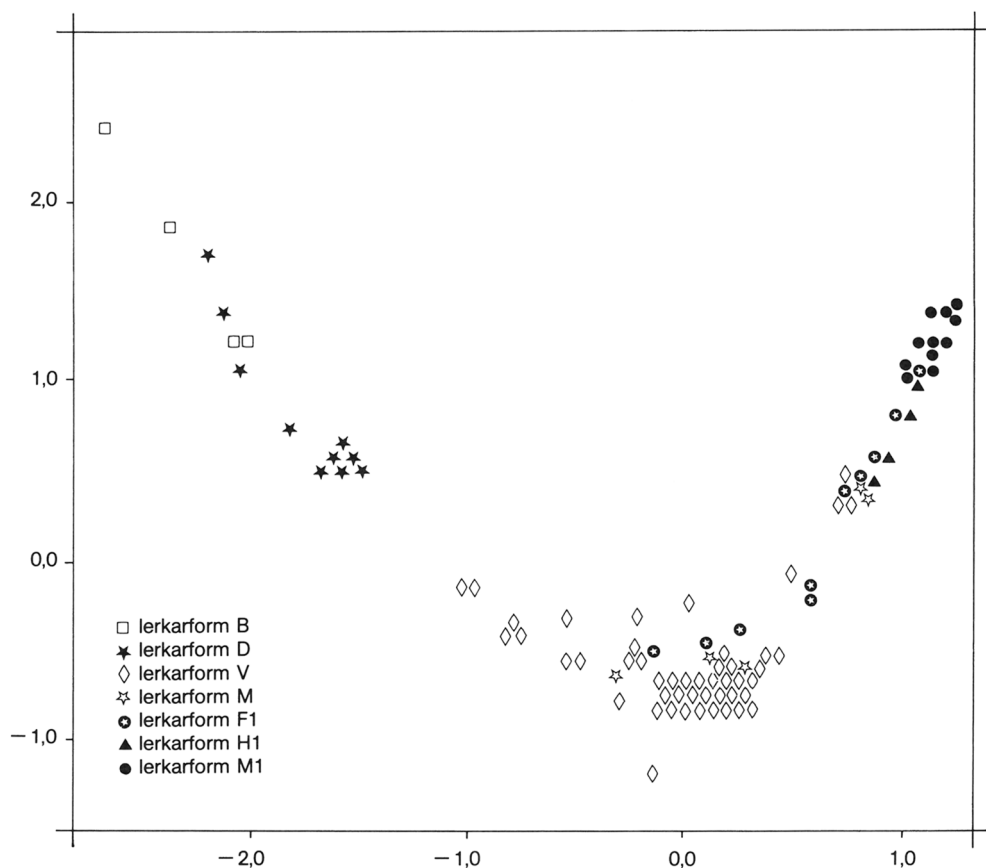

Fig. 18. Lerkarformernes fordeling på korrespondensanalysens to første akser (nordgruppen).

Distribution of pottery forms on the two first axes of the correspondence analysis (northern group).

De nordjyske type G-lerkar, der ikke fandt plads i den primære analyse, kan dateres ud fra deres form. I fig. 18 ses korrespondensanalysens to første akser igen udtegnet, men kun med enhederne (= lerkarrene) repræsenteret. I diagrammet er markeret, hvilken form de enkelte lerkar kan henføres til. Lerkarformerne udskiftes gradvist startende med form B i øverste højre hjørne, derefter kommer D, så V og M sammen, dernæst som en overgangsform F1 og endelig slutter H1 samt M1 buens øverste højre hjørne. Da de enkelte lerkarformer optræder nogenlunde samlet i diagrammet, og da alle fundne lerkar kan henføres til én af disse former, kan alle lerkar dateres relativt ud fra deres form. Kun optræder endnu en form – nemlig N1 – som ikke var repræsenteret blandt de lerkar, der valgtes til analysen. Ud fra genstandskombinationerne i gravene fremgår det, at lerkarformerne B, D, V, M og N1 tilhører yngre romertid, F1 er en overgangsform til ældre

germanertid, og at H1 og M1 er ren ældre germanertid. Der vil herefter blive anvendt følgende fasebetegnelser: fase a (lerkarform B), fase b (lerkarform D), fase c (lerkarform V, M, N1) og fase d (lerkarform H1, M1).

Type C-lerkar, som også er relativt hyppige i det nordjyske materiale, er formede og overfladebehandlede med samme omhu som lerkar af type G.

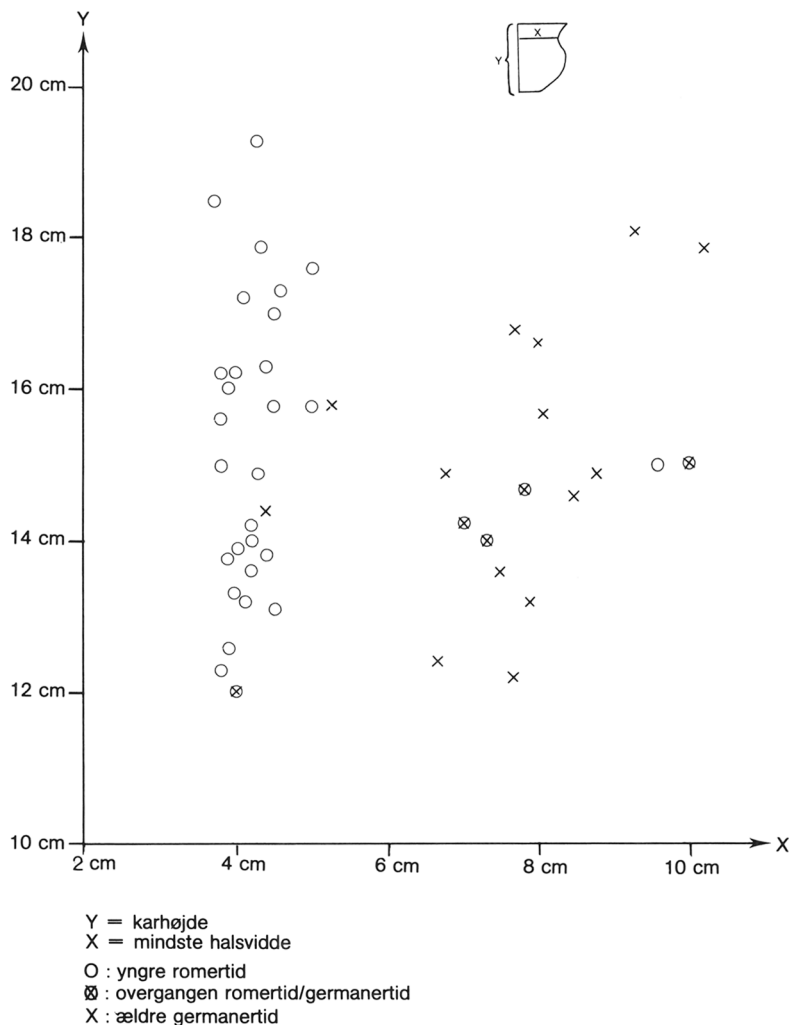

Fig. 19. Spredningsdiagram visende halshøjde og halsvidde af udvalgte type C-lerkar fra nordgruppen.

Scattergram showing neck height and neck width of selected type C vessels from the northern group.

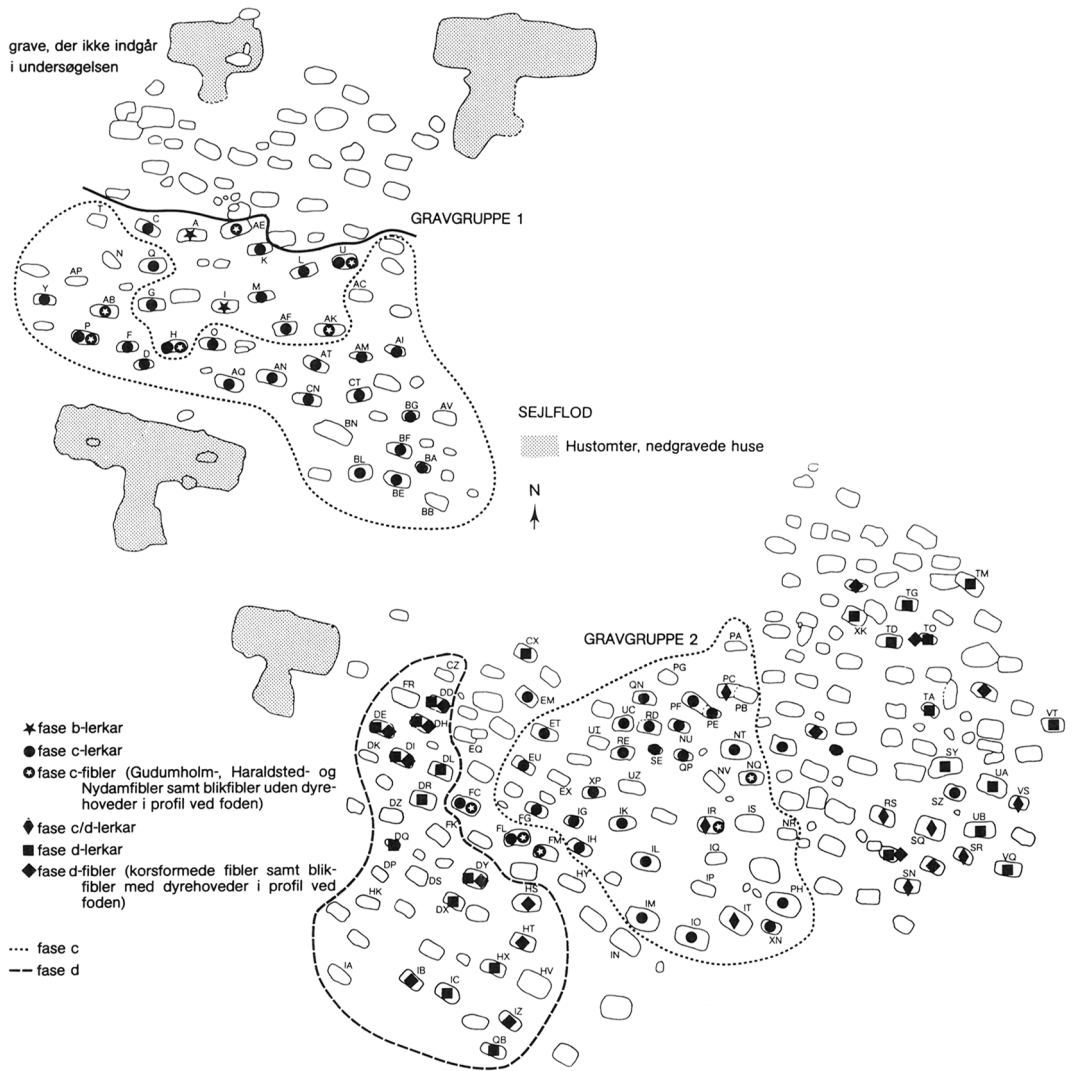

Fig. 20. Sejlflodgravpladsens kronologiske udvikling.

Chronological development of the Sejlflod cemetery.

Uden her i øvrigt at gå i detaljer med denne lerkartypes kronologiske udvikling skal det nævnes, at karrene ændrer sig markant fra yngre romertid til ældre germanertid. I ovenstående spredningsdiagram fig. 19 er vist lerkarrenes halsvidde (x-aksen) i forhold til karhøjden (y-aksen). Med i diagrammet er type C-lerkar fra grave, der også indeholder type G-lerkar dateret via korrespondensanalysen fig. 17 og 18 [32]. Den tidligere opnåe-

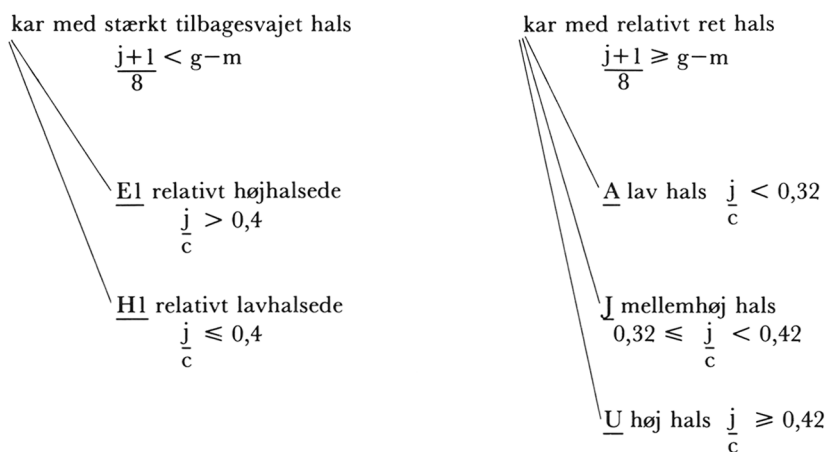
de datering er vist med signaturene: o = yngre romertid, ⊗ = overgangsform, X = ældre germanertid. Med lille halsvidde ses til venstre i diagrammet kar næsten udelukkende dateret til yngre romertid og til højre kar fra ældre germanertid. Diagrammet underbygger resultaterne af den kronologiske analyse for type G-lerkarrene.

Foruden korrespondensanalysens buformede fordeling og lerkarrenes fundkontekst underbygges den kronologiske udvikling af horisontal stratigrafi på *Sejlfjordgravpladsen*. Dette er vist på kortet fig. 20. Da kun dele af materialet fra Sejlfjord var tilgængeligt på bearbejdningsstidspunktet, er udbredelseskortet suppleret med enkelte samtidige fibeltyper. Gravpladsen har sine ældste grave centralt i gravgruppe 1. Dernæst udvides gravgruppe 1 og midterpartiet af gravgruppe 2 kommer til. Til slut anlægges øst- og vestfløjen i gravgruppe 2.

KRONOLOGISK INDDDELING AF SYD- OG MIDTJYSKE GRAVFUND

I dette område er igen udvalgt et antal lerkar til den kronologiske analyse. Der medgår 105 lerkar fra 104 grave. Karrene stammer fra de seks følgende jordfæstegravpladser: Enderupskov, Hjemsted, Møllebakken, Næsbjerg, Stenderup og Vrangstrup. Gravpladserne dækker tilsammen hele tidsspektret og rummer både fattigt og meget rigt udstyrede grave. Geografisk har de tyngdepunkt i det sydvestlige Jylland, men dette gælder for hele fundmængden (jvf. fig. 37).

Lerkarrene er inddelt i nedenstående grupper A, J, U, E1 og H1 på grundlag af halsens udformning:

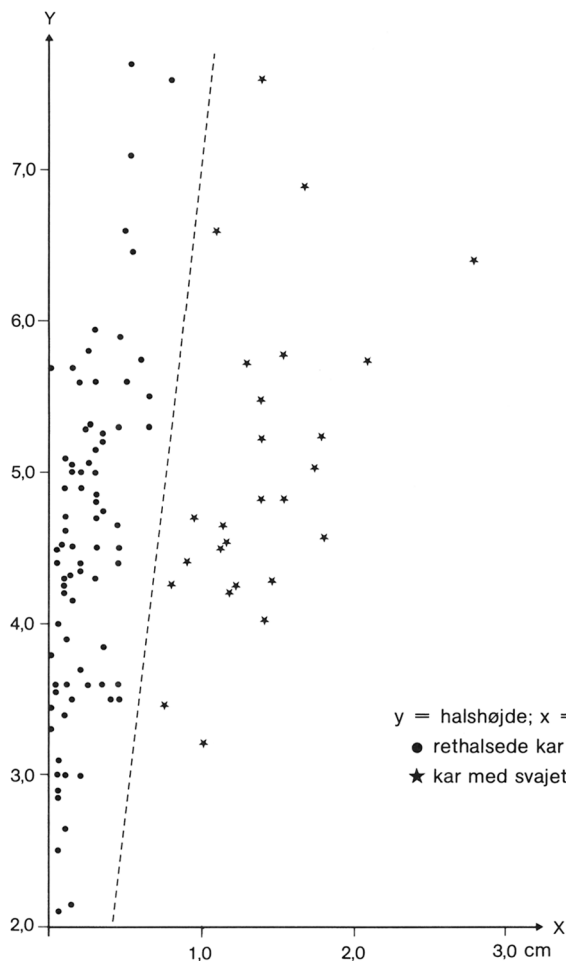

Fig. 21. Spredningsdiagram for halshøjde og halssvajning for type G- (og type C-) lerkar fra sydgruppen.

Scattergram for neck height and neck curve for type G (and type C) pottery from the southern group.

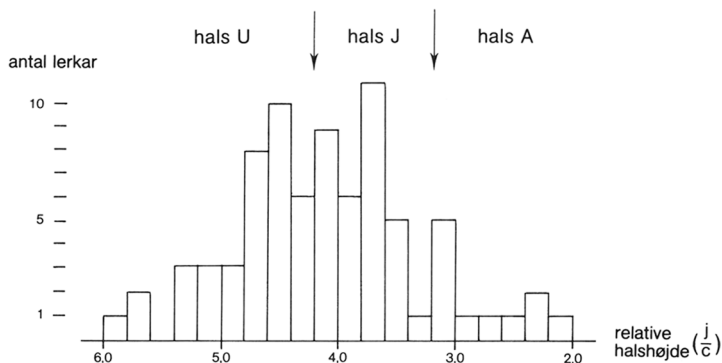

Fig. 22. Type G-lerkar med relativt ret hals (halsudformning A, J og U) fra sydgruppen. Histogram for relative halshøjde.

Type G pots with relatively straight neck (neck shape A, J, and U) from the southern group. Histogram for relative neck height.

Lerkar med tilbagesvajet hals og med relativt ret hals er markant forskellige, som det fremgår af spredningsdiagrammet fig. 21. At inddele de rethalsede kar efter deres halshøjde er derimod at udvælge bekvemme grupper i et kontinuum, jvf. fig. 22.

Til at indgå med halsudformningen i den kronologiske analyse er udvalgt nedenstående form- og ornamentikvariabler:

Form

B kar med lille relativ bugvidde: $\frac{d}{f+h} < 0,85$.

W kar med stor relativ bugvidde: $\frac{d}{f+h} \geq 1,14$.

kar med mellemstor relativ bugvidde: $0,85 \leq \frac{d}{f+h} < 1,14$.

D med knækket bug

F1 med højt placeret bugknæk: $\frac{f}{f+h} \geq 0,79$.

G1 kar med stærkt indsvajet bugoverdel og -underdel:

$$y > -0,67x + 0,99. \quad y = \frac{d-g}{h} \quad \text{og} \quad x = \frac{d-o}{p}$$

N kar med mellemstor indsvajning af bugoverdel og -underdel:

$$-0,67x + 0,99 \geq y > -0,67x + 0,86. \quad y \text{ og } x \text{ som ved G1.}$$

kar med indsvajning af bugoverdel og -underdel:

$$y \leq -0,67x + 0,86. \quad Y \text{ og } x \text{ som ved G1.}$$

I kar med ret lille relativ bugvidde: $0,93 < \frac{d}{h+f} \leq 0,79$.

T kar med ret stor relativ bugvidde: $0,79 < \frac{d}{h+f} \leq 1,01$.

J1 kar med lille relativ bugvidde: $\frac{d}{h+f} \leq 0,93$.

kar med stor relativ bugvidde: $\frac{d}{h+f} > 1,01$.

B1 relativt ret hals med mindste halsvidde højt placeret = mindste halsvidde på øverste 1/3 af hals og $\frac{g-m}{n} < 0,45$.

C halssvajning befinder sig på nederste 1/3 af hals – øverste 2/3 er ret og uden antydning af rand (ret: $< 0,5$ mm svaj).

X stærkt udsvajet rand: halsens øverste 1 cm går mere end 0,6 cm udad.

Ornamentik, hals

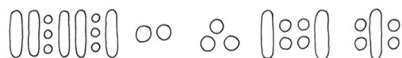
Z Komplexeret halsornamentik bestående af andet end blot vandrette furer og/eller streger og placeret kontinuerligt fra overgangen mellem hals og bug og op ad halsen.

Y Halsornamentik dækker hele halsen (højst 1/3 af halshøjden uornamenteret ved rand).

L1 Halsornamentik kontinuerligt fra overgangen mellem hals og bug og op ad halsen.

Ornamentik, bug

- L Ringgruber.
V Rosetter.
C1 Knopper og lister (lodrette).
S Liste med skrå indtryk på overgangen mellem hals og bug.
H Små cirkulære eller ovale indtryk i vandret række øverst på bugen, på hele bugen eller på dele heraf.
R To eller tre hovedfelter kun bestående af vandrette furer.
P Kun omløbende, vandrette furer (afbrudt evt. af hank + hankefelt).
I1 Gruppevist anbragte lodrette furer med uornamenterede partier imellem.
A1 Kun furevinkler eller skråfurer flankeret af streger, evt. med gruber/ rosetter/knopper imellem.
E Vinkler og skråstreger udført i stregornamentik som hoved- eller bimotoiv.
G Vandret ornamentik (omløbende eller i hovedfelter) og herunder vinkler eller skrå/ lodrette streger eller furer.
K Udfyldning af vinkelmønstre ved hjælp af furer og/eller streger.
M Flere end to vandret orienterede hovedfelter (der kan være tale om en hoved- og flere biinddelinger).
F Følgende bifelter til opdeling af i hovedsagen vandret orienterede hovedfelter:

- Q Som F :

- D1 Sektionsopdelt ornamentik med lodret orienterede felter bestående af tre tætstående knopper evt. flankeret af furer.
K1 Bugornamentik mere end 2 cm ned over største bugvidde.
M1 »Liggende vinkler«.

Fortegnelsen over de anvendte lerkar og deres form- og ornamentikelementer ses i appendix D.

Sydgruppens lerkarfaser

Korrespondensanalysens to første akser ses udtegnet i fig. 23. Herpå ses variablerne med betegnelserne fra A til M1 og lerkarrene med betegnelserne fra 1 til 105. Som også ved analysen over de nordjyske lerkar er resultatet en pæn bueformet fordeling, der kan tolkes som udtryk for den tidsmæssige udvikling [33]. Lerkarrene fra de enkelte gravpladser klynger sig ikke udover, hvad der må forventes ud fra pladsernes samlede, tidsmæssige repræsentation.

De sydjyske type G-lerkar, der ikke udvalgte til den primære analyse, vil blive dateret ud fra deres halsudformning. I fig. 24 ses korrespondensanalysens to første akser kun med enhederne (lerkarrene) indtegnet. I diagrammet er markeret hvilken halsform, de enkelte lerkar viser. Halsud-

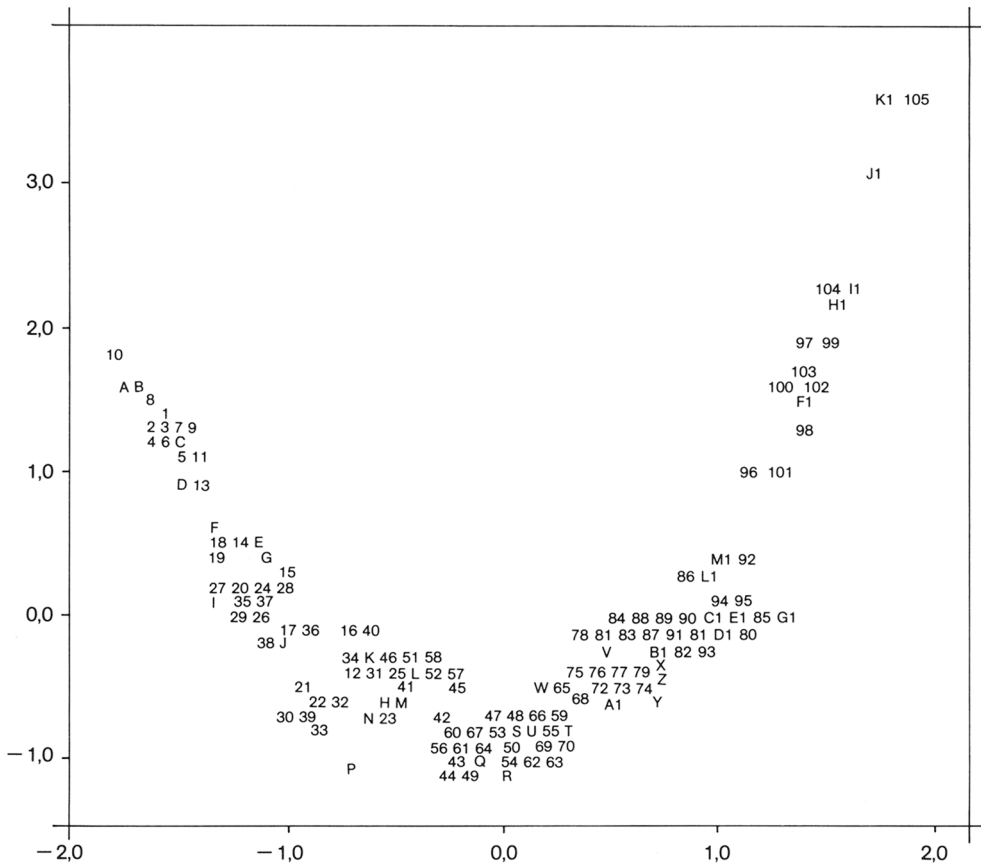

Fig. 23. Kronologisk analyse for sydgruppen. Spredningsdiagram for korrespondensanalysens to første akser. 1-105: lerkar (jvf. app.D). A-M1: form- og ornamentikelementer.

Chronological analysis for the southern group. Scattergram for the two first axes of the correspondence analysis. 1-105: pots (cf. app. D). A-M1: shape and decoration elements.

formningen udskiftes gradvist fra form A i diagrammets øverste venstre hjørne, over form J, U, E1 og slutter med H1 i øverste højre hjørne. Som det senere skal ses, tilhører formerne A, J og U yngre romertid (herefter benævnt henholdsvis fase a, b og c), E1 og H1 ældre germanertid (benævnt fase d). At lerkar med samme halsudformning optræder samlet i diagrammet gør denne variabel velegnet som dateringsgrundlag for de øvrige type G-lerkar.

Det kronologiske forløb underbygges af horisontal stratigrafi på gravpladserne. Skematisk opstillet er lerkargrupperne repræsenteret på de behandlede lokaliteter (fig. 25):

Ingen af de sydjyske gravpladser er så store eller systematisk anlagte som den nordjyske Sejlflodgravplads. Men både på Møllebakken, Næsbjerg, Stenderup og Hjemsted ses markante fordelinger [34].

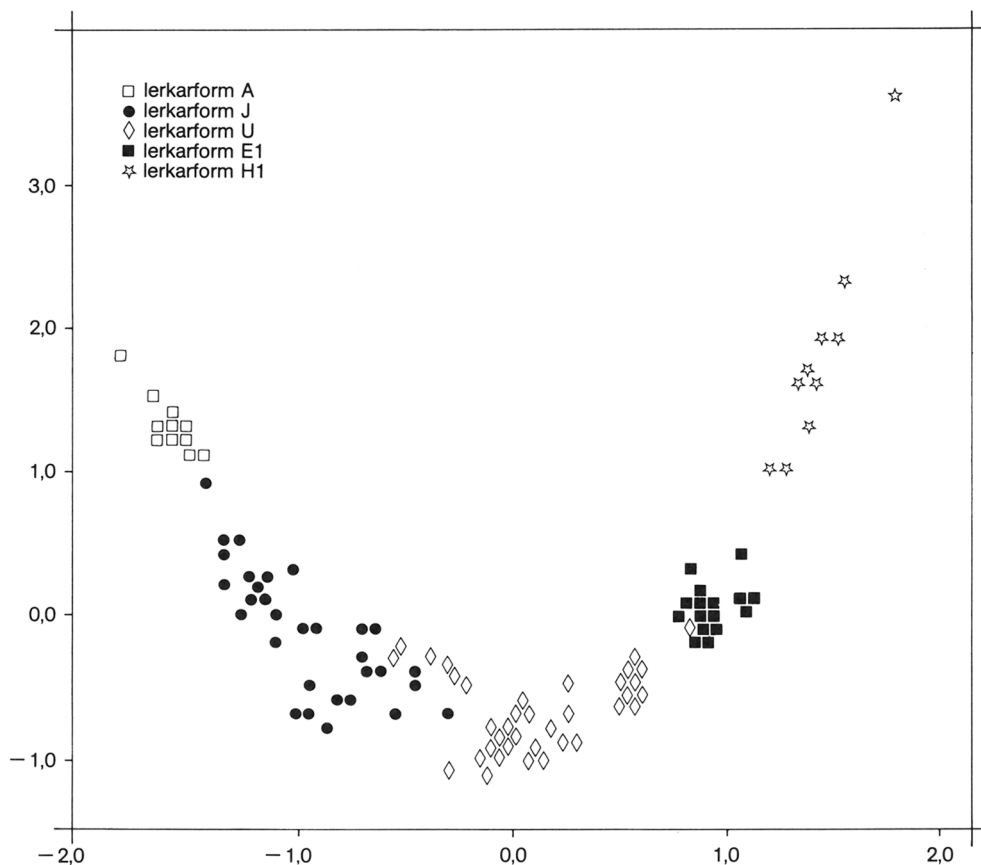

Fig. 24. Lerkarformernes fordeling på korrespondensanalysens to første akser (sydgruppen).

Shape distribution of pottery on the two first axes of the correspondence analysis (southern group).

Møllebakken (fig. 26): De ældste grave anlægges mod syd, hvorefter pladsen udvides mod nord og nordøst.

Næsbjerg (fig. 27): En tidlig grav befinder sig nordligt på pladsen (grav A). De næstældste grave er beliggende mod øst, hvorefter gravene anlægges mod vest og sydvest.

Stenderup (fig. 28): Gravpladsen begynder med en ældste central del med anlæg 54 og 71. Man kan forestille sig, at det tomme område syd for grav/grube 54 skyldes, at en ældre gravhøj har befundet sig på dette sted, jvf. forholdene på Hjemstedgravpladsen. De næste grave placeres langs den formodede højs vestlige side og i en række nordover fra grav 71 på østsiden. Til slut omslutes den østlige række af en kreds af yngre grave, ligesom der placeres i hvert fald én grav yderligt i vestrækken.

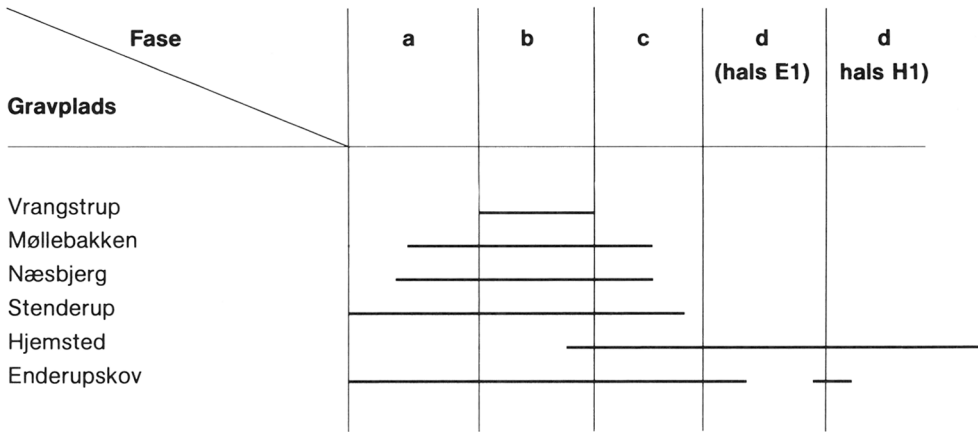

Fig. 25. Anvendelsesperioden for sydgruppens gravpladser.
 Period of use of cemeteries of the southern group.

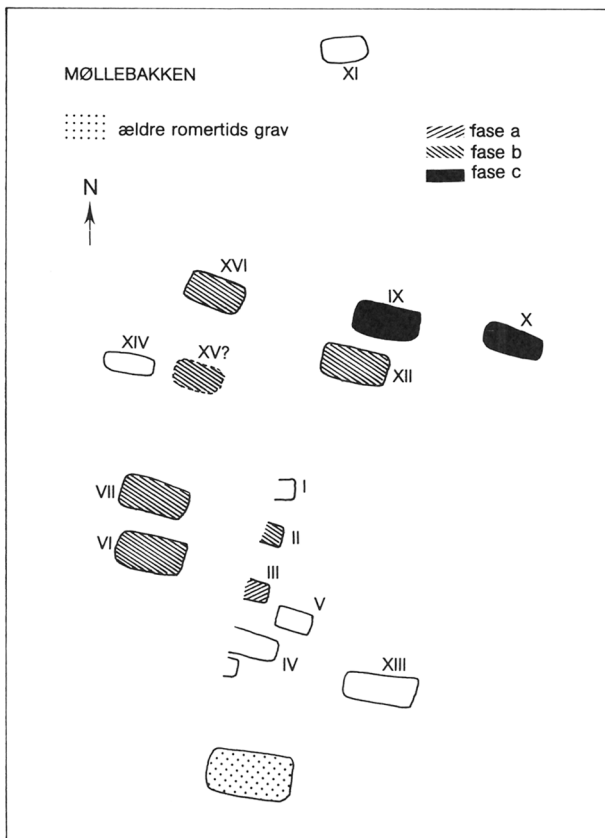

Fig. 26. Gravpladsen fra Møllebakken. Den kronologiske udvikling.

Chronological development of the Møllebakken cemetery.

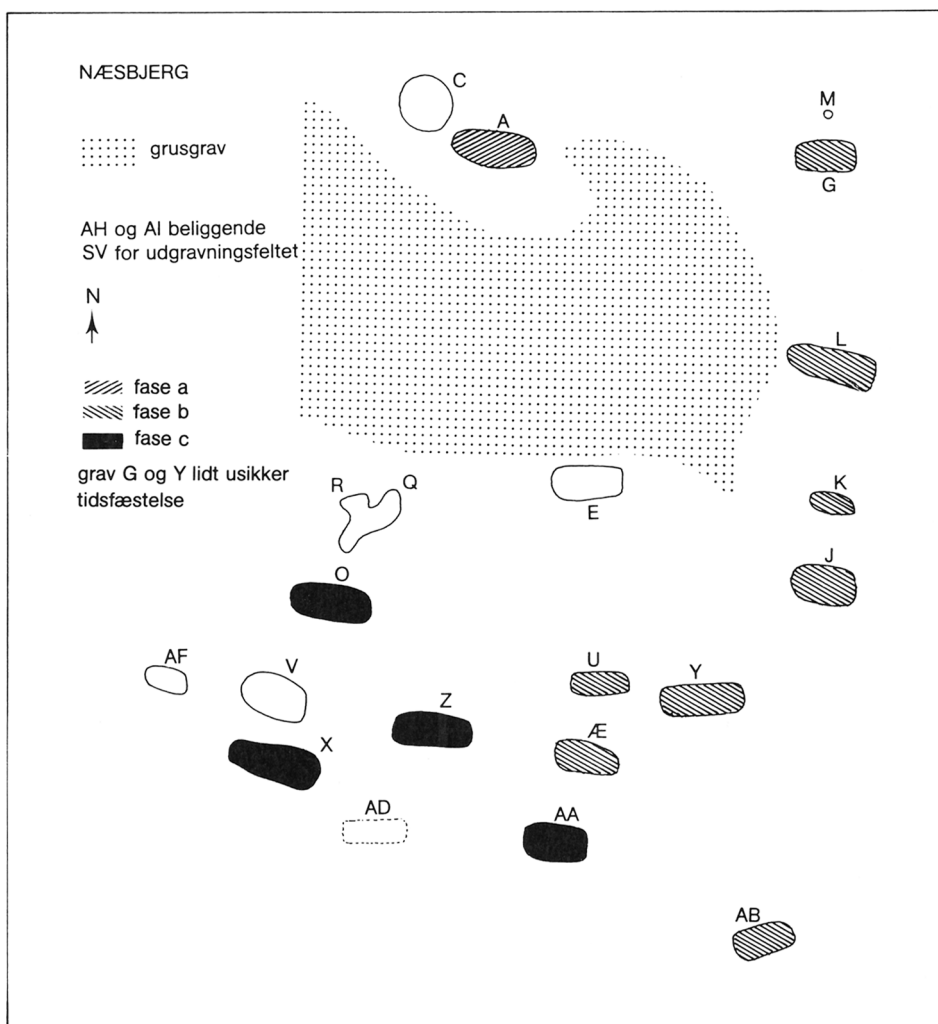

Fig. 27. Næsbjerggravpladsens kronologiske udvikling.

Chronological development of the Næsbjerg cemetery.

Hjemsted (fig. 29): Gravpladsen er noget forstyrret i den østlige del af et vejforløb. Gravene er placeret omkring nogle ældre romertidsgrave, og efter den samlede anlæggelse at dømme må disse have været dækket af høje, f.eks. som skitseret på oversigtsplanen. Gravpladsen starter i vest med grav 1001 (et sent lerkar lå i samme grav i omrodet fyld). Herfra arbejder pladsen sig østover mod højene. I fase d fyldes ud omkring de ældre grave og omkring højene, især sydligt på gravpladsen. Grave med de formodede yngste lerkar ligger udpræget perifert til gravpladsen som helhed (kar med halsudformning H1).

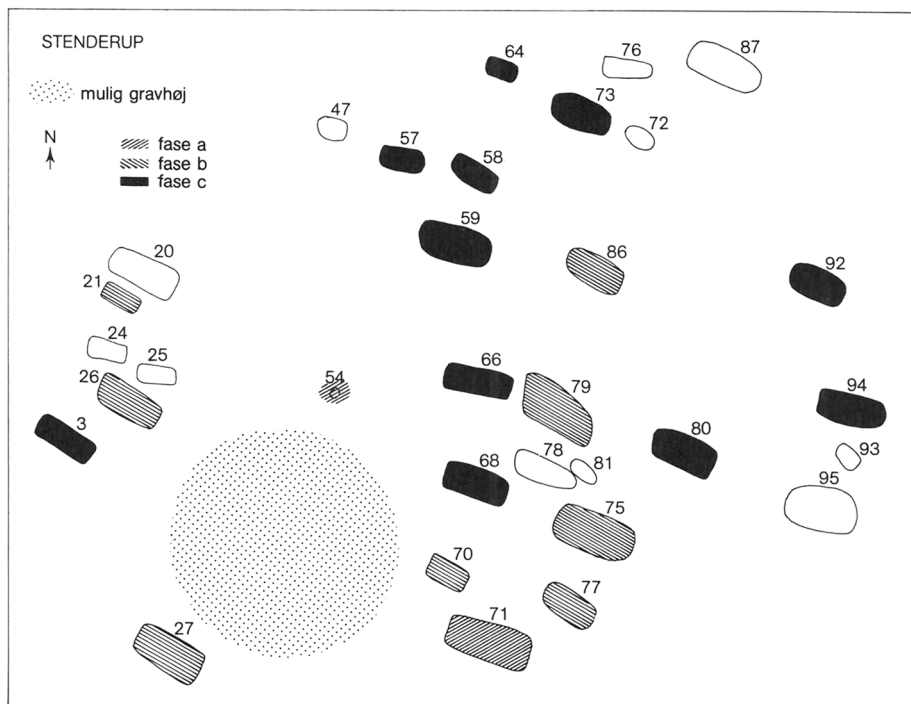

Fig. 28. Stenderupgravpladsens kronologiske udvikling.
Chronological development of the Stenderup cemetery.

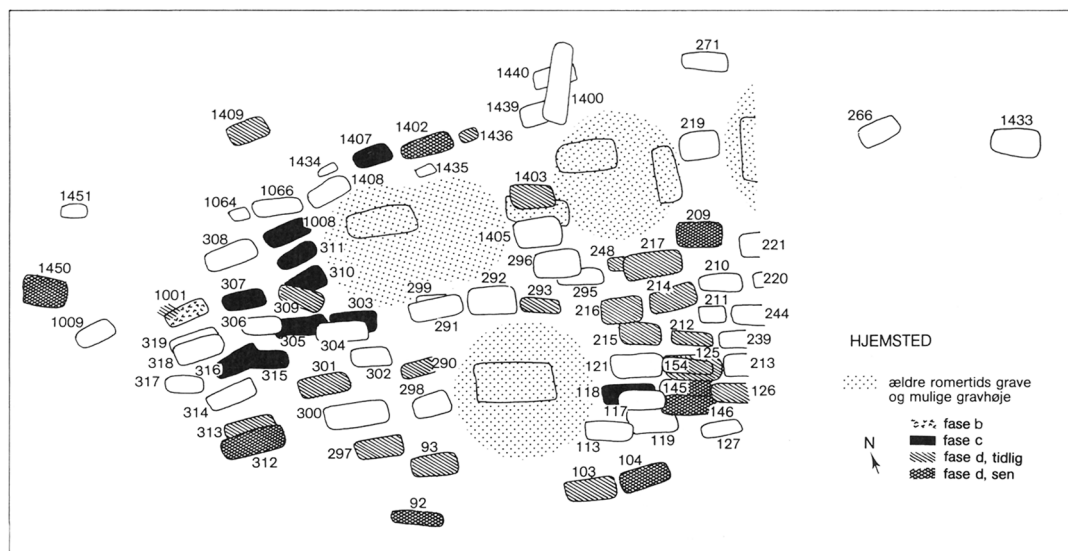

Fig. 29. Hjemstedgravpladsens kronologiske udvikling.
Chronological development of the Hjemsted cemetery.

BESKRIVELSE AF LERKARRENES UDVIKLING

Den horisontale stratigrafi på gravpladserne har vist, at en stor del af gravene kan tidsfæstes via deres indhold af lerkar. Analyserne for det nordjyske og det syd- og midtjyske område har været holdt for sig, fordi lerkarudviklingen indenfor de to områder ikke forløber parallelt. Analyse-resultaterne illustreres med de i fig. 30 viste nord- og sydjyske lerkar fra fase a til d.

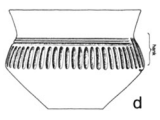

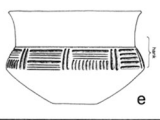
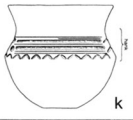

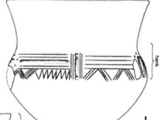
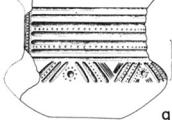
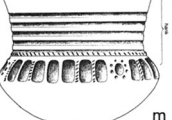
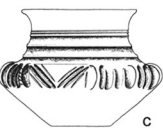
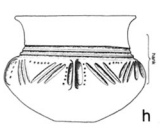
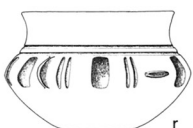

SYDGRUPPEN		NORDGRUPPEN	
Type C-lerkar	Type G-lerkar	Type G-lerkar	Type C-lerkar
 a	 d	Fase a	 p
	 e	Fase b	 k
 b	 f	Fase c	 l
	 g		 m
 c	 h	Fase d	 r
	 i		 n

Fig. 30. Lerkar repræsenterende de kronologiske formgrupper for fase a til d for nord- og sydgruppen. a: Vrangstrup gr. 4, b: Næsbjerg gr. U, c: Hjemsted gr. 93, d: Næsbjerg gr. A, e: Bondesgård gr. II, f: Møllebakken gr. X, g: Enderupskov gr. 847, h: Hjemsted gr. 1405, i: Hjemsted gr. 92, j: Vester Flade, k: Sejlflod gr. A, l: Lundegårde gr. 37, m: Sejlflod gr. IR, n: Sejlflod gr. DL, o: Sejlflod gr. DE, p: Kronborg Jorder, q: Sejlflod gr. CN, r: Sejlflod gr. DD.

Pottery representing the chronological form groups for phases a-d for the northern and southern groups.

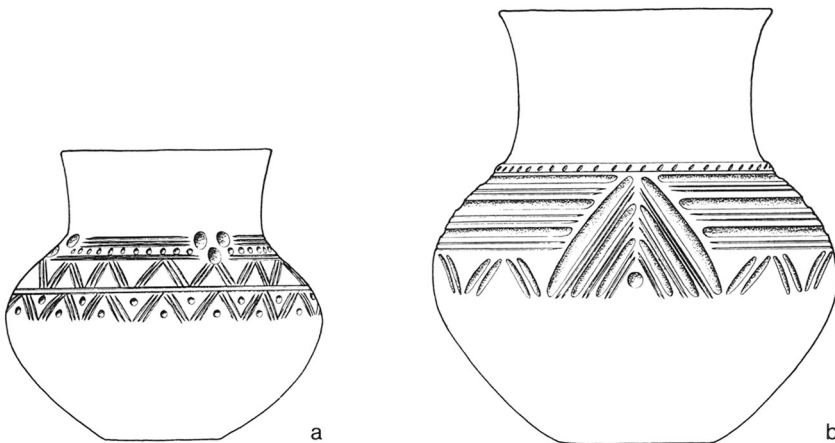

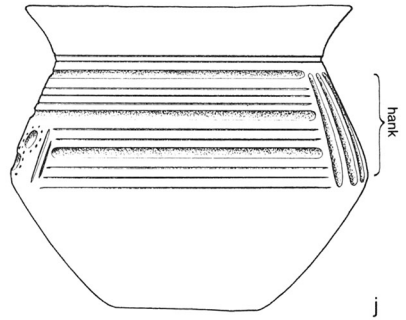
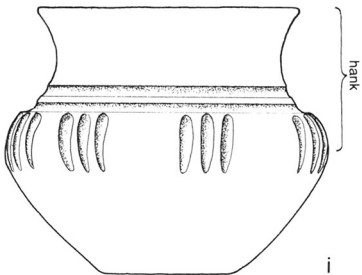
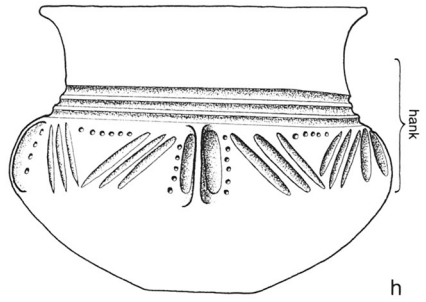
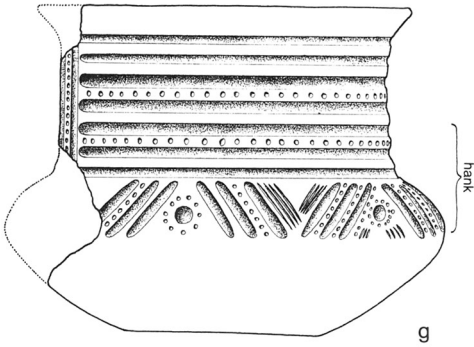
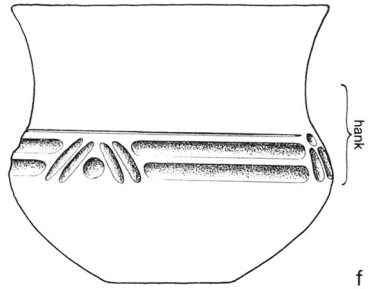
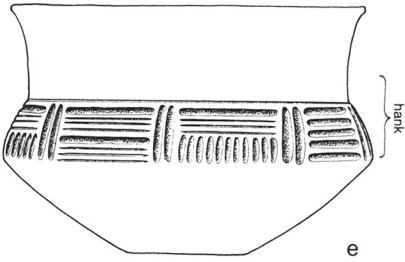
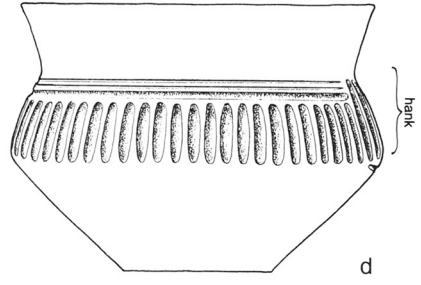
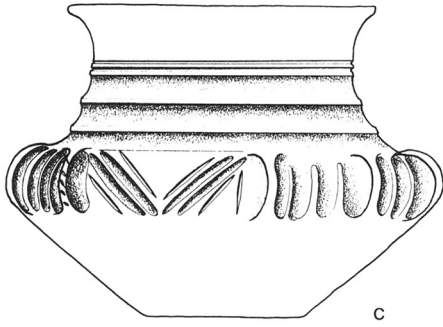
De nordjyske ornamenterede hankekar (type G-lerkar) er i fase a karakteriseret ved en lav hals (j). I fase b er halsen relativt højere (k), og i fase c og d har karrene en høj hals. For at skelne fase c og d-hankekarrene fra hinanden må træk omkring bugens udformning inddrages. Fase c-lerkarrene kan have en bred bug med enten en konveks bugoverdel og en ret udfaldende hals eller en relativt høj bugoverdel. Hyppigst har de dog en smal bug, men da uden ældre germanertidskarrenes karakteristiske »hvælvede overgang« mellem bugoverdelen og -underdelen (l). Som en overgangsform til fase d er kar med bred bug, men uden den udfaldende hals eller relativt høje bugoverdel (m). I fase d kan hankekarrene udskilles ved enten at have halsens smalleste sted relativt højt placeret (o), eller ved at være smalbugede kar med »hvælvet« overgang mellem bugoverdelen og -underdelen (n).

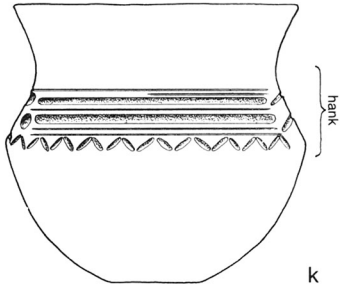
De nordjyske ornamenterede krukker (type C-lerkar) er ikke i detaljer blevet faseinddelt, men stort set synes smalhalsede krukker at tilhøre yngre romertid (p,q), bredhalsede krukker ældre germanertid (r).

De sydjyske ornamenterede hankekar (type G-lerkar) har i fase a en nogenlunde ret hals med lille halshøjde (d). Den rette halsudformning holder sig i fase b og c, men med en gradvis forøgelse af halshøjden (e,f,g). Forøgelsen er relativt større blandt sydgruppens lerkar end blandt nordgruppens. I ældre germanertid bliver hankekarrenes halse stærkt tilbagesvajede. I begyndelsen af fasen er halshøjden stadig relativt stor (h), men aftager senere (i) [35].

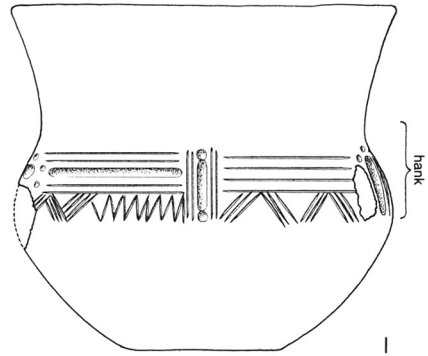
De sydjyske ornamenterede krukker (type C-lerkar) har i yngre romertid næsten altid en ret hals (a,b). Er dette ikke tilfældet, drejer det sig om relativt smalbugede lerkar. I fase d er karrene derimod bredbugede og med tilbagesvajet hals (c).

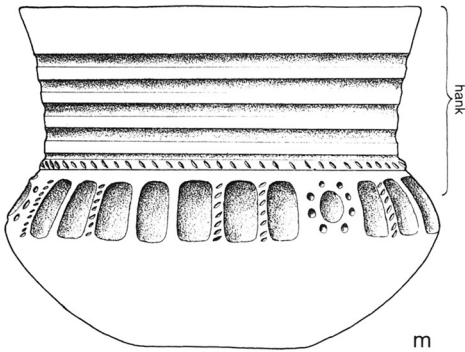

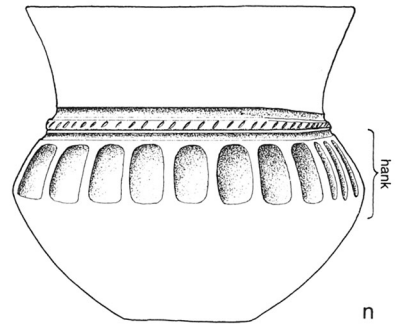
k

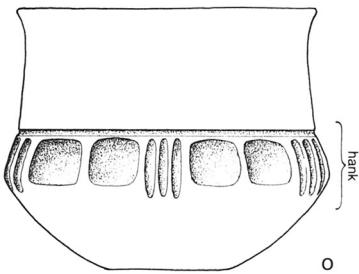
l

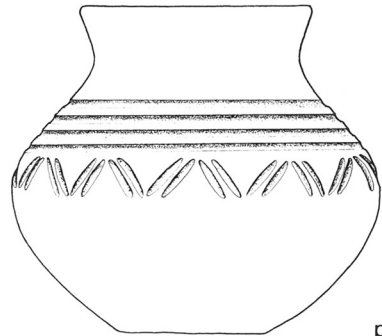
m

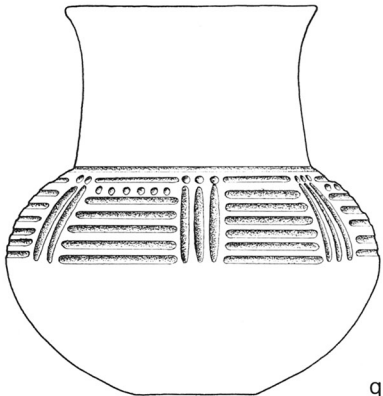
n

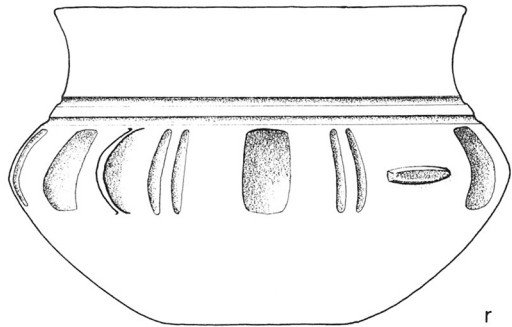
o

p

q

r

VURDERING AF DEN KRONOLOGISKE INDELING

Resultatet af lerkaranalyserne er en faseinddeling af type G- og tildels type C-lerkarrene indenfor henholdsvis nord- og sydgruppen. Inddelingen gør det muligt at fasedatere en stor procentdel af gravene indenfor hvert område. De daterede grave formodes at repræsentere et bredt socialt spekter, idet lerkar er tilstede i såvel fattige som veludstyrede grave. Kun to grupper af grave unddrager sig delvist en datering: de nordjyske barnegrave og brandgravene indenfor begge områder. For barnegravens vedkommende fordi de ofte udstyres med miniaturelerkar; i brandgravene anvendes lerkar primært som urner, og der vælges derfor lerkartyper med større rumindhold end i jordfæstegravene.

Der må naturligvis siges at være såvel fordele som ulemper ved at anvende det aktuelle keramikmateriale som grundlag for den kronologiske inddeling. Fordelene har jeg tidligere fremhævet, men ulemperne eller usikkerhederne bør også holdes for øje. Det er således klart, at håndlavede genstande kan falde forskelligt ud fra gang til gang, selvom et ensartet udseende tilstræbes. Vurderet ud fra ornamentikken har pottemageriet heller ikke været noget specialiseret håndværk. I yngre romertid er der således en stor variationsbredde i udsmykningen på de enkelte lokaliteter; i ældre germanertid kan udformningen dog måske med større ret betegnes som stereotyp. Når hankekarrene derfor faseopdeles ud fra deres relative halshøjde, og halshøjden iøvrigt er jævnt tiltagende igennem tidsrummet, kan der ikke blive tale om skarpt afgrænsede faser. Hertil kan kun anføres, at den kronologiske analyse synes fornuftig i forhold til det givne formål, nemlig en opdeling af det størst mulige antal gravfund repræsenterende et bredt socialt spekter i nogle større tidsgrupper.

REGIONALGRUPPERNES LERKARFASER OG DEN ABSOLUTTE KRONOLOGI

Synkronisering af nord- og sydgruppens lerkarfaser

En synkronisering af nord- og sydgruppens lerkarfaser og en fastsættelse af faserne i forhold til det overordnede kronologisystem kan ske ud fra andre typer af gravgaver. Mest velegnet er fibler, importgenstande og våben. Betragter vi et øjeblik fiblerne uden hensyn til de regionale forskelle, sker der en udskiftning af de almindeligste typer gennem perioden som vist i diagrammet fig. 31. De hyppigst forekommende enkle fibler i begyndelsen af yngre romertid er fiblerne af Almgren gr. VII, ser. 2 og 3. Som nævnt i forbindelse med regionalanalysen er ser. 2 hyppigst i nordgruppen og ser. 3 i sydgruppen. Selvom det nordjyske fibelmateriale ikke er stort, synes ser.

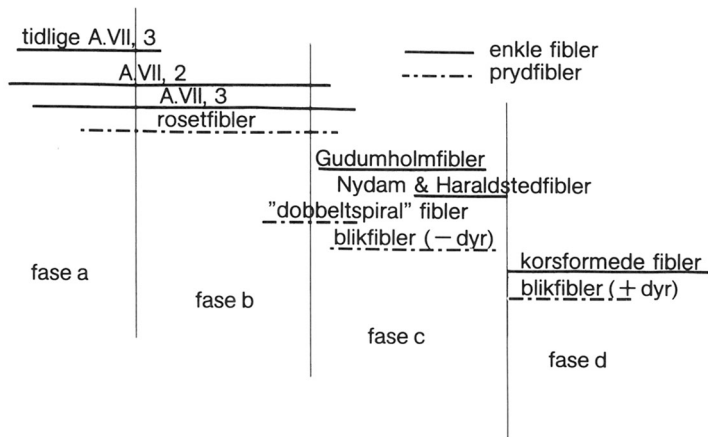

Fig. 31. Den kronologiske udvikling inden for de enkle fibler og prydfiblerne.

The chronological development within the simple fibulas and the display fibulas.

2-fiblerne især at være knyttet til fase a, hvorimod de nordjyske ser. 3-fibler optræder i en senere sammenhæng, hvilket vil sige især fase b [36]. I sydgruppen er ser. 2-fiblerne sjældne på trods af det ret omfattende materiale, og her optræder ser. 3-fiblerne også i de tidligste fund – især i en form med ottekantet bøjletværnsnit [37]. Fiblerne af ser. 2 og af ser. 3 med ottekantet bøjletværnsnit er altså formentlig de tidligste af de enkle yngre romertids fibler i henholdsvis nord- og sydgruppen.

De enkle fibler af typerne Almgren gr. VII, ser. 2 og 3 afløses af Gudumholm-, Haraldsted- og Nydamfibler. Betegnelsen *Gudumholmfibler* anvendes her på fibler med følgende udseende: En – eller toleddede armbrøstfibler med kort spiral (max. 6 vindinger) og med trådformet bøjle. Bøjlen fortsætter over i foden, som spidser til fremefter. Nåleholderen er lav og firkantet, evt. rhombisk/trapezoid. Der er formentlig både regionale og kronologiske forskelle i Gudumholm-, Haraldsted- og Nydamfibernes forekomst; men så længe materialet fra Enderupskov og Sejlflod ikke er færdigbearbejdet, må en samlet vurdering heraf vente. På Sejlflodgravpladsen synes der at tegne sig en glidende udvikling fra Almgren gr. VII, ser. 3-fibler til Gudumholm-fibler og videre til Haraldstedfibler, som igen optræder samtidigt med Nydamfibler. I fig. 32 er vist eksempler på de nævnte fibeltyper fra Sejlflodgravpladsen samt fra eponymfundet Gudumholm, beliggende 2 km fra Sejlflod.

Definitionsmæssigt er fig. 32a og b fibler af typen Almgren gr. VII, ser. 3 karakteriseret ved, at bøjlen går direkte over i nåleholderen uden en egentlig fod. Overgangen mellem bøjle og nåleholder er dog hos b ikke så jævnt forløbende som sædvanligt for denne type, men nærmer sig Gudumholmfibernes form [38]; a og b tilhører Sejlflodgravpladsens ældste afsnit, hvor de optræder i kombination med og efterfølges af Gudumholmfibler

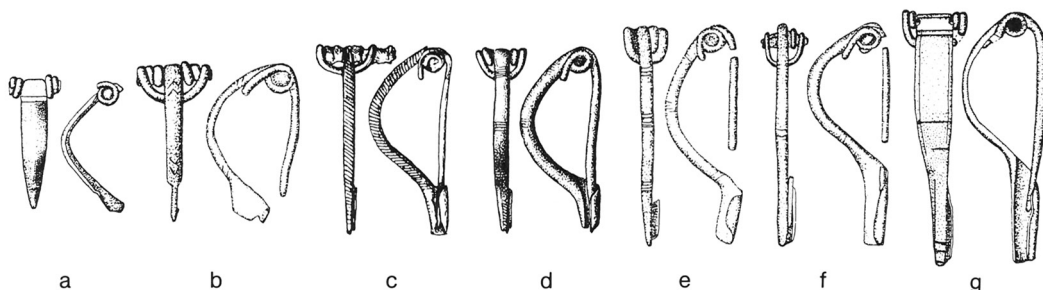

Fig. 32. Udviklingen inden for de enkle fibler i den senere del af yngre romertid på Sejlflodgravpladsen. a: Sejlflod grav AE, b: Sejlflod grav AB, c: Gudumholm, d: Sejlflod grav AK, e: Sejlflod grav U, f: Sejlflod grav IR, g: Sejlflod grav FL (Tegn.: c efter U. L. Hansen: *Danish Grave Finds of the Fourth and Fifth Century A.D. I*: C.J. Becker (red): *Inventaria Archaeologica* 8. set. DK 40-44, Bonn 1971. a-b og d-g Joan Nielsen).

The development within the simple fibulas in the later part of the late Roman Iron Age at the Sejlflod cemetery.

som c, d og e. Bemærk at e's smalle fod ikke kan ses at danne »udhæng« over nåleholderen, – fodens tværsnit er trekantet. Mangler derfor dele af fod og nåleholder og er bøjlen trådformet, kan det være svært at afgøre, om der er tale om en fibel af typen Almgren gr. VII, ser. 3 eller Gudumholm.

Fig. 32f er ligeledes en Gudumholmfibel, men med længere fod og nåleholder. Ud fra Sejlflodgravpladsens horisontale stratigrafi er f den yngste af de viste Gudumholmfibler og minder en del om g – Haraldstedfiblen – der dog har båndformet bøjle og bøjlehovedet rørformet bøjet om spiralakslen til støtte for denne. Haraldstedfibler optræder i kombination med Nydamfibler såvel på Sejlflod som i Ll. Bjerggårdgraven, og de to typer er forbundet med de alleryngste yngre romertidsgrave. Disse fibelformer afløses i ældre germanertid af de korsformede fibler, som tilhører samme udviklingsrække som Nydamfiblen, og som også i et par tilfælde er fundet i kombination med denne type (Ll. Bjerggård og Sejlflod grav FM).

For prydfiblernes vedkommende er den ældste del af sekvensen præget af rosetfibler, den yngre del af sølv- og bronzeblikfibler. Måske bliver prydfibler først en vigtig del af inventaret et stykke ind i yngre romertid, men fase a-lerkar er dog kombineret både med en rosetfibel og en lille skivefibel. Rosetfiblerne optræder især sammen med fase b-lerkar men ses i en enkelt grav – St. Darum grav B – med et fase c-lerkar og en Almgren gr. VII, ser. 3-fibel af sent tilsnit (jvf. note 38).

Omkring overgangen fra fase b til c optræder prydfibler med dobbelt spiral som de lidt senere blikfibler, men uden hovedplade. Den manglende hovedplade er tilsyneladende ikke et bevaringssspørgsmål, men har den været der, må højden af den have været meget lille, vel som på den fynske Sacraufibel fra Røgnehøj grav 54 [39]. Lignende argumenter er fremført

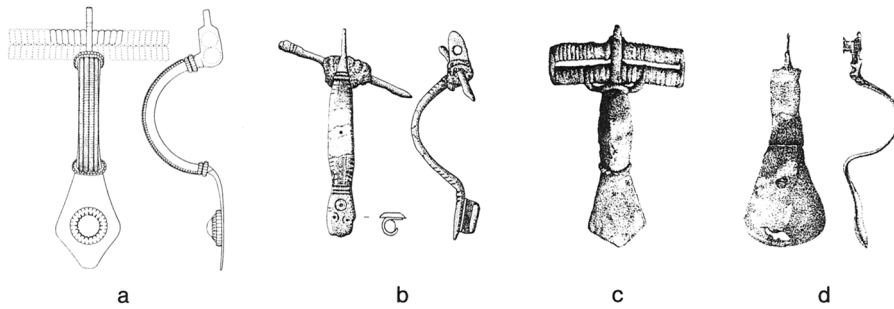

Fig. 33. Prydfibler (blikfibler) med dobbelt spiral, men uden hovedplade. a: Foulum grav C (rekonstruktion), b: Sejlflod grav I, c: Enderupskov grav 428 (1983), d: Hjemsted grav 310 (Tegn.: a efter M. Iversen 1984 fig. 3; b Joan Nielsen; c og d efter P. Ethelberg 1986 p. 27 og 167).

Display fibulas (sheet fibulas) with double spiral, but no head-plate.

for prydfiblerne fra Foulum og Enderupskov [40]. De nævnte fibler med dobbelt spiral stammer fra Foulum grav C, Sejlflod grav I, Enderupskov grav 428 (1983) samt Hjemsted grav 310 og er vist i fig. 33. Foulumgraven kan dateres til fase c ud fra lerkarret og er tidlig herindenfor på grund af kombinationen med fibler af Almgren gr. VII, ser. 3. Blikfiblen fra Enderupskov er ligeledes fundet i kombination med en fibel af Almgren gr. VII, ser. 3. Sejlflod grav I dateres af et fase b-lerkar og er sen inden for denne fase, da Sejlflodgravpladsen som helhed begynder kort før fase c. Den fragmenterede fibel fra Hjemsted, som muligvis også er af denne type, kan ligeledes placeres i fase c.

Prydfiblerne med dobbeltspiral ligger tidsmæssigt ved optakten til de egentlige blikfibler, som i udformningen med rektangulær eller halvrund hovedplade og uden dyrehoveder i profil øverst på foden kan findes i størstedelen af fase c. Samme type fortsætter i fase d, nu kun med rektangulær hovedplade og med dyrehoveder i profil ved fodpladen. Den sene udvikling i fase d og fremkomsten af relieffibler kan ikke belyses ud fra de jyske gravfund.

Lerkarfaserne og det overordnede kronologisystem

I fig. 34 er vist syd- og nordjyske gravfund med fasedaterbar keramik kombineret med fibler, som kan dateres i forhold til H. J. Eggers overordnede kronologisystem [41]. Periodebetegnelserne indenfor dette system er C1(a & b), C2 og C3 for yngre romertids vedkommende, og D betegner ældre germanertid. Med hensyn til periodernes varighed og deres datering i absolutte årstal er kommet senere korrektioner ved K. Raddatz, K. Godlowski og B. Arrhenius [42]. Opstillingen i fig. 34 viser tydeligt, at de

	fase a-lerkar	Almgr. VII, 3 -8k. Iversnit	små skivefibler	hagekorst. Almg. fig. 231	Almgr. VII, 2	Almgr. VII, 3	rosfibler	fase b-lerkar	enled. fibler, omslået fod	fibler m. kileform. fod	tidlige bikfibler	fase c-lerkar	fibler med trekantfod	fibler m. spædeform. fod	ringfibler	enkle bikfibler - dyreh.	Gudumholmfibler	Nydambfibler	Haradstedfibler	bikfibler m. dyreh.	fase d-lerkar	korformede fibler
S Addit Mark	V	O																				
S Brøns gr. 2	V	O																				
S Enderupskov gr. 112	V	O																				
N Høgsted	V																					
N Lejrhøje	V			O																		
S Vorbasse gr. 15	V	O																				
S Næsbjerg gr. A	V																					
S Vorbasse gr. 13	V																					
S St. Bavn gr. 3	V																					
S Enderupskov gr. 531	V		X																			
S Vorbasse gr. 7			X					X														
S Vorbasse gr. 1	O																					
S Næsbjerg gr. X	O		X																			
S St. Darum gr. A																						
S Højvang gr. 2																						
S Stenderup gr. 77																						
S Stenderup gr. 86																						
S Vorbasse gr. 4																						
S Møllebakken gr. VII				O																		
S Næsbjerg gr. O																						
S Næsbjerg gr. (3)																						
N Janum Vestergård																						
S Stenderup gr. 27																						
N Lundegårde gr. 4																						
N Torsmark gr. A																						
N Engbjerg																						
N Bjørndrup																						
S Stenderup gr. 21																						
S Stenderup gr. 26																						
S Vorbasse gr. 14																						
N Sejlflod gr. I																						
N Øslev Møllebakke				O																		
S St. Darum gr. B																						
S Nr. Snede																						
S Nr. Kokholm																						
S Næsbjerg gr. G																						
N Foulum gr. C																						
S Høstrup																						
S Stenderup gr. 64																						
S Stenderup gr. 3																						
S Ø. Gesten																						
N Sejlflod gr. P																						
N Hern gr. A																						
N Sejlflod gr. U																						
N Gudumholm																						
S Mågård																						
S Læen																						
N Ørsted gr. 3																						
N Sejlflod gr. H																						
S Fannerup																						
N Ørsted gr. 2																						
S Balle gr. DF																						
S Enderupskov gr. 850																						
N Resen																						
N Sejlflod gr. FC																						
S Dalagergård																						
S Moesbygård																						
N Sejlflod gr. FL																						
S Hjemsted gr. 1008																						
S Dystrup																						
S Enderupskov gr. 43																						
S Hjemsted gr. 310																						
S Enderupskov gr. 136																						
S Hjemsted gr. 303																						
N Ll. Bjerggård																						
S Hjemsted gr. 315																						
N Sejlflod gr. DI																						
S Hjemsted gr. 93																						
N Sejlflod gr. DD																						
N Sejlflod gr. DE																						
S Hjemsted gr. 301																						
N Sejlflod gr. DH																						
N Løjbjerg																						
S Hjemsted gr. 154																						
N Sejlflod gr. HX																						
N Sejlflod gr. TO																						

N : nordgruppen; S : sydgruppen
V : lerkar; O : enkle fibler; X : prydfibler

Fig. 34. Kombinations-
skema for fibler og fase-
daterbar keramik (nord-
og sydgruppen).

Combination schema for
fibulas and phase-datable
pottery (northern and
southern groups).

regionale keramikfaser kan synkroniseres. Således er såvel overgangen fase b til c og fase c til d så klart samtidige, som det kan vises ud fra fiblernes forekomst jvf. fig. 31. Overgangen fra fase a til fase b er vanskelig at håndtere på grund af de regionale forskelle i de enkle fibler på dette tidspunkt. Bedst underbygges den af, at rosetfiblerne har deres hovedudbredelse i fase b i såvel nord- som sydgruppen. Fase a omfatter ligeledes få fund i begge områder og er formentlig begge steder en relativt kortvarig fase i den tidligere del af yngre romertid.

Men hvorledes forholder det sig med fase a og d's afgrænsning mod den foregående og efterfølgende periode? Er hele rammen for perioden yngre romertid og ældre germanertid udfyldt af det registrerede materiale? For den nedre afgrænsnings vedkommende kan det siges, at de tidligste yngre romertidsfibler, som karakteriserer perioden C1a i det overordnede kronologisystem, nemlig Almgren gr. VII, ser. 1-fibler, kun er kendt fra et fåtal af de jyske grave [43]. Ingen af disse fund indeholder lerkartyper, der kan indgå i den her anvendte faseinddeling. Hvis derfor de tidligste yngre romertidsgrave ikke kan udskilles på deres indhold af fibler, og hvis keramikken til denne tid ligger i klar forlængelse af ældre romertidstraditionen, har det ikke været muligt her at opfange og registrere disse fund.

Med hensyn til materialets øvre afgrænsning er der også usikkerheder. Det kan være vanskeligt at påvise sene fase d-grave og at dokumentere kontinuiteten til yngre germanertid. En af vanskelighederne består i, at gravene enten forsvinder ud af det arkæologiske fundbillede, eller at det daterbare materiale – som relieffibler eller genstande med stil I-udsmykning – ikke længere er en del af gravudstyret. Det sidste forhold synes at være tilfældet for den sydlige regionalgruppes vedkommende. Her kan der på Hjemstedgravpladsen argumenteres for en gruppe sene grave med perifer placering og karakteriseret ved lerkar med aftagende halshøjde og ornamentik ned over største bugvidde (halsudformning H1, fase d). Gravene indeholder med enkelte undtagelser kun jernknive og bæltspænder foruden, naturligvis, lerkar. Et udvalg af de omtalte lerkar samt et lerkar fra Vester Vedsted ses i fig. 35. Der er kommet en ret nær parallel til disse sene kar fra Önsvala i Sydvestskåne [44]. Her fandtes på en mindre gravplads en grav med bl.a. et lerkar og en relieffibel som vist i fig. 36. Selvom keramik ikke er det mest velegnede til jævnførelse af fund over større afstande, er lighederne mellem disse lerkar ret slående. Karakteristisk er den tunge, sækformede bug, evt. med ornamentik, der kan gå langt ned på bugunderdelen, samt den korte, indsvajede hals. Derfor forekommer det sandsynligt, at en del af Hjemstedgravene hører hjemme sent i ældre germanertid.

De yngste Hjemstedgraves fattige udstyr af bæltspænder og knive findes på andre gravpladser, desværre uden forbindelse med lerkar. Som eksempel kan nævnes Hover og St. Darum i henholdsvis Vest- og Sydvest-

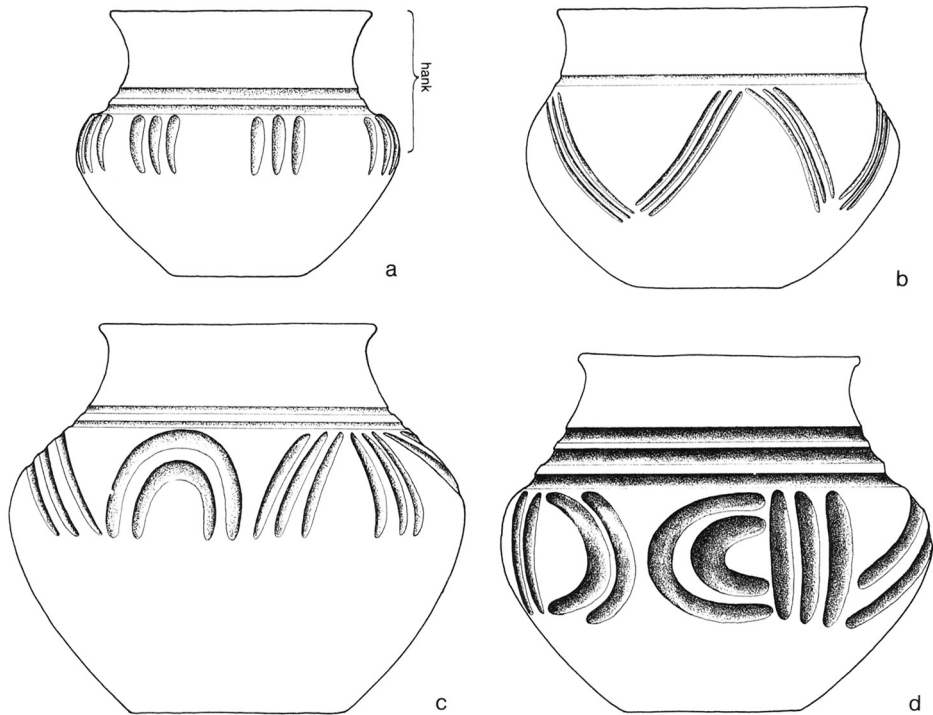

Fig. 35. Udvalg af sene fase d-lerkar fra sydgruppen. a: Hjemsted gr. 92, b: Hjemsted gr. 146, c: Vester Vedsted, d: Hjemsted gr. 312.

Selection of late phase d pottery from the southern group.

jylland, hvoraf sidstnævnte har kontinuitet til yngre germanertid. En lignende plads indenfor nordgruppen kunne være Øster Tørslev. Men ellers synes der i øvrigt ikke at kunne iagttages en lignende afmatning i gravgods i Nordjylland, og sammenligningen til det sydlige område bliver ikke lettere af, at dele af Nordjylland i ældre germanertid domineres af brandgravsskikken. Hvor langt op i tid Sejlflodgravpladsen strækker sig, kan ikke afgøres på nuværende tidspunkt. Men den sene form for hægtespænder med høje, ringformede nittehoveder kendes dog herfra [45].

Den her anvendte faseinddeling, baseret på lerkarudviklingen og understøttet af horisontal stratigrafi på gravpladser samt fiblernes skiftende udseende, falder således ikke sammen med det overordnede kronologisystems fase C1, C2, C3 og D. Fase a befinder sig indenfor C1, men hvorvidt C1a er repræsenteret er usikkert. Fase b indeholder ligeledes C1b-materiale, men hovedparten tilhører C2. Fase c starter i sen C2 og dækker hele C3 til de

Fig. 36. Fibel og lerkar fra Önsvala grav 18 (efter L. Larsson 1982 fig. 13 og 16).
Fibula and pot from Önsvala grave 18.

korsformede fiblers tilsynkomst. Fase d svarer til fase D. Det er således vanskeligt i detaljer at sætte årstal på overgangene mellem de her anvendte fasebetegnelser, men i store træk må følgende gøre sig gældende [46]:

H. J. Eggers

C1a
C1b
C2
C3
D

150

180

220/250

320

400

550

Keramikfaser

fase a – sidste årtier af 2. årh.

fase b – ca. 3. årh.

fase c – ca. 4. årh.

fase d – 5. årh. og første del af 6. årh.

SAMFUNDSANALYSER

De jyske gravfund kan nu inddeles efter hvilken regionalgruppe, de tilhører, og, for en stor dels vedkommende, også efter tidsfase. Tilbage står at belyse den variation i gravenes udstyr, som kan sættes i forbindelse med forskelle i de afdødes sociale positioner. Metoden hertil har jeg kort været inde på. Som tidligere nævnt skal der udskilles kategorier af grave karakteriseret ved ensartede sæt af gravudstyr. Udstyrskategorierne ses som et udtryk for de afdødes sociale tilhørsforhold. Der kan være tale om tilhørsforhold til en bestemt aldersgruppe, til en erhvervsgruppe, en bevæbningsgruppe, en samfundselite eller andet. En person kan naturligvis tilhøre flere sådanne grupper, men de behøver ikke alle komme til udtryk i det udvalg af den afdødes ejendele, der er medgivet i gravene.

De aktuelle grave opdeles indledningsvis i mandsgrave, kvindegrave og barnegrave, fordi bestemte genstandstyper kan være knyttet til hvert af disse befolkningsudsnit. De sociale grupperinger, det lykkes at udskille, vidner især om statusforskelle indenfor henholdsvis mands- og kvindegravene. Desuden ses der træk i visse af mændenes udstyrskategorier, som må sættes i forbindelse med den politiske ledelse.

Den nærmere betydning af de udskilte kategorier må vurderes ud fra gravgaverne selv, ud fra gravenes geografiske spredning og deres indbyrdes placering på gravpladserne. Især det sidste punkt har vist sig at have stor betydning. Kategoriernes samfundsmæssige betydning bekræftes generelt ved det forhold, at gravpladserne anlægges under hensyntagen hertil. Hvilken samfundsmæssig betydning, der kan tillægges de enkelte kategorier, er i høj grad et vurderingsspørgsmål. Der er – desværre, kunne man sige – ingen simpel sammenhæng mellem kategorier markeret ved gravlæggelsen og det levende samfunds opbygning. Den egentlige tolkning rummer derfor en vurdering af gravenes videre betydning i samfundet. Det kan eksemplificeres på følgende måde: forestiller vi os eksistensen af to samfund hver med en rig og magtfuld elite, kan fremstående personers begravelse variere fra det helt enkle og fordringsløse til det ekstravagante. I det førstnævnte tilfælde er denne elite måske så veletableret, at der ikke er nogen grund til at vise sin formåen; det kan også tænkes, at det fordringsløse er bevidst valgt til at signalere en kommende lighed mellem befolkningsgrupperne efter døden. De ekstravagante gravlæggelser viser os til gengæld måske de sociale opkomlinge. Hvis eliten først lige har etableret sig eller er svagt funderet, kan den ønske at fremvise al sin magt og rigdom ved stort anlagte begravelser. Disse overvejelser eller »strategier« bag gravlæggelserne må nødvendigvis tages med i betragtning, når gravfundene forsøges anvendt til sociale analyser. Derfor må gravene så vidt muligt vurderes i deres konkrete, historiske sammenhæng, hvilket vil sige, i forhold til periodens øvrige kildemateriale.

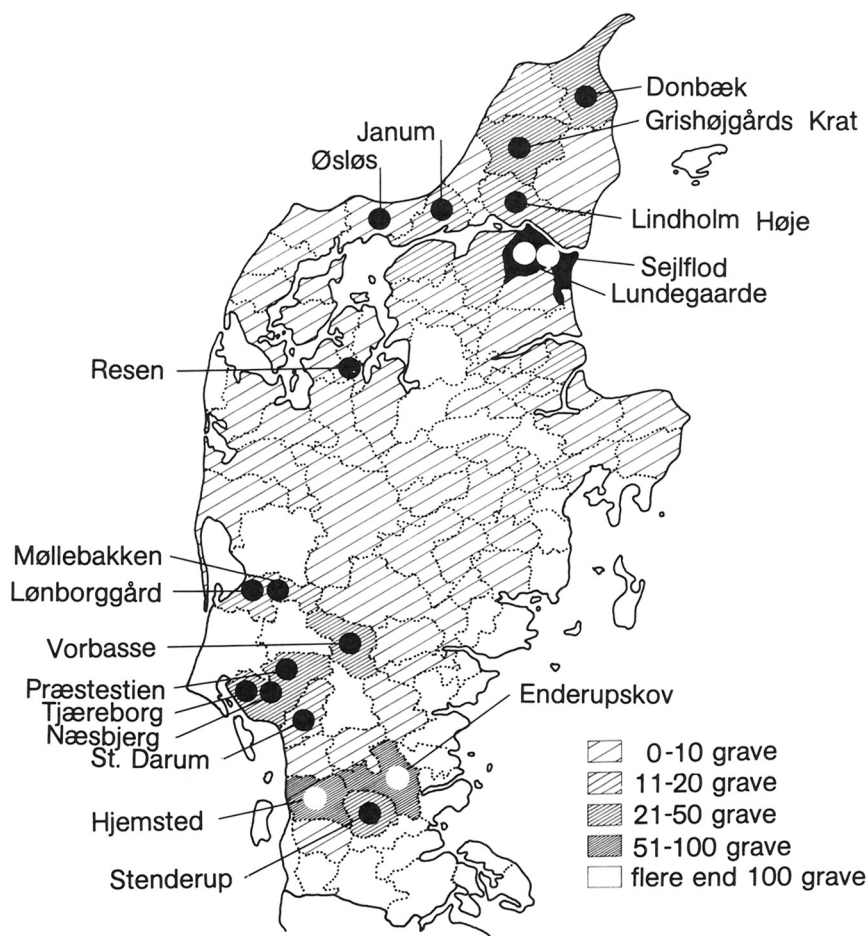

Fig. 37. Udbredelsen af de jyske gravfund og placeringen af de større gravpladser (gravpladser med flere end ti grave).

Distribution of the Jutland grave finds and location of the major burial grounds (with more than 10 graves).

Denne indfaldsvinkel til bearbejdningen af gravfundene bygger på en lang tradition for samfundsstudier ud fra gravindhold og -opbygning. Ganske særligt har den dog rod i nogle af de retningslinier, som formuleredes af A.Saxe og L.R.Binford først i 1970'erne [47]. De mente, at man i grave kunne se afspejlet dels et udvalg af den afdødes sociale tilhørsforhold, dels størrelsen og sammensætningen af det samfund, som anerkendte den afdødes position. Det sidste er en følge af, at jo højere en person befinder sig i et samfundshieraki, jo flere vil stå under den pågældende og anerkende vedkommendes position. Derfor kan der investeres store rigdomme og meget arbejde i højstående folks begravelser.

Samme spor fulgte en lang række studier op gennem 1970'erne og de tidlige 80'ere [48]. Men at se gravene som en afspejling af den sociale virkelighed var at simplificere tingene. I de senere år har en del studier derfor også fokuseret på, hvorledes grave (og materiel kultur bredt set) har en symbolværdi og aktivt anvendes af forskellige befolkningsgrupper i forlængelse af samfundsideologien [49]. Forholdet mellem et samfund og dets grave er altså ikke så enkelt og ligetil, som det undertiden antages.

GRAVENES ANTAL OG DERES REPRÆSENTATIVITET

De gravfund, hvis lerkar eller øvrige udstyr kan fasedateres, udgør 379 fund eller 48,6 % af de registrerede gravfund [50]. Dette tal kan forøges ved at datere en række grave på grundlag af horisontal stratigrafi på gravpladserne. Tre lokaliteter er velegnet hertil, nemlig Sejlflod, Stenderup og Næsbjerg. På Sejlflodgravpladsen kan grave dateres ud fra deres placering til henholdsvis fase c og d, jvf. kortet fig. 20 [51]. Den nordligste og østligste del af Sejlflodgravpladsen er ikke med i denne del af analysen. For Stenderupgravpladsens vedkommende dateres samtlige grave nord og øst for grav 86 til fase c, jvf. kortet fig. 28. Hermed bliver gravene nr. 47, 72, 76, 87, 93 og 95 dateret ud fra deres placering. Endelig kan vel Næsbjerg grav V og AF henføres til fase b, jvf. kortet fig. 27.

De jyske gravfunds geografiske spredning er indtegnet på kortet fig. 37 sammen med betegnelserne på de større gravpladser, hvilket her vil sige pladser med flere end ti grave [52]. Det må antages, at de registrerede gravfund med rimelighed repræsenterer de fundne grave, da det primære udvælgelseskriterium har været fundenes sluttethed. Spredningskoncentrationerne på kortet er for størstedelen skabt ved de store gravpladsers beliggenhed. Der er ingen grund til at forestille sig, at gravpladsernes koncentration i det nordligste Jylland og i Sydvestjylland skyldes en befolkningsmæssig koncentration disse steder. Ingen af periodens gravpladser afspejler en større befolkning, end der kan tænkes at eksistere i en landsby som Vorbasse, – for de flestes vedkommende snarere væsentligt færre.

Der er i materialet en del problemer vedrørende repræsentativiteten, som det vil føre for vidt at gå i detaljer med her. I hovedsagen er spørgsmålet, hvorvidt forskellig gravskik og gravkontekst er udtryk for sociale forskelle. Konkret set drejer det sig om forskelle mellem enkeltliggende grave i modsætning til grave fra gravpladser samt om jordfæstegrave i modsætning til brandgrave. For det første punkts vedkommende gælder, at især grave med iøjnefaldende og omfattende gravudstyr erkendes uden for de egentlige gravpladser. For det andet punkts vedkommende synes forskellen i gravudstyr fra jordfæstegrave til brandgrave at kunne tilskrives ligbålets indvirken på gravgaverne. Tilsyneladende kan altså jordfæstegrave og brandgrave samt enkeltliggende grave og grave fra gravpladser be-

tragtes under ét. Ingen af kategorierne menes at være forbeholdt specielle befolkningsudsnit, – derimod er der på visse tidspunkter tale om egnsbetingede skikke indenfor de udskilte regionalgrupper.

UDSTYRSKATEGORIER

I gennemgangen af gravudstyr må det kræves, at de anvendte fund med sikkerhed kun indeholder genstande fra én og samme grav. Desuden er det af betydning at vurdere, om gravudstyret er intakt eller ej. Foruden den nedbrydning, som må påregnes efter et langt ophold i jorden, mangler undertiden dele af gravudstyret på grund af forstyrrelse af gravene eller usagkyndig udgravning. Dette er markeret i de følgende diagrammer over gravkategorier, og S står da for det fulde gravudstyr, (S) for det kun delvist bevarede. En grav betegnet US kan indeholde genstande fra flere grave. Sådanne fund anvendes kun undtagelsesvis.

Nedenfor følger en gennemgang af genstandskombinationer i de jyske grave til brug for udskillelsen af udstyrskategorier. De karakteriserende genstande udgør sædvanligvis ikke gravens fulde udstyr. Visse typer er således gennemgående for alle gravkategorier eller optræder i så få tilfælde, at de udelades af oversigten. For de gennemgående typers vedkommende drejer det sig om de almindelige lerkarformer, jernknive uden særlig udsmykning af fæstet, samt om benkamme. Det kan dog også forekomme, at fraværet af en gængs type er med til at karakterisere en kategori af grave. Dette gør sig f.eks. gældende for nordgruppens tidlige grave med hensyn til keramikken.

Til slut skal jeg opridse de væsentligste indicier på henholdsvis det mandlige og det kvindelige gravudstyr.

Kvinderne udskilles i hovedsagen på deres smykker, hvilket vil sige perlekæder, metalhængesmykker samt med visse undtagelser arm- og ankelringe. Er der desuden prydfibler eller flere enkle fibler til dragtudstyret, er den gravlagte ligeledes en kvinde. Der kan i tilgift være et bæltespænde, som da altid vil være et cirkulært spænde. I en senere del af perioden ses også hægte-maller med spiraloprullede ender som ærmelukke. Endelig kan der nævnes genstande, som viser noget om kvindens arbejdsområde: tenvægte og -kroge, synåle, nøgler samt beg [53].

Mændene viser sig indenfor dragtudstyret især ved bæltetilbehøret. Selve bæltespændet kan være med eller uden bagplade og antage mange forskellige former – blot ikke cirkulært. Til bæltet kan også høre bælteskyster, pyntebeslag og rasleblik. Desuden skal nævnes følgende genstande: rageknive, pile, økser, spyd, lanser, sværd, skjolde, ringbrynjer, spillebrikker – og sjældnere – sakse, ildsten og ildstål. Forskellige detaljer kan til tider også være af betydning for en kønsbestemmelse af graven som f.eks. hægtespændernes placering som indicium på dragtens udseende, samt ligens stilling i gravene.

Gravfund	Genstandstyper i gravene					
	træspande hårnåle eller bæltespænder fibler eller fibler nåle eller metalhængesmykker		finger- og arminge lerkar	perlesmykker (min. 10 perler)	tenkroge og -vægte	
(S) Gl. Hasseris grusgrav gr. 1	X	X	X	X	X	kategori 1
S Bjergby gr. 2	X	X	X	X	X	
S Bjergby gr. 3	X	X	X	X	X	
S Lejrhøje		X	X	X	X	kategori 2
S Lundegårde gr. 19		X	X	X	X	
S Lundegårde gr. 4		X		X	X	
S Sejlfjord gr. I		X		X	X	
S Klim		X		X	X	
(S) Vester lem (3)	X			X	X	
(S) Gårdsted		X	X			
(S) Kjeldstrup		X	X	X		
(S) Nr. Håjne gr. 2				X	X	kategori 3
(S) Malle gr. B				X	X	
(S) Kobbersholt Mark				X	X	
(S) Lundegårde gr. 34				X	X	
S Stendal				X	X	kategori 4
S Havrevang				X	X	
(S) Ingstrup Præstegårdsmark				X	X	
(S) Ll. Hestehave	X			X		

Fig. 38. Skema over kvindegravenes kategorier i fase a-b, nordgruppen.

Schema showing the women's graves categories in phases a-b, northern group.

NORDGRUPPENS GRAVE, FASE A OG B

Fase a og b er slået sammen i denne gennemgang, fordi fase a i sig selv kun tæller få grave. Tilsammen udgøres materialet af 40 gravfund, hvoraf to er formodede brandgrave dog uden ildpåvirkede gravgaver.

Kvindegrave

Blandt kvindegravene kan udskilles tre kategorier med forskelligt gravudstyr, muligvis fire (fig. 38).

Kategori 1. Disse grave er karakteriseret ved deres brede repræsentation af smykker og dragtudstyr. Fælles er desuden, at de forekommende tenvægte er af metal, og at der ikke findes lerkar i disse grave. Kun Hasseris grusgrav 1 indeholder en beholder, men i form af en træspand (fig. 39).

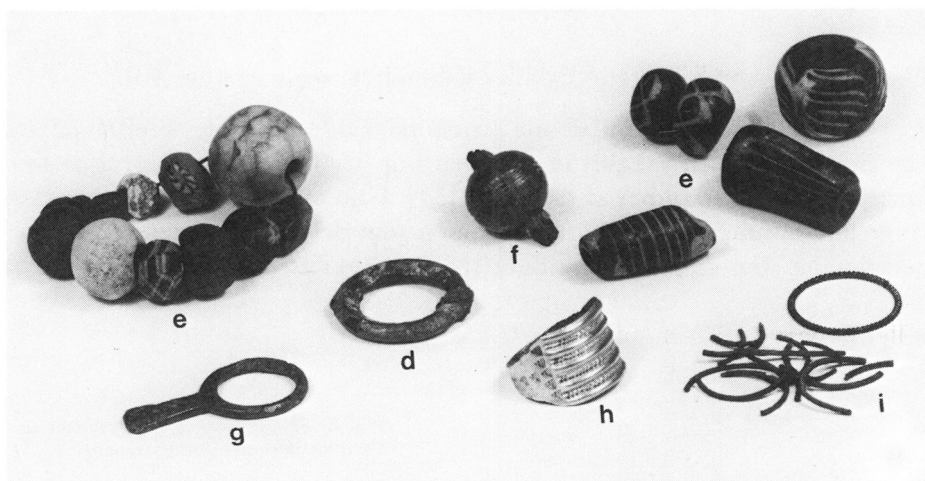

Fig. 39. Genstandene fra en veludstyret kvindegrav fra Hasseris ved Ålborg (fase a-b). a: rosettefibel, b: bronzenål, c: træspand med bronzebånd og -hank, d: bronzebæltespænde, e: ben-, glas- og ravperler, f: bronzetenvægt, g: bronzering – uvis funktion, h: guldring, i: perletrådsringe af sølv til rosettefiblen. a-c 2:5, d-i ca. 2:3 (Foto: Karsten Kristiansen).

The objects from a well-furnished woman's grave from Hasseris near Aalborg (phases a-b). a: rosette fibula; b: bronze pin; c: wooden bucket with bronze bands and handle; d: bronze belt buckle; e: bone, glass and amber beads; f: bronze spindle whorl; g: bronze ring – uncertain function; h: gold ring, i: bead wire rings of silver for the rosette fibula.

Kategori 2. Gravene er karakteriseret ved at indeholde to af de fem mulige emner indenfor smykke- og dragtudyret. Fælles for disse grave er desuden, at tenvægtene ikke er af metal, men at det øvrige udstyr generelt er omfattende. To grave indeholder f.eks. import, og der optræder såvel bronzearmring og gulfingerring, bjergkrystalperler og en glastenvægt samt formentlig træskrin i to af gravene.

Kategori 3. Denne kategori udgøres udelukkende af lidt usikre grave optaget af grundejerne og kun sagkyndigt efterundersøgt. I inddelingen her karakteriseres gravene ved kun at indeholde perlekæder af de fem smykke- og dragtemner. På grund af de noget usikre fundomstændigheder bør disse grave muligvis ikke udgøre nogen selvstændig gruppe, men ses som en del af kategori 2-gravene.

Kategori 4. Disse grave kan kun bestemmes som kvindegrave ud fra indholdet af tenvægte og -kroge. Derudover optræder blot lerkar og evt. knive. Gravens ikke særligt omfattende udstyr skyldes ikke usikre fundforhold.

Generelt i denne fase er formentlig, at kvinderne ligger i let sideleje med hovedet i vest og ansigtet mod syd. Blandt gravene fra fase a og b er der yderligere fire, som er mulige kvindegrave. De indeholder få perler (højest ti), en fibel, glittesten og/eller en gulfingerring – alle er de grave med noget usikre fundomstændigheder.

Mandsgrave

Blandt mandsgravene kan udskilles følgende kategorier (fig. 40):

Kategori 1. Udskillelsen af denne kategori skyldes tilstedeværelsen af en armring af guld, en såkaldt ormehovedring. Denne genstandsgruppe har for nylig været behandlet af J. Werner [54]. Han argumenterer for, at disse ringe har samme betydning i Germanien som deres panderter i Romerriket, nemlig som gunstbevisning for tro tjeneste i et krigsfølge.

Gravfund	Genstandstyper i gravene	ormehovedarmring	våbenudstyr	gulfingerring/-armring	økser, pile	dragtudyret	
(S) Donbæk høj 60 (I)		X					kategori 1
S Svennum		X	X				kategori 2
S Bjergby gr. 1		X	X	X			
S Torsmark gr. A				X	X		kategori 3
(S) Lundegårde gr.25			X	X			
(S) Vejerslev				X			

Fig. 40. Skema over mandsgravens kategorier i fase a-b, nordgruppen.

Schema of men's grave categories in phases a-b, northern group.

Fig. 41. Våben og lerkar fra en veludstyret mandsgrav fra Svennum i Vendsyssel (fase b). a: tveægget sværd med rester af træskede, b: dupsko, c: skjoldbule, d: lansespids, e: spydspids, f: lerkartype G, g: tudkande. (Foto: Moesgård Fotolab.).

Weapons and pottery from a well-endowed man's grave from Svennum, Vendsyssel (phase b). a: double-edged sword with remains of wooden scabbard; b: chape; c: shield boss; d: lance-head; e: spear-head; f: pot type G; g: spouted jug.

Ormehovedringe findes altid i grave uden våben, men med rigt udstyr af importerede bronze- og glaskar. Foruden fundet fra Donbæk, hvori fandtes fragmenter af et bronzefad, kendes tre lignende armringe i sjællandske fund, en fra Polen og en fra Tyskland. Desuden kendes ringene fra depotnedlæggelser eller ofringer i det østskandinaviske område.

Kategori 2. Denne kategori rummer grave med våbenudstyr. Til våbenudstyr regnes sværd, skjold, spyd, lanse og evt. ringbrynje. Som et eksempel herpå vises udstyret fra Svennumgraven (fig. 41). Kun to fasedaterede grave med dette udstyr kan nævnes, men blandt de resterende gravfund findes også en række våbengrave, der snarest er jævgamle hermed. Dels kan to af disse grave via importgenstande dateres til C1-C2 (østlandskedel og øse-si sæt som Eggers type 161) [55], dels er tre andre grave karakterise-

Gravfund		Genstandstyper i gravene				
		træs ­ pande lerkar type L,N,A*	import	guldfingerringe	guldar ­ ringe våben	
fase a - b kategori 2 mandsgrave	S Svennum S Bjergby gr. 1	X X	X X	X X		fuldt våbenudstyr sværd og bandoler
formentlig fase a - b kategori 2 mandsgrave	(S) Vogn (2) (S) Horne Terp (S) Vils US Agerholm US Gøttrup (b)	X X X X	X X X X	X X X X		lanse- og spydspids fuldt våbenudstyr fuldt våbenudstyr spyd, skjold (2?), ringbrynje fuldt våbenudstyr med bando- ler, iblandet kvindegrav Fragment af norsk vorte- bæger til én af de gravlagte

* type A = tudkander

Fig. 42. Skema over genstandsindholdet i våbengrave med sandsynlig tidsfæstelse til fase a-b, nordgruppen.

Schema of content of artefacts in weapon graves with probable dating to phases a-b, northern group.

ret ved at rumme et fuldt våbenudstyr, hvilket ikke kendes i fase c eller d i nordgruppen. Indholdet af de nævnte grave fremgår af skemaet fig. 42. På trods af de få sluttede fund synes der at kunne udledes et ret fast inventarsæt for denne kategori omfattende guldringe og ofte import. Ligesom ved kategori 1 af kvindegravene undgås her stort set de gængse lerkarformer. Der ses således to tudkander og et fodbæger i våbengravene samt muligvis et norsk vortebæger, hvis dette ikke hører med til den indblandede kvindegrav i Gøttrup grav b. Gravene synes hyppigst at have omfattet det fulde våbenudstyr. Nogle forskelle i udstyret er der dog; således er graven fra Agerholm udstyret med såvel en ringbrynje som en båndformet guldar­ring med udvidede og lige afskårne ender.

Kategori 3. Denne kategori mandsgrave er karakteriseret ved at indeholde økser og pilespidser. Disse genstande skal formentlig ikke regnes som våben i denne forbindelse, da de ikke optræder i gravene med det egentlige våbenudstyr. Alle tre grave indeholder et eksemplar af den mest gængse lerkartype – type G – og gravene er ikke udstyret med importgenstande.

Der er en restgruppe af fase a og b-grave, som ikke med sikkerhed kan siges at være mands- eller kvindegrave. Otte grave indeholder således kun et, to eller tre lerkar og evt. en kniv. Relativt mange af disse grave stammer fra Lundegårdegravpladsen, som hovedsageligt er i anvendelse i disse faser. I den forbindelse skal det også bemærkes, at der på Lundegårde er

flere helt fundtomme grave. Den anden hovedpart af de ikke- kønsbestemte grave udgøres af fem grave med guldfingerringe og for nogles vedkommende import (glasbæger, Hemmoorspand og en bronzekop med sølvbelægning). Kun én af gravene var et sluttet fund, og det er muligvis derfor, de kønsspecifikke genstande mangler. De mange guldfingerringe gør det vel sandsynligst, at der især er tale om mandsgrave, da disse i gennemsnit indeholder flest guldringe. Man kunne ved gravenes store indhold af ædelmetaller forestille sig en »civil« modvægt til våbengravene.

Inden vi forlader mandsgravene skal lige nævnes en af gravene fra Vogn med et par kraftige, sølvindlagte sporer. Der er tale om en dobbeltgrav med mandligt og kvindeligt udstyr. Graven er svær at datere, men henføres ofte til en tidligere del af yngre romertid [56]. Den tidlige datering understøttes af tilstedeværelsen af en bronzetenvægt, hvilket blandt de daterbare grave kun optræder i fase a og b. Graven er usagkyndigt optaget og genstandskombinationen er derfor usikker, men blandt det indsendte er f.eks. ingen våben.

Blandt alle fase a og b-gravene er kun to af så ringe en længde, at de må rumme *barnebegravelser*. Det drejer sig om to fund med lerkar, hvor grav- og kistelængden andrager henholdsvis 0,95 m og 1,15 m (Lundegårde gr. 6, Vester Lem (5)).

Kategorierne af mands- og kvindegrave har i forhold til materialets størrelse en jævn *geografisk spredning*, jvf. fig. 43.

På *Lundegårdegravpladsen* kan vi vurdere, hvorledes grave med forskelligt indhold placeres i forhold til hinanden. Indenfor nordgruppen er Lundegårde den eneste større gravplads, som især indeholder grave fra fase a og b. Kun to grave herfra kunne dateres til en senere tid, nemlig grav 31 og 37, som begge ligger nordvestligt på gravpladsen. Derfor vil jeg her antage en nogenlunde samtidighed af de øvrige grave inden for rammerne af fase a og b. I fig. 44 ses, hvorledes gravene fordeler sig i mands- og kvindeafsnit. Gravene i pladsens midte er tolket som et separat mandsafsnit. Grav 24 og 25 er kønsbestemt på grund af tilstedeværelsen af pilespidser, men også grav 28 kan hævdes at være en mandsgrav. Her fandtes nemlig en kniv, der var anbragt samme sted i graven som de øvrige mandsgraves pilespidser, endda som i grav 25 hævet over gravrummet på stene. Kniven kan altså siges symbolsk at erstatte pilene. Kvindegravene befinder sig i grupper rundt om mandsgravene.

Barnegrave kan på Lundegårdegravpladsen udskilles både ved gravenes længde og deres enkle gravudstyr, blot et lerkar af type H – det uornamenterede, treleddede hankekar. I et par tilfælde er hanken på disse kar slået af inden nedsættelsen i graven. I voksengravene ses lerkartype C eller G, hvorimod type H kun træffes et par enkelte gange i kombination med de

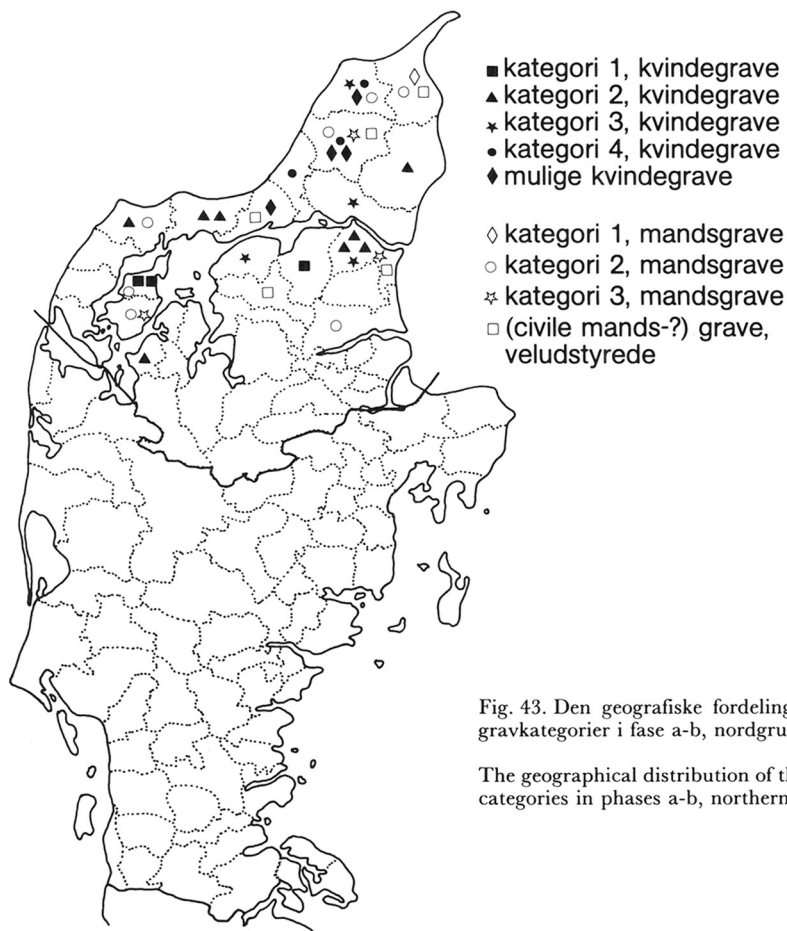

Fig. 43. Den geografiske fordeling af de udskilte gravkategorier i fase a-b, nordgruppen.

The geographical distribution of the various grave categories in phases a-b, northern group.

andre typer. Foruden lerkar kan der i barnegravene være medgivet enkelte perler. Med hensyn til gravlængden er denne mindre end 1,10 m.

Graven Lundegårde 5 indtager en mellemstilling. Dens længde andrager 1,7 m som de korteste voksengrave, men rummer kun et lerkar af type H samt en kniv. Graven har dog samme rumlige udnyttelse som mandsgravene 24, 25 og 28 med et redskab (en kniv) midt for gravens sydside parallelt hermed og et lerkar vest herfor. Graven ligger udenfor det egentlige mandsafsniit, og det er ikke utænkeligt, at den gravlagte er en stor dreng eller ung mand på overgangen til voksenstatus.

Med hensyn til gravkategorierne, som de udskiltes på det samlede materiale, gør følgende sig gældende på Lundegårde (fig. 44): De to kvindegrave 4 og 19, som sammen med den usagkyndigt optagne grav 2 udgør det sydligste kvindeafsniit, tilhører begge kategori 2. Under forudsætning af en lignende datering kan grav 39 østligt for selve gravgruppen også henføres

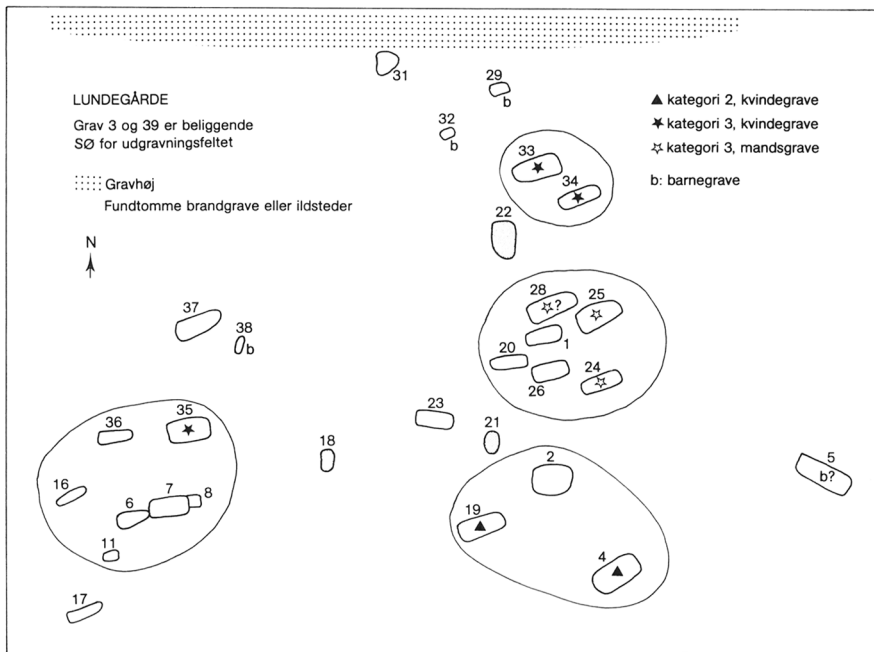

Fig. 44. De kønsbestemte grave og kategoriernes fordeling på Lundegårdegravpladsen (fase a-b).
The sex-determined graves and category distribution at the Lundegårde cemetery (phases a-b).

hertil. De øvrige kvindegrave tilhører alle kategori 3. Der synes altså i gravenes placering på gravpladsen også at være taget hensyn til udstyrskategoriene. For mændenes vedkommende er kun grave af kategori 3 tilstede.

NORDGRUPPENS GRAVE, FASE C

Til denne fase er henført 121 grave, hvoraf ni er brandgrave. Det største antal grave stammer fra Sejlflodgravpladsen, som indgår i analysen med omkring halvdelen af sine grave. For disse grave gælder det, at en del er forstyrrede. Forstyrrelsen berører hovedsageligt den vestlige ende af gravene svarende til brystregionen. Ikke alle gravene var på undersøgelsestidspunktet færdigkonserveret og -bearbejdet. Derfor er fundkombinationen for en række af gravene fra Sejlflod yderligere behæftet med usikkerhed, hvilket markeres i skemaerne fig. 46 og 47 ved en parentes om gravens navn. Alligevel har de sidstnævnte grave betydning for undersøgelsen, idet de er med til at give et fingerpeg om de kronologisk betingede ændringer

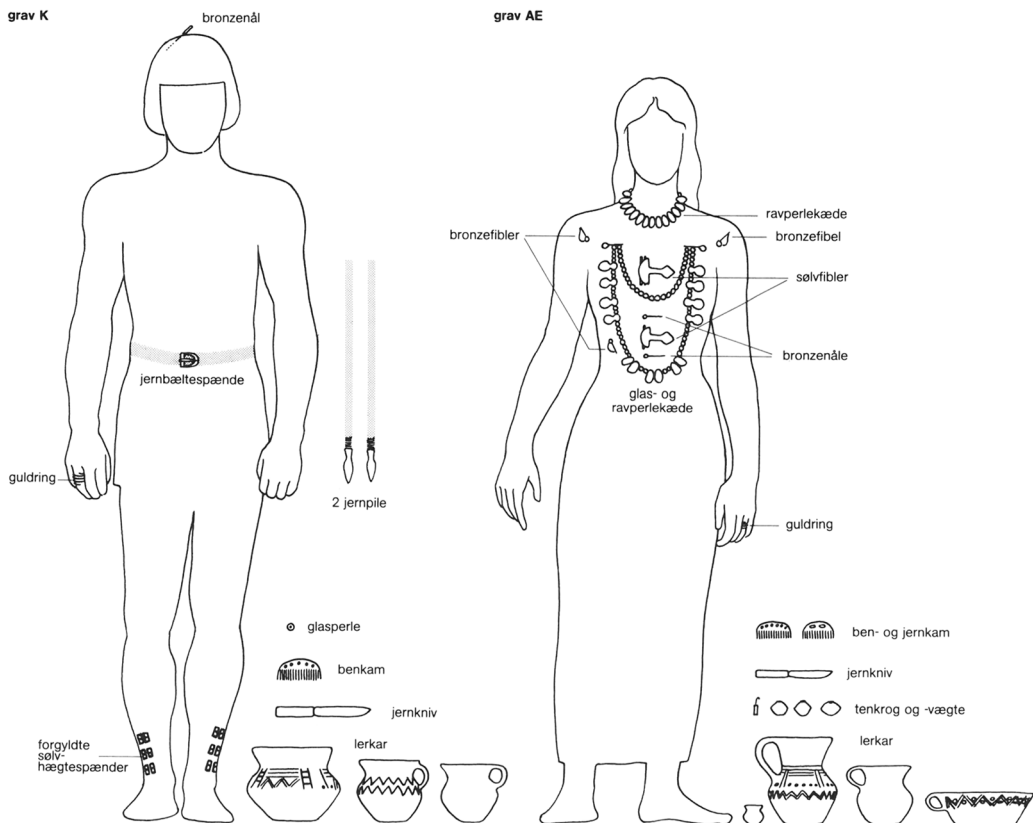

Fig. 45. Kvindegrav AE og mandsgrav K fra Sejlflodgravpladsen. Eksempler på veludstyrede grave fra en tidligere del af fase c (Tegn.: Elsebet Morville).

Woman's grave AE and man's grave K from the Sejlflod cemetery. Examples of well-endowed graves from an early part of phase c.

indenfor fase c. Ved inddelingen af gravene i forskellige kategorier er der forsøgt taget højde for denne udvikling. Som de væsentligste punkter i denne forbindelse skal nævnes, at

- antallet af perlekæder og perler i de enkelte kæder aftager
  - antallet af sølvhængesmykker tiltager
  - hægte-maller og hæftespænder med rektangulær bagplade kommer til
  - prydfiblerne optræder stadig hyppigere alene fremfor parvis sammen.
- I fig. 45 ses eksempler på en veludstyret mands- og kvindegrav fra Sejlflod. Det drejer sig om grav AE og grav K fra en tidligere del af fase c.

Kvindegrave

For fase c's vedkommende er det også lykkedes at udskille nogle markante grupperinger i genstandskombinationerne i henholdsvis mands- og kvindegravene. Ser vi først på kvindegravene kan de inddeles som i skemaet fig. 46.

Kategori 1. Disse grave er karakteriseret ved et særdeles righoldigt udstyr. De sluttede fund indeholder alle – a) enten specielle lerkarformer, træspande og glasbægre, evt. symboliseret ved medgivne glasskår, – eller b) meget store perlekæder, sølvhængesmykker, berlokker eller mosaikperler. Samtlige grave med dragtudstyr bestående af to prydfibler og to eller tre enkle fibler (dragtudstyr 1 i skemaet fig. 46) indgår i denne kategori. Desuden ses en grav med tre enkle fibler (2b), samt i en del af de usikre grave en prydfibler og op til to enkle fibler (2a). Fibelmaterialet er desværre for en stor del af gravenes vedkommede fragmenteret og svært at rubricere. Det er derfor muligt, at alle gravene af kategori 1 ved anlæggelsen har været udstyret med ensartede sæt af fibler. En anden mulighed kunne være, at fundkombinationerne afspejler den kronologiske udvikling inden for fasen. For at udelukke den sidste mulighed er i fig. 46 i yderste højre kolonne noteret tilstedeværelsen af ærmelukkere som en sen fase c-indikator (hægte-maller og hægtespænder). Det ses, at ærmelukkerne følger alle tre kategorier af kvindegrave. Derfor synes opstillingen ikke at være forvrænget af kronologiske faktorer.

Kategori 2. Mest iøjnefaldende er det forhold, at disse grave mangler de specielle beholdere og smykketyper, der var karakteristiske for kategori 1. Dernæst skal fremhæves gravens fibeludstyr, der består af fire enkle fibler eller af en eller to enkle fibler evt. sammen med en prydfibler (2a, 2c og 3). På grundlag af fibelforekomsten kan der antydes en underopdeling af kategori 2. Grave med en eller to enkle fibler (3) ses således næsten aldrig at indeholde små perlekæder eller tenvægte og -kroge. Kategori 2 adskiller sig fra kategori 3 ved at have dragtudstyr, nåle, små perlekæder samt knive med udsmykning af bronzeblik.

Kategori 3 – gravene karakteriseres ved at mangle størstedelen af det personlige dragt- og smykkeudstyr og i forhold til kategori 2 kun positivt ved at rumme grave med beg. To grave kunne kun udskilles som kvindegrave på grund af ligets stilling, som på Sejflod for kvindernes vedkommende er sideleje og for mændenes udstrakt rygleje.

Mandsgrave

I fase c er mandsgravene opdelt i tre kategorier som vist i fig. 47.

Gravfund	Genstandstyper i gravene						ærmelukkere
	specielle beholdere *	særligt smykkeudstyr **	bæltspænder, nåle	dragtkombination	nøgler, perlekæder max. 150 perler	tenvægte/-kroge knive med metaludsmykning perler max. 10 stk. beg	
S Sejflod gr. U	X	X	X	1		X	
S Sejflod gr. AE	X	X	X	1		X	
S Foulum gr. C	X	X	X	1			
(S) Gudumholm (Sejflod gr. IR)	X	X	X	1		X	
(S) Ørsted (2)	X	X	X	2	X	X	
(Sejflod gr. IO)	X	X	2	X			
(Sejflod gr. FC)	X	X	2				X
(Sejflod gr. IS)	X		2			X	
(S) Sejflod gr. C	X		2			X	
(Sejflod gr. NT)	X	X	2				X
(S) Resen	X		2				
S Ll.Bjerggård gr. 1	X	X	2				
(S) Sejflod gr. BB	X	X					X
S Sejflod gr. BL	X		?			X	X
(S) Ørsted (3)	X		X	3			
S Sejflod gr. P			2			X	X
(Sejflod gr. FL)			X	2	X	X	
(S) Sejflod gr. F			2			X	X
(S) Sejflod gr. L			X	2		X	X
(S) Ellidshøj			2	X			
S Katbygård gr. B			2	X			
(S) Hem gr. A			2	X			
(Sejflod gr. NV)			2			X	X
S Øslev Møllebakke ØNØ-gr.			X	3	X		
(S) Sejflod gr. H			3	X		X	X
(S) Sejflod gr. AB			3			X	X
(S) Sejflod gr. AK			3			X	
(Sejflod gr. IQ)			X	3		X	
(Sejflod gr. NQ)			3			X	
(Sejflod gr. NR)			X	3		X	
(Sejflod gr. PE)			3				
(Sejflod gr. PF)			3			X	
(Sejflod gr. RD)			X	3		X	
(Sejflod gr. UI)			X	3		X	
(S) Sejflod gr. BF			X	3		X	X
S Nørgård			X	X		X	
(S) Hjørring Kirkegård			X	X		X	
S Øslev Møllebakke VSV-gr.			X			X	
(S) Sejflod gr. O				X		X	
(Sejflod gr. EX)						X	X
(Sejflod gr. NU)			X			X	
S Gl. Hasseris grusgrav gr. 3			X			X	
S Sejflod gr. D							X
S Sejflod gr. G							X
S Sejflod gr. AC						X	X
(S) Sejflod gr. BG						X	
(Sejflod gr. HY)						X	X
(Sejflod gr. PA)						X	
S Malle gr. A						X	
(Sejflod gr. IG)							X

kategori 1

kategori 2

kategori 3

Fig. 46. Skema over kvindegravenes kategorier i fase c, nordgruppen.

Schema of women's graves' categories in phase c, northern group.

* specielle beholdere = lerkar type M og A (miniaturebægre), glasskår, glasbægre, træspande.

** særlige smykketyper = perlekæder med mere end 150 perler, sølvhænger, berlokker, mosaikperler.

Dragtkombination 1: 2 pryd- og 2-3 enkle fibler

- 2: 1 pryd- og 0-2 enkle fibler eller 3-4 enkle fibler

- 3: 1-2 enkle fibler

Genstandstyper i gravene		glasbægre (+ skån), metalkar, spillebrikker træspande, lerkartype A (miniature)	pile	guldringe, sølvgemme	økser bælteudstyr inkl. ophængningsringe nåle	rageknive	ildstål/ildsten spyd/lansespids hægtespænder	
Gravfund								
(S)	Lundergård	X X			X			
	(Sejflod gr. IL)	X	X		X X X		X	
	(Sejflod gr. IM)	X	X		X X			
S	Sejflod gr. AF	X	X		X X		X	
S	Sejflod gr. AT	X			X X X			
	(Sejflod gr. IN)	X			X			
(S)	Sejflod gr. AV				X	X		
S	Sejflod gr. K		X X		X X		?	X
S	Sejflod gr. BN		X		X X X			
S	Sejflod gr. N				X		X	
S	Sejflod gr. CN				X X			
(S)	Sejflod gr. CT				X X			
	(Sejflod gr. IH)				X X			
	(Sejflod gr. IK)				X X X			
	(Sejflod gr. PH)				X X			
	(Sejflod gr. UZ)				X ?			
	(Sejflod gr. QN)				X X		X	
	(Sejflod gr. PC)						X	
	(Sejflod gr. PG)				X			
	(Sejflod gr. PB)				X			
	(Sejflod gr. IP)				X			
	(Sejflod gr. FG)				X			
S	Sejflod gr. Q				X			
(S)	Sejflod gr. AP						X	
S	Sejflod gr. T						X	
S	Sejflod gr. Z						X	
(S)	Sejflod gr. BE							

Fig. 47. Skema over mandsgravenes kategorier i fase c, nordgruppen.

Schema of men's graves' categories in phase c, northern group.

Kategori 1. Som også kvindernes kategori 1 er mændenes kendetegnet bl.a. ved særlige typer af beholdere som træspande, importerede metal- eller glasbægre og retvægede miniaturebægre. Derudover optræder værdifulde genstande som spillebrikker, guldringe og et sølvgemme samt i forbindelse hermed pile eller økser. Alle gravene – på nær en af de forstyrrede Sejflodgrave – har bælteudstyr bestående enten af bæltespænder eller rektangulære bæltebeslag. Desuden optræder der genstandstyper fælles for kategorierne som rageknive, ildstål og hægtespænder.

Kategori 2. Gravene er i forhold til kategori 1-gravene karakteriseret ved at mangle de specielle beholdertyper, sølv- og guldpnydelserne samt økser og pile. Specielt til denne kategori skal formentlig henføres to af de sene fase c-

grave med spyd- eller lansespids. Noget tyder på, at kategori 2 kan underinddeles i en gruppe med kun bælteudstyr samt en gruppe med bælteudstyr og enten rageknive, nåle eller ildstål. Materialet er dog ikke særlig sikkert til at slutte herom.

Kategori 3. Disse mandsgrave er uden bælteudstyr eller for den sags skyld uden nogle af de genstandstyper, der er karakteriserende for de to andre kategorier. Den ene grav indeholder en ildsten, de to andre tidlige hægtespænder. Årsagen til, at gravene overhovedet kan siges at være mandsgrave, er, at de stammer fra Sejlflod gravgruppe 1 og har ligspor, der viser udstrakt rygleje. Dette er som tidligere nævnt forbeholdt mændene i dette afsnit af Sejlflodgravpladsen.

Der resterer ikke mange fase c-grave, som ikke kan kønsbestemmes. Foruden grave fra Sejlflodgravpladsen kendes kun syv. Indholdet i disse er lerkar, evt. en træskål, en kniv eller et jernfragment. Der er udgravet en enkelt grav, der tolkes som en bådgrav (Foulum gr. I). Graven står helt alene blandt de jyske fund, og det er usikkert, hvilken status den kan tillægges.

Kategoriernes *geografiske fordeling* fremgår af kortet fig. 48. Herreder, hvor brandgrave er almindeligst, er markeret på kortet. Da der kun er udskilt én sikker mandsgrav uden for Sejlflod, er dette lidet oplysende. Kvindegravene viser derimod også i denne fase en rimelig jævn spredning, og intet tyder på, at de udskilte kategorier forvrænges af lokalt prægede skikke.

I fase c er det *Sejlflodgravpladsen*, der må træde til for en vurdering af, hvorledes grave med forskelligt indhold placeres i forhold til hinanden. Blandt de grave, der er medtaget i analysen, befinder sig dels tidlige og dels sene fase c-grave fordelt på henholdsvis gravgruppe 1 og midterpartiet af gravgruppe 2 (fig. 20). For den tidlige dels vedkommende er der gode muligheder for at gå i detaljer. Fra et finkronologisk studium af gravgruppe 1's udvikling vides det, at de ældste grave anlægges mod nord, og at udviklingen går i sydøstlig retning, idet senere grave anlægges i ringe omkring de foregående under hensyntagen til landskabsmæssige barrierer [57]. Den ældste del af pladsen rækker ned i fase b (grav A og I), men gravgruppe 1 vil her blive set under ét. I fig. 49 ses det, at mands- og kvindegrave er placeret i separate afsnit af pladsen. De kønsbestemte grave befinder sig centralt på pladsen i forhold til den samlede mængde jævn-gamle grave. *Barnegravene* kan udskilles dels på deres ringe længde, dels på et specielt sæt gravgaver. Børnenes udstyr adskiller sig fra de voksnes ved ikke at rumme de kønsbestemte genstande eller lerkartype C. Barnegrave adskiller sig positivt ved at kunne indeholde treleddede miniaturebægre,

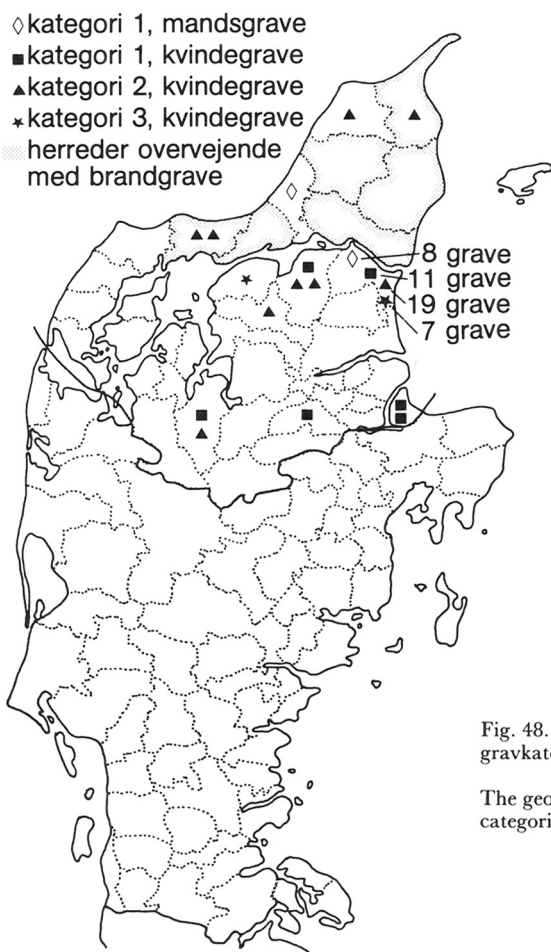

Fig. 48. Den geografiske fordeling af de udskilte gravkategorier i fase c, nordgruppen.

The geographical distribution of the various grave categories in phase c, northern group.

der formentlig er en efterligning af de voksnes type C-lerkar. Hyppigst ses lerkartype H i barnegravene (som også på Lundegårde) samt evt. en kniv eller et par perler. Barnegravene ligger ved de voksne, kønsbestemte grave, ofte flere samlet ved siden af hinanden, og følger ikke specielt mands- eller kvindegravene. Foruden de kønsbestemte grave er *en gruppe voksengrave* uden særligt karakteristisk udstyr. De kan indeholde et lige så stort antal genstande som kategori 3-grave men har aldrig den del af udstyret, som røber den gravlagtes køn. Disse grave er tydeligvis placeret perifert på gravpladsen i forhold til de jævn gamle grave og pladsen som helhed.

Hvorledes de udskilte kategorier af fase c-grave fordeler sig på Sejlflod-gravpladsen er vist i fig. 49. I det ældste afsnit, nemlig gravgruppe 1, er kategori 1 af såvel mands- som kvindegravene centralt placeret og har en rimelig jævn repræsentation i det tidsmæssige forløb fra nord til sydøst. I

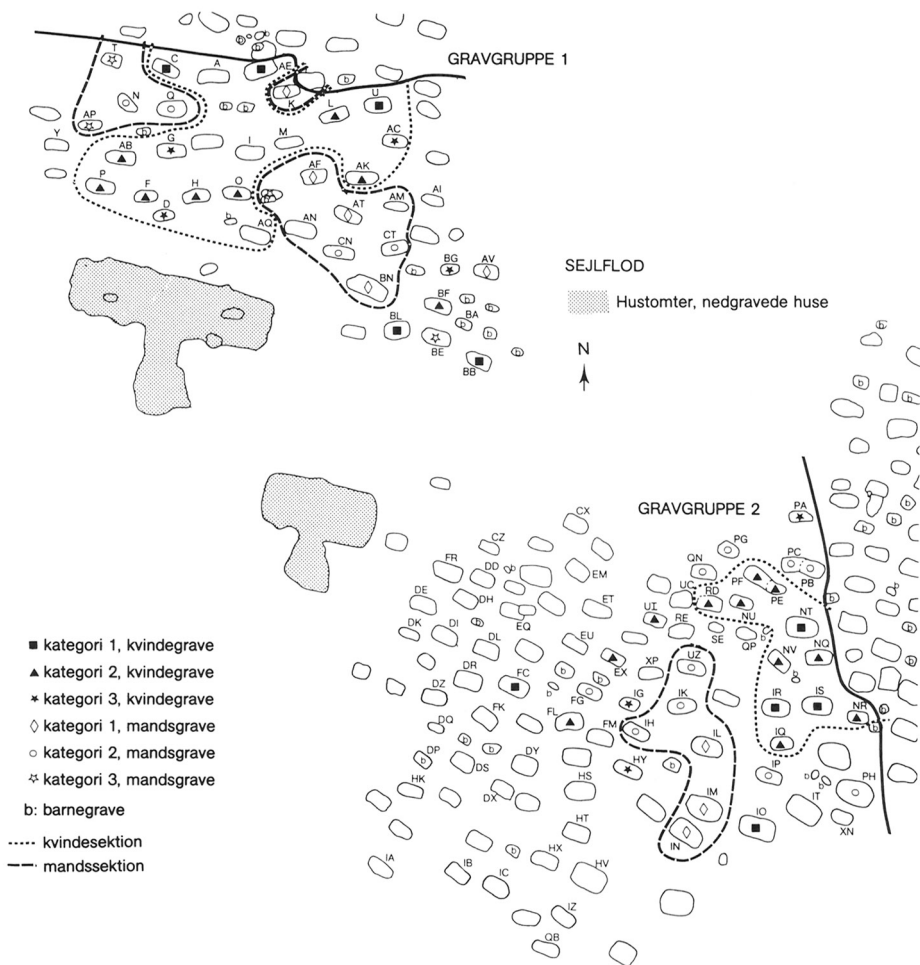

Fig. 49. De kønsbestemte grave og kategoriernes fordeling på Sejlfjordgravpladsen i fase c.
The sex-determined graves and category distribution at the Sejlfjord cemetery in phase c.

den lidt yngre gravgruppe 2, hvor vi også kan ane, at mands- og kvindegrave er holdt mere eller mindre for sig, synes kategori 1 i højere grad at have en samlet beliggenhed. Gravene grupperer sig omkring den sydlige midterdel ved den åbne plads, – kvinderne øst herfor, mændene mod vest. At dette område har grave af en helt speciel status understøttes af, at fire af gravene herfra indeholder skår fra mere end ét glasbæger, uden at der dog har været medgivet hele glas i gravene. Ved gravgruppe 2's anlæggelse tages der altså et helt specielt hensyn til kategori 1-gravene, selvom den gravlagtes køn også stadig er af betydning. For de øvrige kategoriernes vedkommende gør det sig gældende, at kategori 3-grave i gravgruppe 1 er

beliggende perifert indenfor mands- og kvindeafsnittene i relation til kategori 1 og 2. På grund af bearbejdningsstanden for gravene fra gravgruppe 2 er det svært at udskille kategori 3-gravene, og det kan ikke afgøres, om der på denne del af gravpladsen også befinder sig dårligt udstyrede grave uden kønsspecifikke genstande perifert til gravgruppen som helhed.

NORDGRUPPENS GRAVE, FASE D

Til fase d er udskilt 75 grave, hvoraf de 14 er brandgrave. Igen er det Sejlflodgravpladsen, som indgår med det største antal grave. Bearbejdningsstanden for disse er – som også ved fase c – noget forskellig, og der må tages forbehold overfor fuldstændigheden af inventaret i en række af gravene.

Kvindegrave

For kvindegravens vedkommende kan udskilles følgende kategorier (fig.50):

Kategori 1. Der ses tre uhyre veludstyrede kvindegrave med nogle specielle former for sølvsmykker som symboler på kvindernes position, nemlig peltaformede hængesmykker samt skjoldformede smykker. Disse synes at gå i stedet for tidligere fasers berlokformede perler og mosaikperler. Foruden brystsmykkerne har kvinderne arm- eller fingerringe. Dragtudstyret består af tre eller fire fibler, og gravene indeholder typiske kvindegenstande som nålehuse, tenvægte og/eller nøgler. De døde har yderligere været udstyret med nåle, bælte- eller hægtespænder samt knive med metaludsmykket fæste.

Kategori 2. Ligesom de foregående grave indeholder også disse perlekæder evt. med sølvsmykker af varierende former samt en nøgle, tenvægte og knive med bronze- eller sølvblikudsmykning af fæstet. Derimod mangler pelta- og skjoldformede smykker, finger- og armringe samt fibler i et antal af tre eller fire. Dragtudstyret i kategori 2 består af en eller to fibler, hvoraf mange grave oprindeligt har indeholdt to, samt evt. nåle, bælte- eller hægtespænder og hægte-maller. I to grave ses et par mere specielle genstande, nemlig en spiralformet ankelring af bronze og et miniaturebæger. Sidstnævnte var et karakteriserende element for de mest veludstyrede mands- og kvindegrave i den forudgående fase; i fase d, derimod, ses så godt som ikke specielle beholdertyper men stort set kun de gængse lerkar. I graven med ankelringen fandtes også en nøgle, men, hvis anlægget ikke havde været delvist nedstyrtet i en grusgrav, var der formentlig også fremkommet et større smykkeudstyr ved fiblen på brystet. Den gravlagte er en af de få, der kan aldersbestemmes, og udstyret tilhører en ældre kvinde (matura).

Gravfund	Genstandstyper i gravene							
	pincet-øreske bronze/sølvfingerringe, sølvvarmring peltform. eller skjoldform. smykker 3-4 fibler	perlekæder, sølvperler hertil nøgler, nålehuse, beg tenvægte	kvive med metaludsmykning	ankelring, lerkar A (miniature) 1-2 fibler	perler (max. 10 stk.) nåle	bæltespænder hægtespænder hægtemaller div. bronzebeslag (til bælte?)	echinit	
(S) Sejfflod gr. DI	X X X X	X X X	X	X	X			
(S) Mejlbj (Sejfflod gr. IZ)	X X X X X X	X X X X X X X			X X X	X	kategori 1	
(S) Agerbjerggård		X X	X X					
(S) Sønderlade (Sejfflod gr. IB)		X	X	X X	X X	X		
(S) Sejfflod gr. DL		X	X	X			kategori 2	
(S) Tørring kær (Sejfflod gr. FM)		X X	X X X					
S Lindholm Høje gr. 1566		X	X X X		X			
S Lindholm Høje gr. 1475			X X					
(S) Sejfflod gr. DY			X		X			
S Lindholm Høje gr. 1558			X X					
S Sejfflod gr. DD (Sejfflod gr. HT)			X		X	X		
S Sejfflod gr. DH			X		X			
(S) Sejfflod gr. DE (Sejfflod gr. EQ) (Sejfflod gr. FK)			X		X	X	kategori 3	
S Sejfflod gr. DK				X				
S Sejfflod gr. DS						X	kategori 4	

Fig. 50. Skema over kvindegravenes kategorier i fase d, nordgruppen.

Schema of women's graves' categories in phase d, northern group.

Kategori 3. Gravene har et ret sparsomt udstyr af en eller to fibler og hertil især ekstra dragtudstyr i form af bæltespænder, hægtespænder og hægtemaller samt evt. nåle. Desuden kan der optræde få perler (højst ti) og nogle mindre bronzeblikbeslag, vist til bælte.

Mandsgrave

For mandsgravenes vedkommende foreslås en opdeling som i skemaet fig. 51.

Kategori 1. Tre grave tilskrives denne kategori uden dog at have helt ensartet udstyr. Karakteristisk for gravene er tilstedeværelsen af jernsakse samt en træspand og et træskrin, begge med metalhanke. I én af gravene ses ligeledes et sæt med pincet og øreske. Gravene har desuden dragtudstyr i

Genstandstyper i gravene		træsspand, træskrin	saks	skjoldbule, lansespids	pincet, øreske	bæltespænde med bagplade	rageknive	nåle, fibel	kniv med metaludsmykning	hægtespænder	enkle bæltespænder	
S	(Sejlfjord gr. HS)	X	X			X	X					kategori 1
	(Sejlfjord gr. IC)	X	X	X	X	X	X			X		
	Vognsild	X	X							X		
S	(Sejlfjord gr. HV)					X				X		kategori 2
	Sejlfjord gr. CX					X	X	X	X	X		
	Sejlfjord gr. DR					X						
S	Ø. Tørslev gr. 4							X		X		kategori 3
	(Sejlfjord gr. DZ)									X	X	
S	Ø. Tørslev gr. 7						X			X	X	
S	(Sejlfjord gr. FR)									X		
	Ø. Tørslev gr. 1									X		
(S)	Sejlfjord gr. DQ									X		

Fig. 51. Skema over mandsgravenes kategorier i fase d, nordgruppen.

Schema of men's graves categories in phase d, northern group.

form af en fibel, et bæltespænde med bagplade samt hægtespænder med bronze- eller sølvhoveder. Nålene bør muligvis ligeledes henføres til dragten. Graven fra Vognsild skiller sig ud både ved gravform og -udstyr. Der er tale om en brandplet delvist dækket af en stendynge, og graven indeholder dele af et våbenudstyr, nemlig en lansespids og en skjoldbule. Graven er sen indenfor perioden, hvilket ses af hægtespændernes høje, ringformede nittehoveder. Der kan ikke peges på andre brandgrave med våben fra denne eller den foregående fase, og graven står isoleret indenfor materialet.

Kategori 2. Disse grave har stadig bæltespænder med bagplade og evt. rageknive, hvilket igen kan være kombineret med hægtespænder eller en kniv med bronzeudsmykning af fæstet.

Kategori 3. Gravene udmærker sig ved den enkle form for bæltespænder uden bagplade og kombineres ikke med rageknive. Derimod ses en kniv med bronzeudsmykning, nåle og hægtespænder. Var materialet større, kunne denne kategori måske yderligere opdeles som antydnet i skemaet.

I fase d bliver desværre en stor restgruppe tilbage, som ikke kan kønsbestemmes. Disse grave udgør næsten halvdelen af jordfæstegravene. Seks af de resterende grave er med sikkerhed *barnegrave*. Det drejer sig i fem af tilfældene om grave fra Sejlfjordgravpladsen, og gravenes længde svinger fra 1,0 til 1,7 m med den største kistelængde på 1,3 m. Genstandene i disse grave adskiller sig på flere punkter fra indholdet i barnegravene fra fase a,

b og c. F.eks. ses nu ikke længere kun lerkartype H eller evt. G i forbindelse med børn, men også type C. Desuden ses i et par grave dels en bronzesnål med øje og ring samt et lille bronzefragment, vist fra nåleholderen til en fibel. Barnegravens udstyr er nu kommet nærmere voksengravens, og der optræder ikke specielle genstandsformer i tilknytning hertil. Blandt de øvrige grave er en stor del uden genstande eller blot udstyret med lerkar, kniv eller kam. Disse kan ikke bestemmes nærmere. En anden del består af grave med lerkar, knive eller kam samt nåle, hægtespænder og fragmenter, muligvis af bæltespænder. De gravlagte med dette udstyr er formentlig mænd, – både fordi disse er underrepræsenteret i forhold til kvinder, og fordi nåle ikke optræder parvist som i kvindegravens smykkesæt.

Den *geografiske fordeling* af de udskilte kategorier ses i fig. 52. Blandt kvindegravene har de relativt bedst udstyrede kategorier 1 og 2 en jævn geografisk

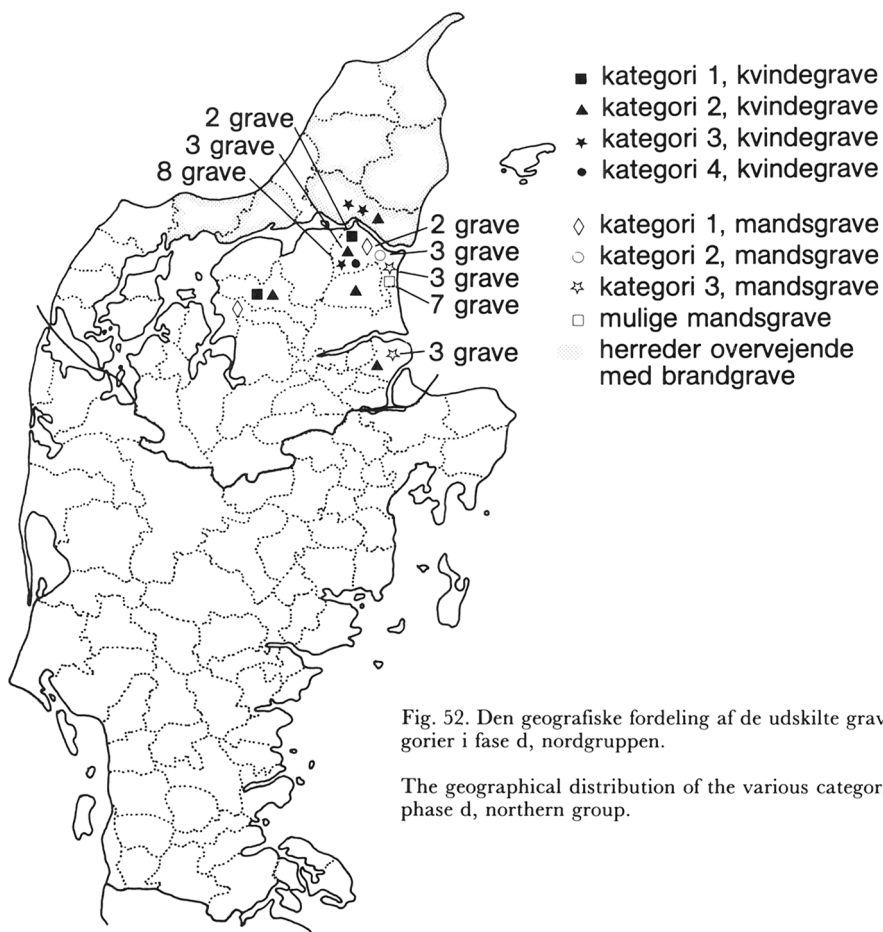

Fig. 52. Den geografiske fordeling af de udskilte gravkategorier i fase d, nordgruppen.

The geographical distribution of the various categories in phase d, northern group.

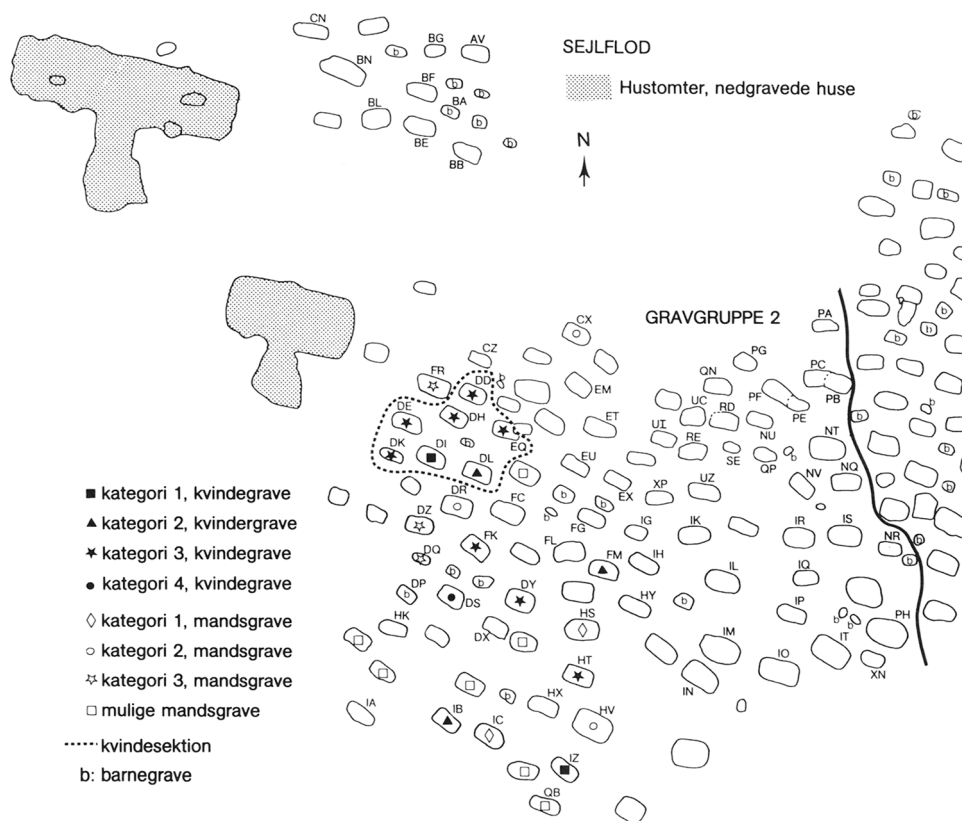

Fig. 53. De kønsbestemte grave og kategoriernes fordeling på Sejlflodgravpladsen i fase d.
Distribution of sex-determined graves and various categories at the Sejlflod cemetery in phase d.

spredning i forhold til de kendte fund. Kategori 3, derimod, samt mandsgravene, indeholder meget lidt iøjnefaldende udstyr og er med undtagelse af brandgraven fra Vognsild kun erkendt på gravpladserne Sejlflod, Lindholm Høje og Øster Tørslev. Mandsgrave udskilles jo primært på simple bæltespænder eller bæltespænder med bagplade i denne fase.

På *Sejlflodgravpladsen* er det muligt at vurdere, hvorledes grave med forskellige kategorier af udstyr placeres i forhold til hinanden (fig.53). Den aktuelle fase d-afdeling befinder sig i gravgruppe 2's vestlige del. Mindst ligeså mange fase d-grave må formodes at befinde sig i gravgruppens nordøstlige del, som ikke indgår i undersøgelsen her. Blandt de medregnede fase d-grave synes der at være en tidsmæssig forskydning med de ældste grave nordligt og de yngre mod syd. Således er der i de sene fase c og i de nordligt

beliggende fase d-grave både hægtemaller og hægtespænder, hvorimod kun de sidstnævnte træffes i de sydligere grave, – og her også i en udformning med forhøjede, ringformede nittehoveder.

Med hensyn til kønsopdelte sektioner på gravpladsen ses der i den ældste, nordlige del en klar kvindesektion med mandsgrave i periferien. Her ligger på typisk vis de mest veludstyrede kvindegrave i, hvad man kan kalde, en central position. Går vi til gravpladsens sydlige, senere del, er der ikke længere nogen klar kønsopdeling. Derimod ses de mest veludstyrede mands- og kvindegrave at samle sig med de mindre veludstyrede grave i en kreds herom. Naturligvis skal der tages højde for, at gravgruppen ikke er bearbejdet i sin helhed. Men skal der drages en konklusion af det her behandlede materiale, må det blive, at de kønsopdelte afdelinger opgives, og gravenes placering bliver primært betinget af gravudstyrets omfang.

Barnegravene ses stadig at ligge mellem de kønsbestemte grave uden særlig skelen til, om det er mands- eller kvindegrave. Grave uden dragtudstyr anes, som ved gravgruppe 1, at ligge perifert til gravgruppen som helhed – eksemplificeret ved gravene CZ, HK og IA.

UDVIKLINGEN I NORDGRUPPENS GRAVE SET UNDER ÉT

For nordgruppens grave i yngre romertid og ældre germanertid gælder det, at deres udstyr fordeler sig i faste sæt. Dragtudstyr, smykker, beholdere, redskaber m.v. optræder i nogenlunde ensartede kombinationer og gør det muligt at inddele gravene i kategorier. Deres tilstedeværelse viser os, at genstandene er med til at definere visse befolkningsudsnit. Rimeligheden af at betragte kategorierne som et reelt udtryk for social identitet markeret ved gravlæggelsen bekræftes ved gravenes placering på gravpladserne. De forskellige kategorier placeres nemlig ikke tilfældigt i forhold til hinanden eller til gravpladsen som helhed.

En egentlig identifikation af gravkategoriernes sociale betydning er vanskelig. Til en vis grad kan man dog nærme sig spørgsmålet ved at betragte de konkrete gravgaver og deres eventuelle symbolindhold nærmere. Væsentligt er endnu engang at vurdere forholdene ud fra gravenes placering på gravpladserne.

Sammenlignes gravene fra de forskellige faser kan følgende udvikling skitseres:

På Sejlflodgravpladsen (fase c og d) befinder sig i de centrale dele grave med kønsbestemte gravgaver og barnegrave. Perifert til gravpladsen anlægges samtidigt grave uden kønsbestemte redskaber, dragtudstyr, smykker o.lign. Sandsynligheden taler for, at de sidstnævnte grave repræsenterer en underordnet befolkningsgruppe i samfundet. Alternative forklaringer kunne være, at de perifere grave indeholder

- ældre, uproduktive personer af lav status
- fysisk eller psykisk afvigende personer
- personer omkommet ved specielle dødsårsager eller på specielle steder.

Disse forklaringer forekommer ikke at være nærliggende. De to sidstnævnte forklaringer er meget specielle og harmonerer ikke godt med den hyppighed og regelmæssighed, hvormed gravene optræder. Den første forklaring om et ældre befolkningsudsnit mener jeg heller ikke er sandsynlig. Dette hænger sammen med barnegravens tilstedeværelse i den centrale gravpladsdel. At barnegravene befinder sig her må være et udtryk for, at børn har status via deres medlemskab af en familie eller slægt. Børnene er, såvel som de ældre, en uproduktiv eller mindre produktiv del af befolkningen. Men når dette ikke får indflydelse på børnenes status, hvorfor skulle det så for de ældres vedkommende? Derfor synes der ved de perifere grave at være tale om en befolkningsgruppe med en underordnet stilling i forhold til samfundet som helhed. Denne befolkningsgruppe får tilsyneladende ikke sine børn begravet på gravpladsen. På Lundegårdegravpladsen, der dækker den tidligere del af perioden, kan ikke udskilles en lignende gruppe perifere grave. Det kan dog skyldes de alt i alt få grave, eller at Lundegårde er en slægtsgravplads, hvor Sejlflod må afspejle et større samfund, vel landsbyen. Om der er en generel overgang fra små til store gravpladser i løbet af perioden kan der ikke siges noget om på nuværende grundlag.

Barnegrave finder vi igennem hele perioden på de større gravpladser i tilknytning til mands- eller kvindegravene. Barnegravens udstyr veksler noget i forhold til tid. I fase a, b og c er de udstyret med særlige genstande i form af f.eks. lerkartype H med afslået hank eller treleddede miniatyrbægre (fig. 54). Derudover kan der optræde lerkartype G, et par perler eller en kniv. I fase d, derimod, ses ikke længere specielle genstandsformer i barnegrave, og nu kan der optræde typiske voksengenstande som lerkartype C og dragtustyr. Betydningen af dette skal ses i forbindelse med udviklingen indenfor mands- og kvindegravene. Vender vi os først mod kvindegravene, har de forskellige kategorier herindenfor naturligvis forskelligt indhold i løbet af perioden. Der er dog nogle fællesnævner som f.eks., at den mest veludstyrede kategori altid er markeret med et omfattende dragt- og smykkeudstyr i kombination med enten specielle beholdertyper og/eller symboler på kvinderollen som tenvægte, nålehuse eller nøgler. I fase a-b, hvor tenvægte er gængs inventar, forekommer disse i den mest veludstyrede kategori i andre materialer end ler, eller der er mere end én tilstede i de pågældende grave. De øvrige kategorier karakteriseres af aftagende smykke- og dragtustyr og f.eks. af tenvægte i den almindelige udførelse, beglittesten el.lign. De kan indeholde guldfingerringe, import, specielle beholdertyper og lignende »værdifulde« genstande, blot ikke de, der er karakteriserende for den pågældende fases bedste grave.

Fig. 54. Barnegrav R fra Sejlflod (fase c). a: lerkar type H, b: lerkar type A (treleddet miniaturelerkar), c: jernkniv. (Foto: Karsten Kristiansen).

Child's grave R from Sejlflod (phase c): a: pot type H, b: pot type A (tripartite miniature pot); c: iron knife.

De udskilte kategorier af mandsgrave er på en helt anden måde forskellige gennem tid end kvindegravene. Dette skyldes, at våbengrave indtager en vekslende relativ position i forhold til de civile grave. Ser vi først på forholdene i fase a-b, findes to meget veludrustede gravtyper, den ene med fuldt våbenudstyr, den anden med bl.a. gulfingerringe og import. Grave med ormehovedring og sporer hører måske med til våbengravskategorien som udtryk for alders- eller rangsgrupperinger herindenfor. I denne fase er grave med økser og pilespidser ikke blandt de mest veludstyrede.

I fase c skifter forholdene derimod, og grave med pile og økser indtager nu den mest prominente plads i selskab med f.eks. import og specielle beholdertyper. Våbengrave fra fase c indeholder ikke et fuldt udstyr, men kun dele heraf, og ikke i kombination med specielt værdifulde genstande.

I fase d er våbengrave ikke noget karakteristisk element. En enkelt veludstyret grav sent i perioden rummer dele af et våbenudstyr. Dette skift indenfor mandsgravens udstyr, hvor våbengrave generelt daler i status, kan ses som et skift i betydning fra våbensføre til civile ledere. Pile og økser i de senere grave er da måske symboler på andre mandlige prestigefærer som jagt og håndværk. Som en parallel hertil kendes i samtidige mellemtyske grave pile af sølv. Disse pile kan ikke være til almindelig brug, men må være prestigegenstande anvendt ved opvisninger eller sportsprægede aktiviteter [58].

Ser vi på udviklingen inden for mands- og kvindegravene under ét, er der også nogle vigtige tendenser, det er værd at være opmærksom på. De gravlagte af begge køn får gradvist mere dragtudstyr med sig i gravene og relativt flere hjemligt fremstillede genstande. Derudover adskiller fase d sig på en meget væsentlig måde fra de foregående faser ved at rumme færre af de egentlige kønsindikatorer som f.eks. nøgler, tenvægte, beg, rageknive, våben etc., ligesom der synes at være et delvist fælles dragtudstyr bestående af en fibel og hægtespænder for begge køns vedkommende. Dette kan sammenholdes med skiftet i gravenes indbyrdes placering på Sejlflodgravpladsen. Fra tidligere primært at være placeret i forhold til mands- og kvindesektioner, tilgodeser gravene til sidst især naboskab til andre grave af samme rigdomsgrad. Der søges altså markeret en anden form for status ved gravlæggelsen. Ganske nærliggende er det at se forandringerne i et samspil med ændringer i samfundets organisation. Fra tidligere at være opbygget af slægter, hvor status og rang taltes indenfor og imellem de enkelte slægter, frigøres til sidst samfundsledelsen herfra. Den enkeltes mulighed for at opnå en given samfundsposition er nu ikke længere så fastlåst. Derfor udtrykkes i gravene den afdødes velstand med ringe hensyntagen til de slægtsrelaterede begreber som køn og alder. Når alder nævnes, er det netop fordi udviklingen indenfor barnegravene er med til at underbygge en sådan samfundsændring. I fase d forsvinder således de deciderede børnegenstande, og gravene udstyres med et udvalg af de voksnes typer, blot i mindre mængde. På samme måde som den gravlagtes køn markeres altså alder i mindre omfang end tidligere. Man kunne også fremhæve, at anbringelsen af de gravlagte mænd i udstrakt rygleje og kvinderne i sideleje synes at blive mindre kategorisk. Fornemmelsen af en opløsning af normer understøttes i fase d af det forhold, at der nu er et meget videre spillerum for placeringen af genstande i Sejlflodgravene end tidligere. Således kan f.eks. et eller to lerkar være rykket fra fodenden op i hovedenden af graven, uanset om det absolutte antal lerkar i graven er stort eller ej, ligesom placeringen af kniv og kam også i højere grad inddrager hele gravrummet.

Udviklingen betyder således nok en øget social opdeling af samfundet på bekostning af socialt udglattende slægtsstrukturer. Samfundseliten rekrutteres formentlig nu ikke mere gennem slægtsskab. Argumenterne for en sådan ændring er den stigende betydning af gravenes velstand for deres placering på bekostning af den afdødes køn, samt opgivelsen af specielle genstandstyper for barnegravene. Den generelle tendens til opløsning af tidligere normer for ligpositioner og genstandsplacering i gravene understøtter dette billede.

SYDGRUPPENS GRAVE, FASE A OG B

Sydgruppens grave kan ligeledes opdeles i kategorier ud fra genstandskombinationerne. Som også for nordgruppens vedkommende må fase a og b slås sammen for at opnå en tilstrækkelig mængde fasedaterbare anlæg at arbejde med [59]. Det synes ikke at udvirke nogen kronologisk forvrængning af kategorierne, idet de enkelte genstandstyper optræder med stort set samme hyppighed i fase a-gravene som i fase a- og b-gravene set under ét. Kun antallet af perlekæder synes at være stigende indenfor perioden. I alt 74 grave kan dateres til fase a og b.

Gravfund	Genstandstyper i gravene																
	gulfingerringe	glasbægre	træspande	5 fibler	nøgler	tenvægte af metal	nåle	perlekæder	specielle smykketyper*	jernkamme		4 fibler	3 fibler	bæltespænder	lærkartype J1/A	1 fibel	perler (max. 10 stk.)
(S) Vrangstrup gr. 1	X	X	X			X											
S Vrangstrup gr. 5	X	X	X			X		X									
S Vorbasse gr. 7	X		X	X		X	X	X	X								
S Vorbasse gr. 5	X	X			X	X	X	X	X				X	X			
S Næsbjerg gr. A					X	X	X	X	X	X		X	X				
S Vorbasse gr. 15						X	X	X	X	X		X	X				
S Næsbjerg gr. 0						X	X	X	X	X		X	X				
S St.Bavn gr. 3						X	X	X	X	X		X	X				
S Næsbjerg gr. X						X	X	X	X	X		X	X				
S Møllebakken gr. VII						X	X	X	X	X		X	X				
S St.Darum gr. A						X	X	X	X	X		X	X				
S Enderupskov gr. 531, 1977						X	X	X	X	X		X	X				
S Stenderup gr. 26						X	X	X	X	X		X	X				
S Stenderup gr. 86						X	X	X	X	X		X	X				
S Vorbasse gr. 14						X	X	X	X	X		X	X				
(S) Brøns 1949, gr. 2									X	X		X	X				
(S) Andrup									X	X		X	X	X			
(S) Bondesgård gr. II						X	X					X	X	X			
(S) Bondesgård gr. I									X			X	X	X			
S Enderupskov gr. 112, 1970								X				X	X				
S Stenderup gr. 27								X				X	X				
S Møllebakken gr. VI								X				X	X				
S Næsbjerg gr. Z								X				X	X				
S Enderupskov gr. 885, 1977								X				X	X				
S Vorbasse gr. 12								X				X	X				
S Enderupskov gr. 31, 1979								X				X	X				
S Brøns 1950, gr. 2												X	X				

* = millefiori-, sølv- og store, flerfarvede perler; jernkæde. Glas til indfatning.

Fig. 55. Skema over kvindegravenes kategorier i fase a-b, sydgruppen.

Schema of the women's graves' categories in phases a-b, southern group.

Fig. 56. Perlekæde fra Møllebakken grav VII. Eksempel på perlekæde med store, flerfarvede glasperler og millefioriperler, som de ses i kvindegrave af kategori 1 og 2 i sydgruppen (fase a-b). 1:2. (Foto: Lenart Larsen).

Necklace of beads from Møllebakken grave VII. Example of necklace with large polychrome glass and millefiori beads, as they are seen in women's graves of categories 1 and 2 in the southern group (phases a-b).

Kvindegrave

Ser vi først på kvindegravene kan disse opdeles i følgende kategorier (fig. 55):

Kategori 1. Gravene karakteriseres primært ved at indeholde glasbægre og/ eller træspænde. Derudover fordeler gravene sig to og to med nogle specielle karakteristika. De to øverst anførte grave, som stammer fra Vrangstrup, indeholder guldfingerringe og guldnåle. De to nederst anførte grave fra Vorbasse er karakteriseret ved et dragtudstyr med fem fibler samt nøgle og bronzetenvægt. Fælles med kategori 2 er perlekæder med sølv-, millefiori- eller store, flerfarvede perler (fig. 56). Desuden skal især nævnes jernkamme.

Kategori 2. Disse grave er karakteriseret ved et dragtudstyr bestående af tre eller fire fibler. Desuden ses store perlekæder og fælles med kategori 1 de specielle perletyper i form af sølv-, millefiori- og store, flerfarvede perler samt jernkamme. Ligeledes ses bæltespænder og miniaturelerkar hyppigt i disse grave. De fire nederst anførte grave i kategori 2 er ikke sluttede fund, hvilket formentlig forklarer den springende repræsentation af genstandstyper i disse grave.

Gravfund	Genstands-typer i gravene						
	spejl	glas- bronzebægre	gulfingerring	ringbrynje	sværd	skjold lanse/spydspids fibel bæltespænde	
S Lærkenfeldt 1926	X	X	(X)	X	X		kategori 1
S Vorbasse gr. 13	X		X	X	X	X X X	
(S) Vemb		X	X	X			
(S) Næsbjerg (M 96)					X		
S Næsbjerg gr. Aa						X X	kategori 2
S Vorbasse gr. 6						X X	
(S) Tornumskov gr. 16						X X	
S Enderupskov gr. 208, 1970						X X	

Fig. 57. Skema over mandsgravenes kategorier i fase a-b, sydgruppen.

Schema of men's graves' categories in phases a-b, southern group.

Kategori 3. Gravene indeholder kun perlekæder og en fibel som fast inventar. Graven Enderupskov grav 885 antages her at være en kvindegrav, fordi den enlige fibel var en prydfibel.

Den dødes placering i graven kan i fase a og b ikke bruges til at vise den afdødes køn. I Vorbasse synes langt hovedparten af de gravlagte mænd og kvinder at ligge i højre sideleje med hovedet mod vest. Andre steder ses dog en genstandsplacering, som i høj grad tyder på en gravlæggelse i udstrakt rygleje, f.eks. kvindegraven Stenderup grav 86. Ligspor eller skeletrester optræder ikke så hyppigt, at det kan afgøres, om visse stillinger følger gravkategorierne.

Mandsgrave

Mandsgrave er noget sværere at udskille end kvindegrave. Derfor er gravene som vist i fig. 57 kun opdelt i to kategorier:

Kategori 1. Gravene indeholder sværd og skjold samt evt. spyd og lanse. Våbenudstyret er kombineret med importerede glas- eller bronzebeholdere samt et spejl. Som eksempel herpå kan i fig. 58 ses Lærkenfeldt grav 1926. Desuden kan nævnes en gulfingerring og for Vorbasse grav 13's vedkommende desuden dragtudstyr af to bæltespænder og en fibel.

Kategori 2. Disse grave har kun et bæltespænde og en fibel.

I begge kategorier ses såvel fase a- som fase b-fund.

Blandt de grave, der ikke er fasedaterede, findes nogle våbengrave, som snarest tilhører dette tidsafsnit. Gravene går ved deres indhold godt i

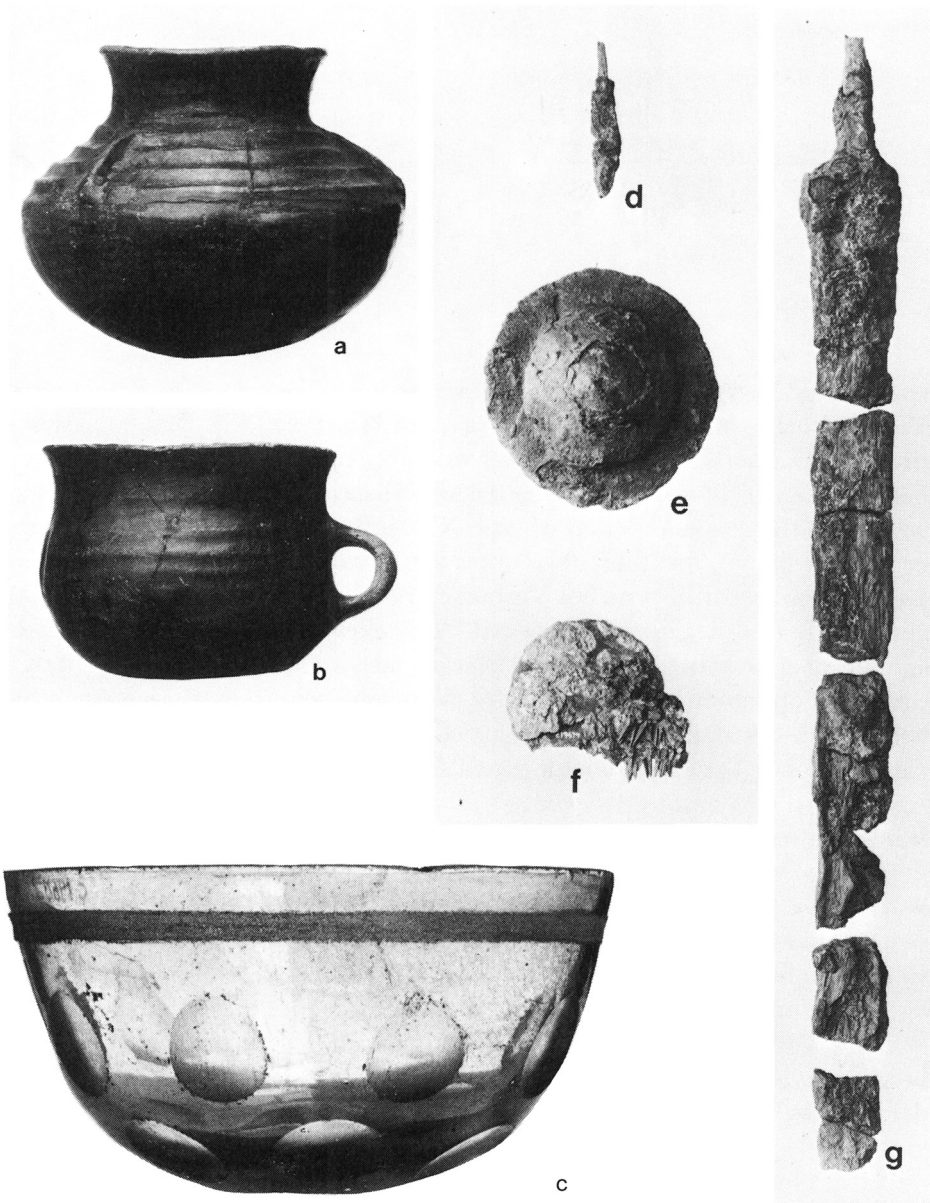

Fig. 58. Genstandene fra en veludstyret mandsgrav med våben fra Lærkenfeldt ved Horsens (fase b). a: lerkar type C, b: lerkar type G, c: glasskål, d: kniv, e: skjoldbule, f: spejl og kam på træskive, g: tvægget sværd med rester af træskede. Fastruset på bagsiden af skjoldbullen er nogle jernringe, muligvis fra en ringbrynje. a-b 1:3, c 1:2, d-g 1:5. (Foto: NM I).

The objects from a well-endowed man's grave with weapons at Lærkenfeldt near Horsens (phase b). a: pot type C; b: pot type G; c: glass bowl; d: knife; e: shield boss; f: mirror and comb on wooden disc; g: double-edged sword with remains of wooden scabbard. Rusted onto the rear of the shield boss are some iron rings, possibly from a chain mail tunic.

Gravfund	Genstandstyper i gravene					
	sværd	skjold	spyd/lansspids	bandolerbælle	økser	sporer guldringe fibel
S Petersborg	X	X				
(S) Vådde	X	X	X			
S Vorbasse gr. 11	X	X	X	X*		X
US Hjartbro (1)	X				X	X
US Hjartbro (2)	X	X	X		X	X

* kniv i bandoler

Fig. 59. Skema over genstandsindhold i våbengrave med sandsynlig tidsfæstelse til fase a-b (sydgruppen).

Schema of content of objects in weapon graves with probable dating to phases a-b.

spænd med kategori 1-gravene. Jeg tænker her på gravene fra Petersborg, Vådde, Vorbasse grav 11 og de to grave fra Hjartbro [60]. Den ene Hjartbrograv rummer således en cirkulær dupsko, som kan henføres til C1 eller begyndelsen af C2 – altså en tidlig del af perioden yngre romertid. Desuden ses i de øvrige grave et lerkar af type N. Denne lerkartype – fodbægrene – er svær at datere, fordi den ikke optræder i forbindelse med lerkartype G. Der ses dog lerkar af type N i Vorbasse grav 1, 2 og 5, og disse grave skal gennem deres dragtudstyr dateres til fase a eller b. Derfor virker det sandsynligt, at de nævnte våbengrave tilhører fase a eller b. Gravene og deres udstyr er opregnet i skemaet fig. 59. Våbengravene skal altså formentlig henføres til mandsgravene af kategori 1 i fase a-b. Det oprindelige udstyr i kategori 1 har vel i alle tilfælde været det fulde våbensæt.

Blandt de resterende grave fra fase a-b kan umiddelbart udskilles en gruppe *barnegrave* ud fra gravlængde eller fund af tænder. I alt kan erkendes ti barnegrave. Der findes ikke specielle genstandstyper eller faste genstandsset for disse grave. Gravene er typisk små voksengrave, og der kan f.eks. være medgivet såvel to eller tre fibler samt perlekæder med op til 430 perler og med store, flerfarvede eller berlokformede perler. I en aldersbestemt grav fra Vorbasse med et barn i 4-5 års alderen var desuden medgivet en bronzetenvægt. Børnene i disse grave må vel antages at være piger ud fra det klart kvindelige præg i genstandsvalget. Der kan ikke udskilles barnegrave med specifikt mandsudstyr. Mændene er jo i det hele taget sværere at udskille. Nogle barnegrave har et beskedent udstyr omfattende et eller to lerkar og evt. en fibel eller et par perler.

Blandt restgruppen af grave, som ikke kan bestemmes som hverken mands-, kvinde- eller barnegrave, er nogle forskelligartede grave. Ganske speciel er Enderupskov grav 1. Denne grav er en brandplet med spor efter en stolpebygning i forbindelse hermed, – et såkaldt dødehus. Genstandene i graven er stærkt forbrændte, men de omfatter såvel et lerkar, terra sigillata-skår, glasskår formentlig fra et glasbæger samt tre glasspillebrikker. Der er således tegn på såvel omfattende gravceremonier som et særdeles righol-

digte gravudstyr. Skal udstyret forsøges kønsbestemt, trækker spillebrikkerne snarest i retning af en mandsgrav. En ret nøje parallel til gravformen findes i Farre grav 9, som ikke kunne dateres nærmere. Denne grav indeholder mange fragmenter af jern, sølv og bronze, heriblandt vist dele til en træspand med bronzebeslag. Desuden sås fragmentet af en bronzefibel samt en del forbrændt glas snarest fra et glasbæger samt fra ca. 225 glasperler. Dette sidste tyder i høj grad på, at den gravlagte i Farre var en kvinde. Vi må nøjes med at konstatere tilstedeværelsen af nogle meget righoldige mands- eller kvindegrave formentlig svarende i udstyr til de bedst udstyrede jordfæstegrave. At der ikke ses våben i den mulige mandsgrav Enderupskov grav 1 kan bero på ligbålets indvirken på genstandene.

Af de resterende 29 grave er 20 uden dragtudstyr og indeholder kun lerkar samt evt. en kniv, en benkam, en perle el.lign. Derudover ses ni grave med lerkar i forbindelse med en fibel og evt. kniv, kam eller et bæltespænde af uvis form. Kun to og disse ni fund er sluttede. Det er fristende at forestille sig, at der her gemmer sig nogle af de i øvrigt fåtallige mandsgrave, eftersom også mænd kan bære en enkelt fibel.

Vi skal nu se på, hvorledes gravkategorierne i fase a og b fordeler sig inden for regionalgruppen og på gravpladserne. Blandt de relevante gravpladser befinder sig det lille gravfelt med 16 grave fra *Vorbasse*. Tidsmæssigt fordeler de sig hovedsageligt på fase a og b, mens en enkelt grav med sikkerhed tilhører fase c. Gravfeltet skal derfor her betragtes under ét. Det viser sig i fig. 60, at de to kategori 1-kvindegrave ligger for sig vestligt i feltet og kategori 1-mandsgravene sammen midt i feltet. Umiddelbart omkring disse mandsgrave ligger de tre grave, der kan klassificeres som mulige mandsgrave, – altså grave blot med én fibel. Herudover igen ligger kvindegravene af kategori 2 og 3, og i samme åndedrag skal nævnes barnegravene og den eneste mandsgrav af kategori 2 fra denne lokalitet, nemlig grav 6. Alt i alt ligner *Vorbasse* altså den samtidige *Lundegårde*gravplads. Således ligger mandsgravene stort set samlet med de bedst udstyrede grave centralt. Desuden ligger kvinderne begge steder for sig med skyldigt hensyn til gravkategorierne. Kvindegravene placeres i en cirkel eller halvcirkel om mandsgravene, og med hensyn til barnegravene ligger disse perifert eller i cirklen omkring mandsgravene. Den eneste voksengrav helt uden dragtudstyr i *Vorbasse* er grav 9 fra fase c. Da denne grav er yngre end de andre grave, kan den ikke sættes i forbindelse med en evt. underordnet befolkningsgruppe markeret på gravpladsen.

Med hensyn til de øvrige gravpladser i sydgruppen rummer ingen af disse tilstrækkelig mange grave fra fase a og b til en vurdering af strukturen bag anlæggelserne.

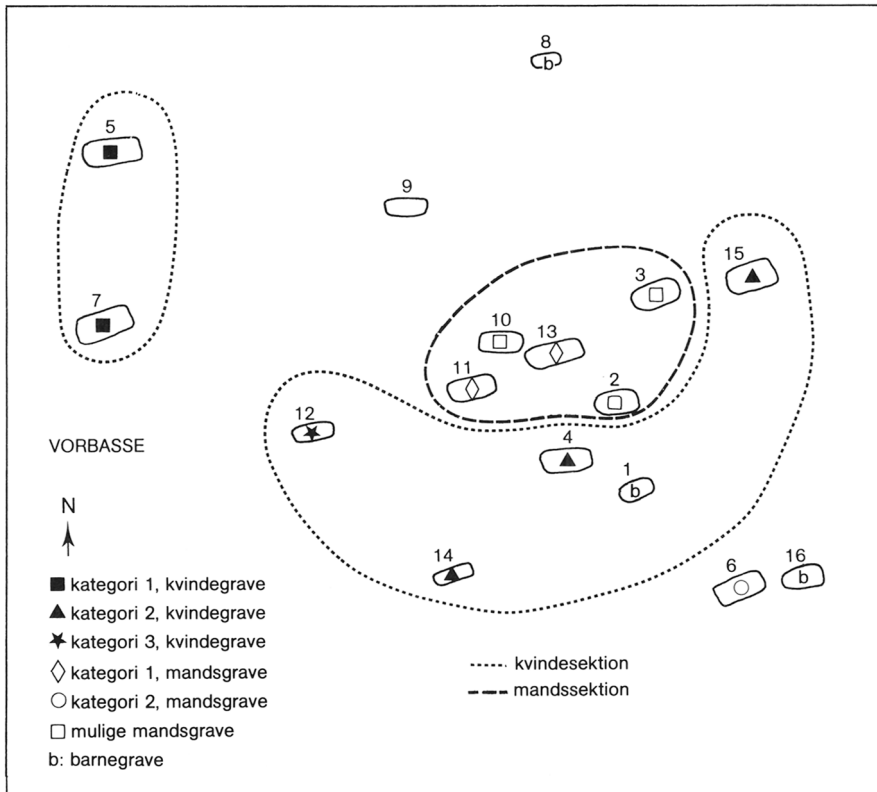

Fig. 60. De kønsbestemte grave og kategoriernes fordeling på Vorbassegravpladsen, fase a-b.
 Distribution of sex-determined graves and the various categories at the Vorbasse cemetery, phases a-b.

Af kortet fig. 61 fremgår gravkategoriernes *geografiske spredning*. De to kategori 1-grave med spørgsmålstegn udgøres af brandgravene med dødehuse fra henholdsvis Farre og Enderupskov. Førstnævnte er usikker i tidsfæstelsen, da denne beror på en jævnføring med graven fra Enderupskov. Sidstnævnte er til gengæld lidt usikker i kønsbestemmelsen. Om fordelingen i øvrigt skal siges, at kvindernes kategori 1-grave tilsyneladende er forbeholdt Vorbasse og Vrangstrup og altså måske Farre. Desuden har der antagelig været lignende grave blandt de usagkyndigt optagne fra Næsbjerg på Esbjergegnen. De manglende kategori 1-grave sydligt indenfor området kan skyldes, at gravene ikke indeholder fasedaterbare lerkar og derfor ikke kommer i betragtning. En stor del af de bedst udstyrede mandsgrave tidsfæstes jo netop ud fra våbenudstyret i mangel af lerkar. For mandsgravenes vedkommende er kategori 1 jævnt fordelt over hele sydgruppens område. De ligger ofte udenfor de store gravpladser, som f.eks. gravene fra en høj ved Hjartbro og dødehuset Enderupskov grav 1, som lå

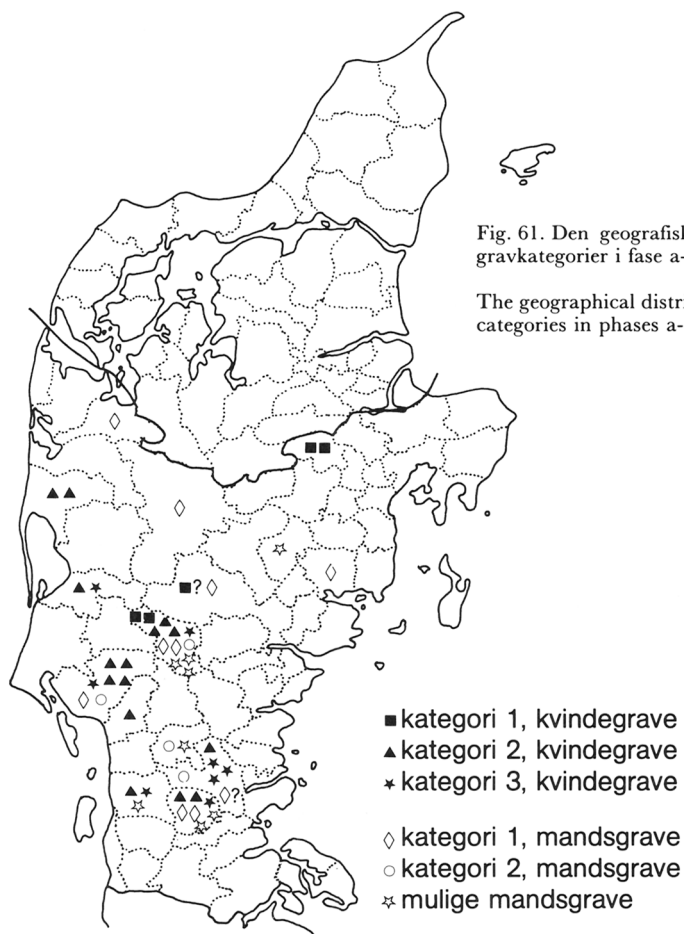

Fig. 61. Den geografiske fordeling af de udskilte gravkategorier i fase a-b, sydgruppen.

The geographical distribution of the various grave categories in phases a-b, southern group.

afsides i forhold til de øvrige grave fra denne lokalitet. De øvrige mandsgrave – eller mulige mandsgrave – er især fundet på gravpladser, hvor anlæg med sparsomt udstyr lettest erkendes. Udstyrskategorierne synes således ikke at repræsentere lokalgrupper i materialet.

SYDGRUPPENS GRAVE, FASE C

Til denne fase er henført 72 grave, heraf én brandgrav. Ligesom i nordgruppen sker der kronologisk betingede ændringer indenfor gravudstyret i løbet af denne fase. Igen skal nævnes, at sølvhængesmykker og hægtemaller samt hægtespænder hører til sidst i sekvensen, og at antallet af perler i perlekæderne aftager.

Gravudstyret kombinerer sig i øvrigt igen i bestemte genstandssæt.

Gravfund	Genstandstyper i gravene						Kategori
	sølvhængte-malle træspande med metalbeslag 4-5 fibler inkl. prydfibler specielle smykketyper*	guld- og sølvfingerringe perlekæder (min. 10 stk.) specielle perletyper* 2-4 fibler	nåle/bæltespænder låsefjeder/tenvægt 1 fibel perler max. 10 stk., bronzeringe				
S Hjemsted gr. 303 (S) Hjemsted gr. 310 (S) Snostrup S St. Darum gr. B S Enderupskov gr. 850, 1977 (S) Fannerup (S) Mågård	X X X X X X X X X X X X X X X	X X X X X X X X X	X X X X X X X				Kategori 1
S Hjemsted gr. 316 S Hostrup gr. AA (S) Sdr. Omme S Enderupskov gr. 136, 1970 (S) Nr. Kokholm S Næsbjerg gr. L S Næsbjerg gr. G S Stenderup gr. 3 S Stenderup gr. 58 (S) Balle gr. DF		X X	X X X X X X X X X X X X X X				Kategori 2
(S) Hjemsted gr. 1008 (S) Ø. Gesten (S) Hjemsted gr. 118 S Enderupskov gr. 828, 1977			X X X X X X X				
(S) Nr. Snede S Moesbygård S Møllebakken gr. X S Stenderup gr. 87 S Stenderup gr. 95 (S) St. Darum gr. F S Sdr. Vium		X X X X X X X	X X X X X X X				Kategori 3
S Enderupskov gr. 72, 1966 S Enderupskov gr. 47, 1956			X X				

*specielle smykketyper = sølvhængesmykker, store flerfarvede glasperler og millefiori-perler

*specielle perletyper = berlokformede perler samt perler med blomstermotiv

Fig. 62. Skema over kvindegravenes kategorier i fase c, sydgruppen.

Schema of women's graves' categories in phase c, southern group.

Gravfund	Genstandstyper i gravene						
	glasspillebrikker træspånede glas (bægre)	guldfigeringe	spyd/lanser	sværd 1 fibel	bæltespånede	rasleblik/bæltebeslag bælteskydere	
(S) Dalagergård	X X X			X			kategori 1
S Lærkenfeldt 1925	X X		X	X	X	X	
S Enderupskov gr. 43, 1979	X		X	X X	X	X	
(S) Gammelby gr. II			X				
S Enderupskov gr. 343, 1976				X X			kategori 2
S Sandbanken				X			
S Næsbjerg gr. Ab				X			
S Næsbjerg gr. J				X			
S Enderupskov gr. 10, 1979				X			
S Enderupskov gr. 833, 1977						X	
S Enderupskov gr. 844, 1977						X	
S Stilling Trehøje I (DQ)						X	

Fig. 63. Skema over mandsgravenes kategorier i fase c, sydgruppen.

Schema of men's graves' categories in phase c, southern group.

Kvindegrave

Inden for kvindegravene kan udskilles følgende kategorier (fig. 62):

Kategori 1. Gravene er karakteriseret af et omfattende smykke- og dragtudyd-styr, som inkluderer en eller to prydfibler. Smykkerne kan være store perlekæder med op til 350 perler og kan omfatte sølvhængesmykker, millefiori-perler eller store, flerfarvede perler. Der kan også optræde berlokformede perler, men dette er snarere karakteristisk for kategori 2. Til dragtudydret kan desuden høre sølvhægtespånede eller sølvhægte-maller. Af specielle beholdere kan nævnes træspånede med bronzebeslag, hvilket ses i to af gravene. En grav fra Mågård skønnes også at høre til kategori 1 til trods for at dens fibeludstyr kun omfatter to sølvfibler; gravens genstande er nemlig optaget usagkyndigt i forbindelse med grusgravning, og der kan udmærket tænkes at være gået gravgaver tabt i forbindelse hermed. Det er dog også muligt, at genstandene stammer fra flere grave, da der til gravgaverne hører et sæt spillebrikker, som normalt tilskrives mandsgrave.

Kategori 2. Disse grave er karakteriseret ved at rumme fra to til fire fibler i hver grav. Desuden optræder i faktisk alle grave perlekæder, og der kan evt. være nåle, bæltespånede, berlokformede perler, tenvægte og låsefjedre.

Kategori 3. Gravene adskiller sig fra kategori 2-gravene ved kun at have en fibel i hver. Derudover ses ikke nogen markant forskel i udstyret, hvilket

betyder, at lidt usikre fundforhold meget let indvirker på kategoriseringen. I kvindegrave med én fibel ses dog sjældent andet end en perlekæde.

Om ligenes placering i gravene vides kun lidt. Med undtagelse af to grave med uvis kønsbestemmelse synes dog alle gravlagte at ligge med hovedet mod vest. For kvindernes vedkommende er registreret højre sideleje, og dette er nok den hyppigste position, hvis vi tager genstandsplaceringen med i betragtning. Enkelte kvindegrave, som f.eks. Hjemsted grav 303, har dog en genstandsplacering, der antyder udstrakt rygleje. I mandsgrave er to gange registreret højre sideleje.

Mandsgrave

Mandsgravene er svagere repræsenteret end kvindegravene, og genstandskombinationerne kan kun opdeles i to kategorier (jvf. fig. 63).

Kategori 1. Gravene indeholder importerede glasvarer i form af bægre, drikkehorn og tallerkener. Desuden kan optræde træspande med bronzebeslag, glasspillebrikker og gulfingerringe. Vigtigt er, at der i tre af gravene ses et spyd, en lanse eller et sværd – altså ikke fuldt våbenudstyr, men dele heraf. Graven fra Dalagergård uden våbendele er forstyrret vist både i forhistorisk tid og nutid; denne grav kan også have haft våben i det oprindelige gravudstyr. Af dragtudstyr kan være en fibel og/eller et bæltespænde samt prydelser til bæltet. Endelig skal nævnes, at graven Enderupskov grav 43 er en kammergrav.

Kategori 2. Disse grave karakteriseres ved kun at indeholde et bæltespænde og evt. en fibel. De tre nederst anførte grave er mulige mandsgrave. Der fandtes ikke bæltespænder i disse grave, men kun bæltebeslag og -skydere.

Det er i denne fase ikke så let at udpege mulige paralleller til de underrepræsenterede mandsgrave blandt de udaterede fund. Der kan foreslås to af gravene fra Stilling Trehøje (høj II, brandplet J og høj I, urnegrav FK); graven Stilling Trehøje, Centralgrav DQ er allerede medregnet i mandsgravens kategori 2. De to anførte grave tilhører fase c eller d og indeholder henholdsvis a) en spore i forbindelse med et bæltudstyr med ligheder til Lærkenfeldt grav 1925, samt b) et glasbæger, benspillebrikker og bjørneklør. Det kunne under forudsætning af den korrekte datering dreje sig om kategori 1-grave til fase c. Men da Stillinggravene er brandgrave med genstandene påvirket af ligbålet, kan de ikke tages til indtægt for en kategori af velstående grave uden våben.

Blandt de resterende fase c-grave er der endnu engang nogle, der kan udskilles som *barnegrave* p.g.a. deres ringe længde. De måler fra 0,85- 1,6 m i total gravlængde. I barnegravene ses lerkar og enkle fibler samt evt. bæltespænder og perlekæder. I en enkelt grav optræder et treleddet minia-

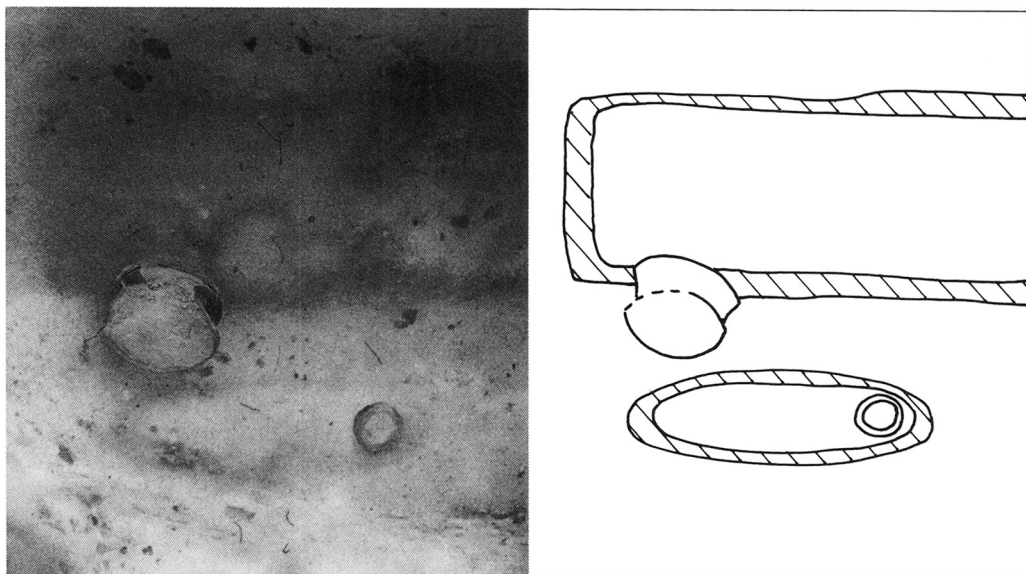

Fig. 64. Hjemsted grav 319 under udgravning. Sydvestligt i graven ses en barnebegravelse i en mindre trækiste ved siden af den mandslange kiste. (Foto: Per Ethelberg).

Hjemsted grave 319 under excavation. South-west in the grave is a child burial in a small wooden coffin beside the long coffin.

turelerkar med hank, hvilket i nordgruppen er en af de få deciderede barnegravstyper. En anden form for barnebegravelse består i en lille kiste nedsat ved siden af en stor kiste i en grav af voksenstørrelse. Dette ses i to grave, hvoraf den ene med sikkerhed tilhører fase c (Enderupskov gr. 139, 1970 og Hjemsted gr. 319) (fig. 64). I begge disse grave var små lerkar – dels et type C lerkar af usædvanlig ringe højde og dels en lille, grov skål.

Til slut refterer 24 grave næsten kun med lerkar eller evt. en fibel, kniv eller kam. En grav blandt disse skiller sig ud ved selve gravformen med lodretstående stolper som kiste samt ved at indeholde et glasbæger (Højvang grav 1). Blandt de øvrige grave er formentlig en del mandsgreve, da disse er underrepræsenteret i forhold til kvindegrovene, men det kan i givet fald ikke påvises, hvilke der er tale om.

Også for fase c's vedkommende skal det vurderes, hvorledes kategorierne fordeler sig internt på gravpladserne og indenfor sydgruppen som helhed. Da mandsgrovene generelt er vanskelige at udskille, er det svært i detaljer at vurdere gravpladsernes opbygning.

For *Stenderupgravpladsen* synes følgende at gøre sig gældende (jvf. fig. 65): Der kan ikke udskilles kategori 1 mands- eller kvindegrove på denne gravplads. Derimod optræder kategori 2 og 3 kvindegrove fra fase a – b og

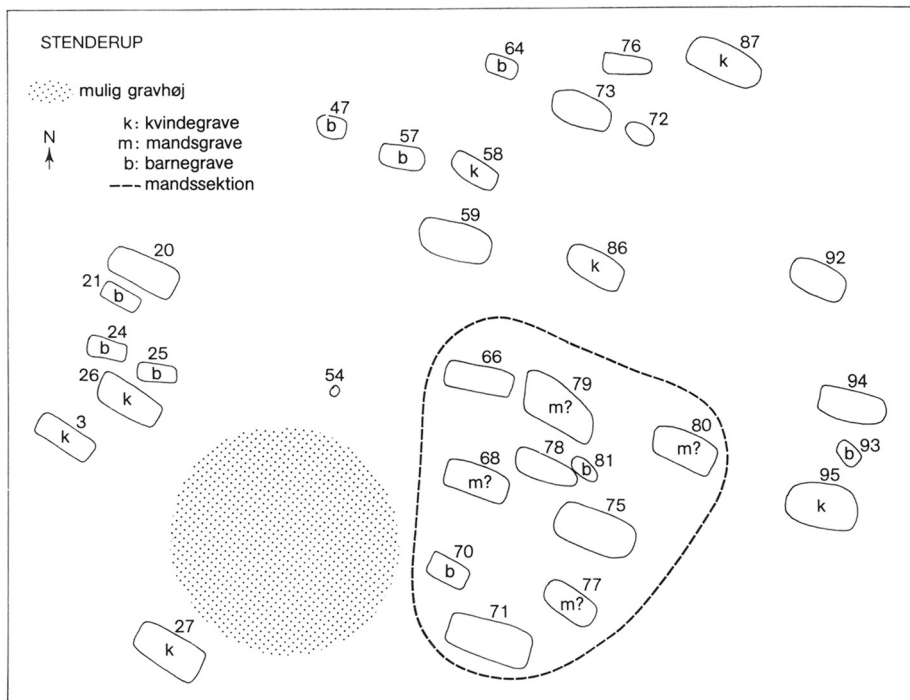

Fig. 65. De kønsbestemte graves fordeling på Stenderupgravpladsen, fase a-b og c.

Distribution of sex-determined graves at the Stenderup cemetery, phase a-b and c.

kategori 2 kvindegrave fra fase c, samt mulige mandsgrave. Med mulige mandsgrave menes grave med én fibel. Der er tidligere argumenteret for, at disse sandsynligvis er mandsgrave i fase a – b, og forsøgsvis antages det altså at være tilfældet også her i fase c. Der foreligger tilsyneladende en opdeling af gravpladsen i en centralt placeret mandsafdeling og kvindegrave i en halvcirkel heromkring. Barnegravene kan være placeret såvel blandt kvinde- som mandsgrave. Denne inddeling minder i høj grad om forholdene både i Vorbasse og Lundegårde. De ældste mandsgrave i Stenderup ligger sydvestligt i mandssektionen, og de ældste kvindegrave befinder sig vest for denne. Herefter vokser gravpladsen især mod nord og øst. Desværre kan gravenes placering i forhold til de udskilte kategorier ikke vurderes på så lille et materialegrundlag.

Vender vi os dernæst mod gravpladsen fra *Enderupskov*, ses i fig. 66 en udtegnelse af de relevante anlæg fra denne lokalitet. Der tegner sig mod nord en kvindesektion og et par enkelte mandsgrave øst og vest herfor. Mod syd ses såvel en kvinde- som en mandsafdeling. Tages der hensyn til gravpladsens tidsmæssige udvikling, må anlæggelsen af gravene være foregået således: I fase a anlægges de fleste af nordsektionens kvindegrave og i

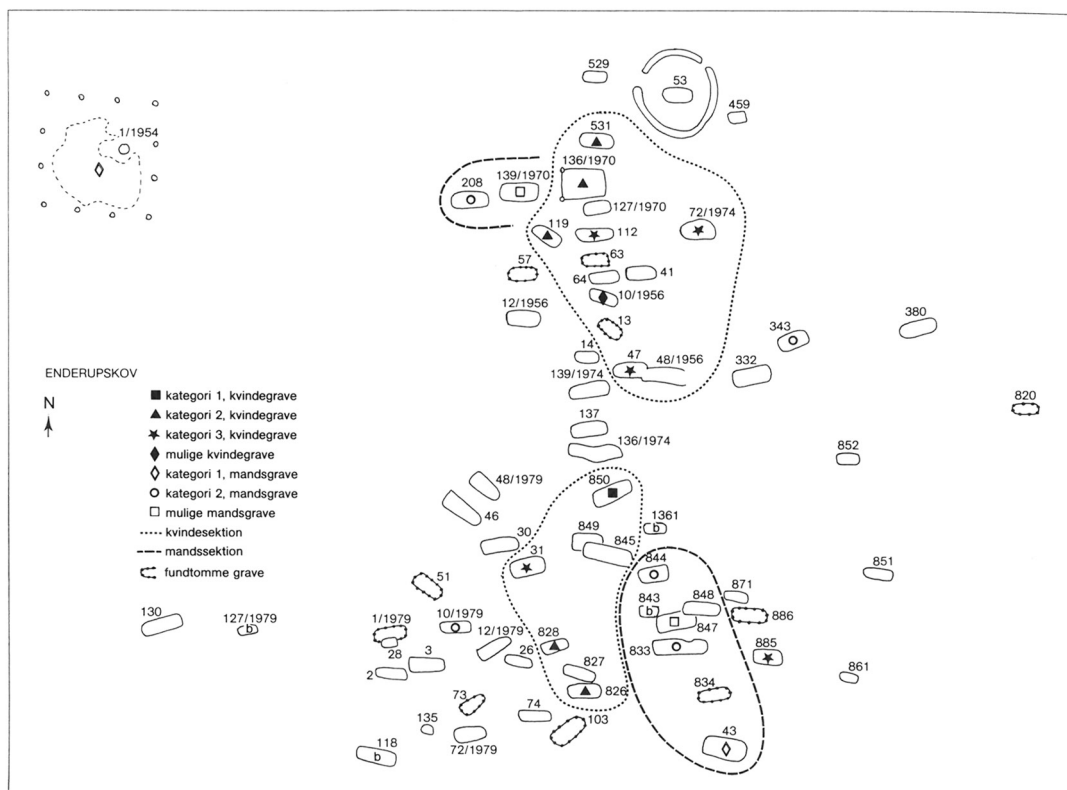

Fig. 66. De kønsbestemte grave og kategoriernes fordeling på Enderupskovgravpladsen, fase a-b og c.

Distribution of sex-determined graves and the various categories at the Enderupskov cemetery, phase a-b and c.

hvert fald mandsgraven 208 vest herfor. I fase b placerer kvindegravene sig i den sydlige afdeling, mens der ikke kan knyttes mandsgrave til dette tidsafsnit ud over den mulige mandsgrav i dødehuset (grav 1). I fase c ses nytilkomne kvindegrave i begge kvindeafsnit og en egentlig mandsafdeling anlægges mod syd. Det står altså klart, at gravenes anlæggelse på Enderupskov virker lidt planløs, dels fordi gravene er anlagt spredt, og dels fordi det er svært at tale om egentlig horisontal stratigrafi på denne plads. Gravpladsen menes heller ikke at være totaludgravet, og mandsgravene fra de tidlige faser er formentlig ikke tilstede blandt de udgravede anlæg. Under alle omstændigheder kan det siges, at de samme kvindesektioner fungerer kontinuerligt gennem hele yngre romertid. De daterbare barnegrave er fåtallige, men de synes som sædvanlig at kunne befinde sig ved såvel kvinde- som mandsgrave.

Med hensyn til fordelingen af de udskilte udstyrskategorier på Enderupskov, er billedet ikke helt klart (fig. 66). Bemærk at både fase a – b og c er

repræsenteret, og at det ikke nødvendigvis er rimeligt som her at korrelere kategorier for flere faser. Det må kunne forsvares at se placeringen af de mere velstående mands- og kvindegrave som central i forhold til de kønsbestemte sektioner og en nord – syd linie på gravpladsen. I øvrigt fortsætter gravpladsen syd for det viste udsnit. De ikke kønsbestemte grave placerer sig sammen med de fundtomme og derfor udaterbare grave perifert til mands- og kvindeafsnittene. De fundtomme grave kan dog også tilhøre den efterfølgende fase d, idet Enderupskov fortsætter i brug i dette tidsrum.

Også i *Næsbjerg* er det muligt at gøre visse iagttagelser vedrørende gravpladsstrukturen (fig. 67). Pladsens oprindelige udstrækning kendes ikke.

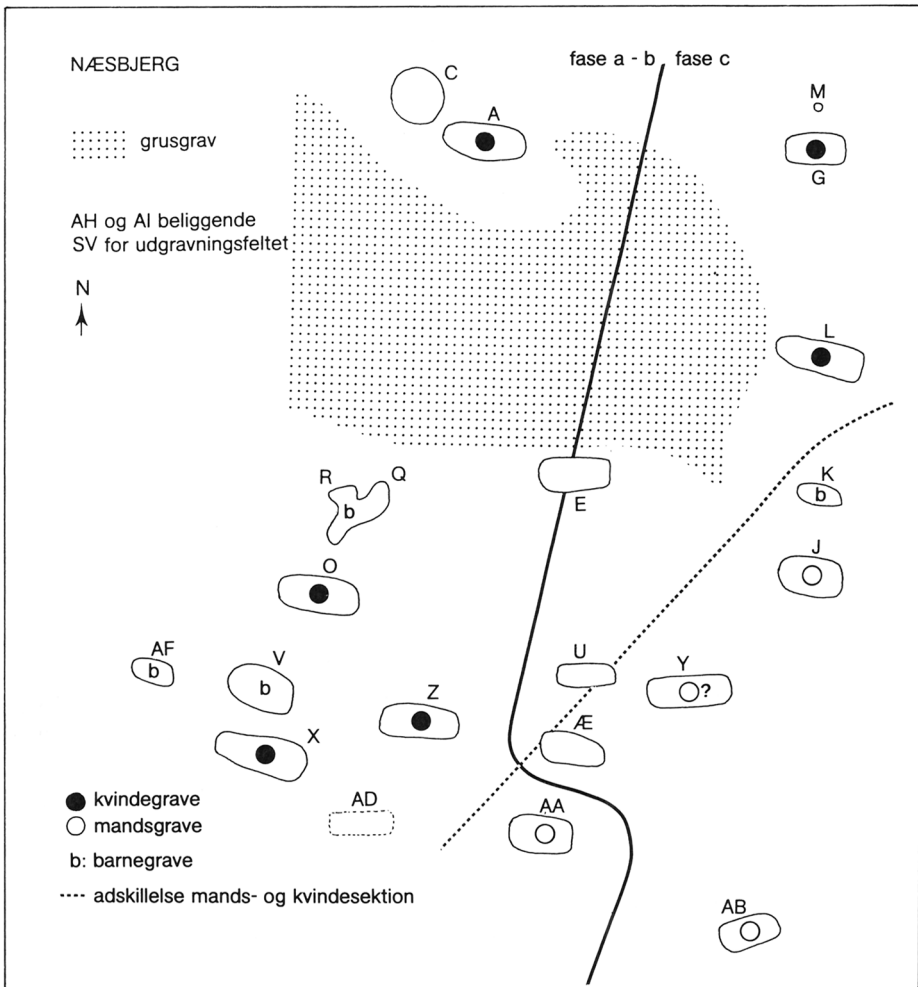

Fig. 67. De kønsbestemte grave og kategoriernes fordeling på Næsbjerggravpladsen, fase a-b og c. Distribution of sex-determined graves at the Næsbjerg cemetery, phase a-b and c.

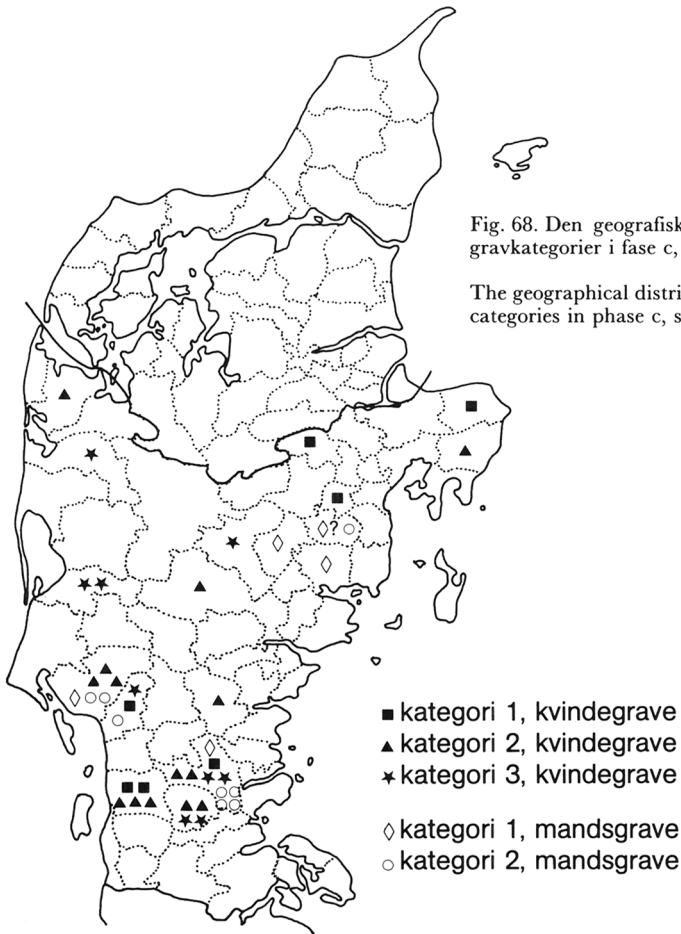

Fig. 68. Den geografiske fordeling af de udskilte gravkategorier i fase c, sydgruppen.

The geographical distribution of the various grave categories in phase c, southern group.

Der kan have eksisteret væsentligt flere grave end det fremgår af oversigtsplanen. Der er bl.a. indgået genstande fra flere grave fremkommet ved grusgravning både før og efter Nationalmuseets undersøgelse. Således er de to eneste mulige kategori 1-grave usagkyndigt optaget syd og vest for de her viste anlæg. Blandt andet derfor, og på grund af gravpladsens ringe størrelse, kan der ikke arbejdes med kategoriernes indbyrdes placering. Af kortet fig. 67 ses dog, at gravene er placeret i et mands- og et kvindeafsnit indenfor gravpladsen, og at barnegravene ligger spredt mellem de voksne grave.

De sidste store gravpladser indenfor sydgruppens område, Møllebakken og Hjemsted, skal ikke undersøges her; Møllebakken, fordi den er for forstyrret, Hjemsted, fordi den i hovedsagen rummer fase d-grave, og derfor vil blive gennemgået efter behandlingen af denne fases grave.

På trods af problemerne med at udskille mandsgrave og begrænsningerne ved at arbejde med ikke totaludgravede gravpladser, synes kategori 1-

gravens ofte adskilte beliggenhed og i hvert fald gravens indbyrdes placering i Enderupskov at vidne om kategoriernes betydning. Igen kan det altså antages, at de afspejler reelle grupperinger i materialet.

Med hensyn til kategoriernes videre *geografiske fordeling* fremgår denne af kortet fig. 68. For både mands- og kvindegrave gælder det, at kategori 1 viser en jævn spredning, mens de dårligere udstyrede kategorier især erkendes på de større gravpladser, der er koncentreret sydvestligt i området. Der er ingen tegn på, at de udskilte gravkategorier danner lokalgrupper i materialet.

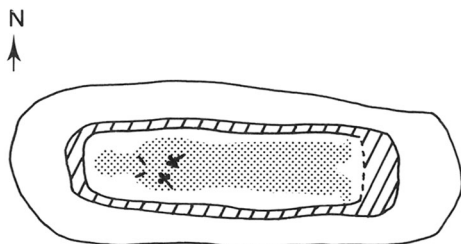
SYDGRUPPENS GRAVE, FASE D

I sydgruppen er ialt kun registreret 33 jordfæstegrave og en brandgrav tilhørende fase d. Materialet er således ikke stort, og gravene præges af et meget sparsomt udstyr. De fleste af periodens fund stammer fra Hjemstedgravpladsen og for en mindre dels vedkommende fra Enderupskov. Fylden i mange af gravene fra disse lokaliteter virker omrodet, og en del genstande er ikke fundet in situ.

Kvinde- og mandsgrave

En kønsbestemmelse af de gravlagte er vanskelig på grund af det uanselige gravudstyr. Det er især dragtudstyr, som i denne fase kan anvendes hertil. Der ses f.eks. stadig grave med to fibler, hvilket må være kvindegrave. I disse er desuden en eller to nåle, hvis placering i gravene i forhold til fiblerne må indicere en anvendelse som dragtnåle ved hals/skulderpartiet (fig. 69). En grav med kun én fibel kan ikke bestemmes som en mands- eller kvindegrav.

Bæltespænder tilhører mandsudstyret. Kun en enkelt kvindegrav indeholder et mindre jernfragment, der kan stamme fra et lille, cirkelrundt bæltespænde. De cirkelrunde spænder er jo som den eneste spændetype del af det kvindelige udstyr indenfor såvel begge regionalgrupper som alle de repræsenterede faser.

Enderupskov gr. 848

Fig. 69. Enderupskov grav 848, 1977. Vestligt i kisten er fremhævet placeringen af gravens to korsformede fibler og to nåle.

Enderupskov grave 848, 1977. At the west end of the coffin the position of the grave's two cruciform fibulas and two pins is emphasized.

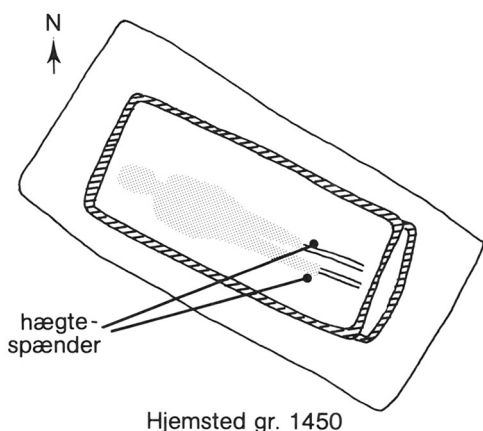

Fig. 70. Hjemsted grav 1450. Hægte-spænder placeret ved ligsporene efter den gravlagtes ben.

Hjemsted grave 1450. Agraffes placed near legs of the grave occupant (now visible only as soil marks).

Bronzehægtespænder med vel oftest fire nitter på bagpladen optræder i fire grave, hvoraf to tilhører fase d, to kan ikke nærmere bestemmes end fase c eller d. I tre af disse grave er spænderne med sikkerhed placeret ved benene og snarest ved læggene (Hjemsted grav 103, 119, 1450) (fig. 70). De ses i gravene kombineret med mandsudstyr i form af bæltespænder. Hægtespændernes placering i gravene antyder en funktion som lukkere for bukser eller bensvøb. En lignende anvendelse indiceres af gravfund på Öland og Gotland i yngre romertid og tidlig folkevandringstid [61].

Kvindeligt smykkeudstyr er kun repræsenteret i en enkelt grav ved to perler. Foruden smykke- og dragtudstyr ses i gravene lerkar og knive. Genstandsudvalget er således indskrænket, og import i form af glasbægre, bronzespænde eller lignende optræder ikke. En enkelt undtagelse kunne være graven Stilling Trehøje I, urnegrav FK, som omtales under fase c, men som godt kan tænkes at høre hjemme i fase d. En enkelt grav kan opvise fragmenter af en træspænde med bronzebeslag.

Gravene fra fase d kan i al sin enkelhed opdeles i følgende kategorier:

Kvindegrave, kat. 1: har dragtudstyr af to enkle fibler og nåle.

Kvindegrave, kat. 2: har perler og/eller hægte-maller.

Mandsgrave: har bæltespænder (ikke cirkulære) og/eller hægtespænder (lukke til bukser).

Der er ingen *barnegrave* i denne fase. På Hjemstedgravpladsen er dog en kun 1,3 m lang grav (nr. 211) beliggende blandt daterbare fase d-grave og formentlig derfor selv med en lignende datering. Denne grav indeholder et lerkar af type H, en jernnål, fragmenter af et cirkulært bæltespænde samt 15 perler, – altså en pige med voksengenstande i form af dragt- og smykkeudstyr.

Der kan ikke ses at være bestemte ligstillinger for de to køn i gravene. Begge kan tilsyneladende ligge såvel i udstrakt rygleje som sideleje. Ofte

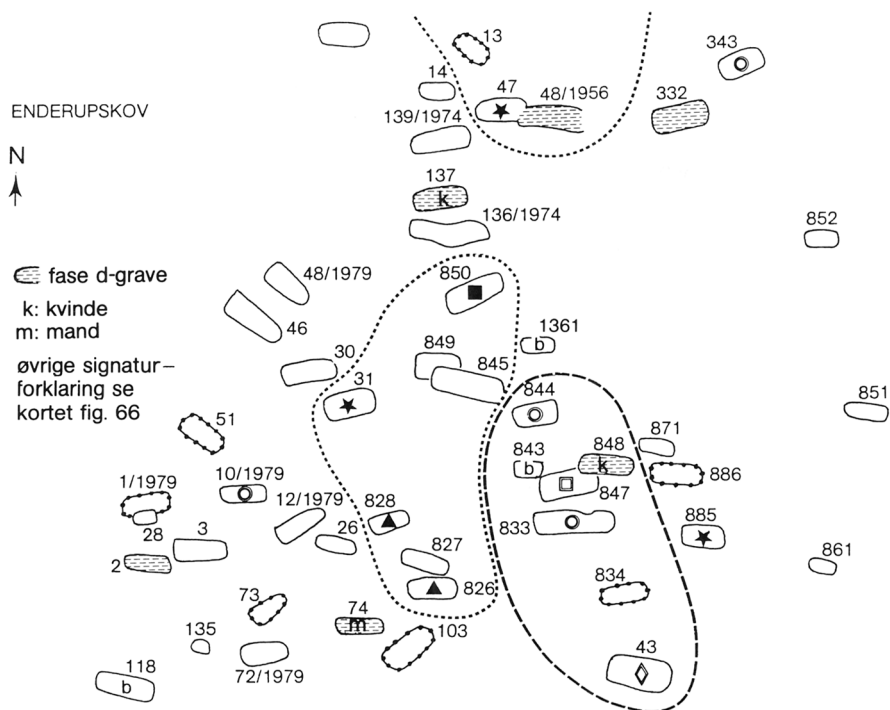

Fig. 71. De kønsbestemte grave og kategoriernes fordeling på Enderupskovgravpladsen, fase d.
Distribution of sex-determined graves and the various categories at the Enderupskov cemetery, phase d.

vender den døde hoved mod vest, men genstandsplaceringen i gravene viser undtagelsesvis en orientering mod øst.

Gravene fra fase d har en skæv *geografisk fordeling*. Med tre undtagelser stammer gravene fra Enderupskov- og Hjemstedgravpladserne. Denne fordeling må skyldes problemer med at erkende og datere de simpelt udstyrede grave og afspejler formentlig ikke bebyggelsesmæssige faktorer.

I fase d kan gravkategoriernes fordeling vurderes på Enderupskov- og Hjemstedgravpladserne. I fig. 71 ses et kortudsnit med indtegning af de seks fase d-grave fra *Enderupskov* set i forhold til den centralt placerede del af yngre romertidsgravene. De yngste grave respekterer tydeligvis ikke de ældre grave eller de bestående mands- og kvindeafsnit. Der ses ikke noget system i deres placering. Kvindegraven nr. 848 tilhører gravkategori 1 og ligger centralt i forhold til den tidligere antydede nord-syd linie, som rummer de mest veludstyrede yngre romertidsgrave. Dette kan dog være en tilfældighed.

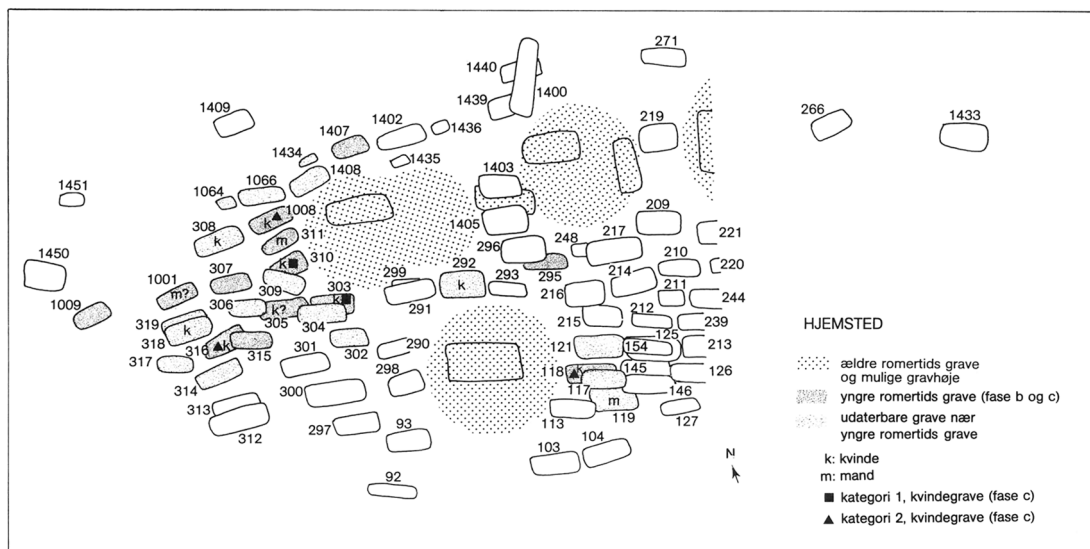

Fig. 72. De kønsbestemte grave og kategoriernes fordeling på Hjemstedgravpladsen, fase b og c.
 Distribution of sex-determined graves and the various categories at the Hjemsted cemetery, phases b-c.

Tilbage står *Hjemstedgravpladsen*, hvis samlede bearbejdning blev udsendt til nu. På kortene fig. 72 og 73 ses gravpladsen med de relevante grave for henholdsvis fase b og c samt for fase d. Planen over gravpladsen bliver kun forståelig, hvis der som antydnet på kortet har eksisteret høje over ældre romertidsgravene samme sted.

Yngre romertidsgravene på Hjemsted udgøres for størstepartens vedkommende af kvindeggrave, dels i forholdsvis samlet orden vest på pladsen og dels med en enkelt eller nogle få grave øst for den sydlige højtomt. Der ses en enkelt mandsgrav og en mulig mandsgrav ved kvindesektionen i vest, men der kan ikke udskilles nogen større, endelige samlet repræsentation af mandsgrave til dette tidsafsnit. Betragtes kvindeggravens placering i forhold til de respektive gravkategorier, synes de bedst udstyrede grave at have fået en udvalgt placering, – nemlig så tæt mod de formodede høje som muligt. Der er altså tilgodeset såvel køn som gravkategori ved anlæggelsen af de enkelte grave på pladsen, hvilket stemmer overens med forholdene i Enderupskov på samme tid. Ligeledes kan gravene uden kønsspecifikke genstande ses at have en relativt perifer placering. Med hensyn til barnegrave kan der ikke med sikkerhed peges på sådanne blandt yngre romertidsgravene på Hjemsted.

Vender vi os mod fase d-gravene samme sted, bliver tingene lidt mere komplicerede. Først sker en udvidelse af det tidligere kvindeafsnit mod syd. At dette er en kontinuerlig tilvækst til yngre romertidssektionen antydes af,

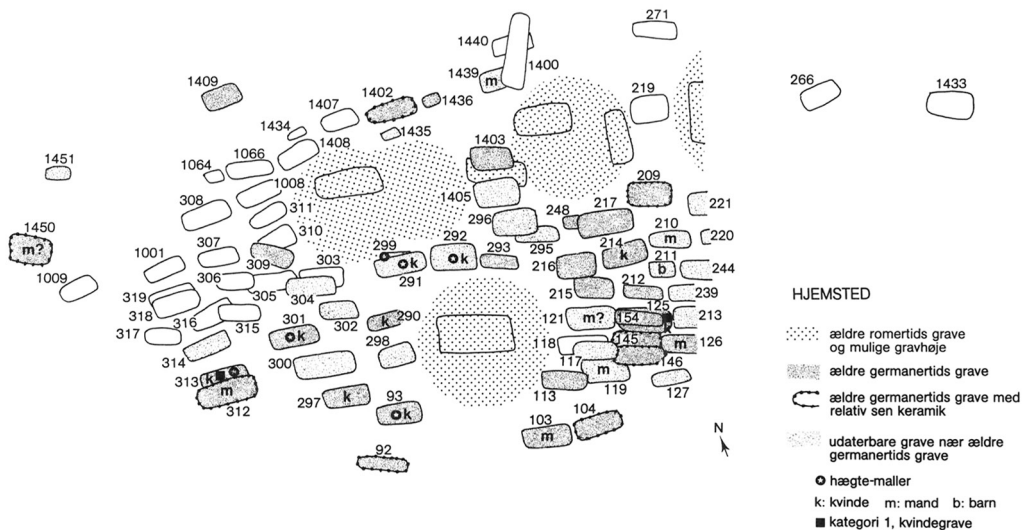

Fig. 73. De kønsbestemte grave og kategoriernes fordeling på Hjemstedgravpladsen, fase d.
 Distribution of sex-determined graves and the various categories at the Hjemsted cemetery, phase d.

at samtlige hængte-maller, som tilhører en tidligere del af fase d, optræder i dette sydlige afsnit. Herefter eller delvist samtidigt hermed anlægges kvinde- og mandsgreve øst for den sydlige høj. Gravene i dette område ligger sammenklemt og oven i hinanden, og stratigrafisk kan det være problematisk at udskille de ældste grave. Der er næppe nogen væsentlig tidsforskel mellem de overlappende grave. I flere tilfælde synes netop det modsatte at være tilfældet. Det ser således ud til, at kvinde- og mandsgravene i det østlige afsnit er anlagt på samme tid med en bevidst blandet kønsfordeling. En enkelt barnegrav ses i dette afsnit af pladsen. De ikke kønsbestemte grave har i denne fase på ny en perifer placering, hvortil må regnes området ved og imellem de to nordlige høje. Til slut anlægges en række grave perifert til gravpladsen som helhed og med et yderst ringe gravudstyr. To af disse grave er udskilt som mandsgreve. De andre sene grave indeholder et lerkar og evt. en kniv. Heller ikke her respekteres de tidligere grave på pladsen. De skæres i flere tilfælde af de sene grave. Den lille gruppe sene grave kan ikke sammenlignes med de tidligere sete perifere grave uden kønsbestemt udstyr. De synes derimod at markere gravpladsens ophør og er resultatet af den gradvise ændring i gravskikken, der betyder, at personlige genstande og gravgaver forsvinder ud af billedet.

Med hensyn til placeringen af de udskilte kategori 1-kvindegrave på Hjemstedgravpladsen kan der ikke siges noget entydigt. Kategorien er kun repræsenteret ved to grave, som er anlagt i hver sin ende af gravpladsen.

Strukturen bag gravenes indbyrdes placering på Hjemsted- og Enderupskovgravpladserne i fase c og d er ensartet. Der sker begge steder en ændring i fase d fra en opdeling af gravpladserne i kønsbestemte afsnit med gravkategorierne markeret ved gravenes placering mod tilsyneladende mere tilfældigt anlagte grave. De kønsbestemte afsnit opgives, kategorierne fordeles ikke på nogen karakteristisk måde, og ældre grave respekteres ikke. På Hjemsted ses tilsyneladende slutningen på denne udvikling ved nogle få, sene grave med yderst sparsomt udstyr og perifer placering. En underordnet befolkningsgruppe repræsenteret ved perifert anlagte grave uden kønsbestemt gravudstyr ses på begge gravpladser i fase c og – vel på grund af materialets størrelse – kun på Hjemstedgravpladsen i begyndelsen af fase d. Derefter bliver det ikke muligt at skelne sådanne graves eventuelle tilstedeværelse.

UDVIKLINGEN I SYDGRUPPENS GRAVE SET UNDER ÉT

På samme måde som det argumenteredes for nordgruppen, kunne der i sydgruppen udskilles sociale grupperinger, der markeredes ved gravenes indbyrdes placering på gravpladserne. Der var heller ikke her tegn på, at de udskilte udstyrskategorier var udtryk for lokale forskelle.

Der kan skitseres følgende udvikling: Grave uden kønsbestemt udstyr eller helt uden gravgaver placeres i fase (b), c og d perifert på gravpladserne. Dette gør sig tilsyneladende ikke gældende i starten af perioden, men da har de kendte gravpladser også kun få, spredtliggende grave pr. fase. De perifere grave uden kønsbestemmelse må af samme årsager, som der fremførtes for nordgruppens grave, tolkes som repræsenterende en underordnet befolkningsgruppe. Argumenterne herfor var, at hverken alder eller andre mere specifikke årsager på tilfredsstillende måde syntes at kunne ligge til grund for de nævnte grave. Barnegrave ses gennem hele sekvensen ganske vist i aftagende mængde, men med helt samme udtryksform og placering i forhold til de øvrige grave. Barnegravene er karakteriseret ved at rumme udstyr som små voksengrave, hvilket vil sige, at de samme genstandstyper optræder her som i voksengrave og i lignende kombinationer. Der ses så godt som ikke genstande, der er begrænset til barnegravene. Placeringen af barnegravene er blandt de voksne, kønsbestemte grave. Udviklingen indenfor de kønsbestemte grave kan følges nærmere ved at betragte, på hvilken måde de forskellige kategorier markerer sig.

De bedst udstyrede kvindegrave har en høj grad af kontinuitet i deres udtryk. I fase a – b er de karakteriseret ved et omfattende smykke- og dragtudstyr og er medgivet specielle genstande i form af glasbægre, træspande med bronzebeslag, guldfingerringe og evt. nøgle eller tenvægt. I fase c omfatter den tilsvarende gruppe kvindegrave også et righoldigt

smykke- og dragtudstyr, men i knap så høj grad guldringe og specielle beholdertyper. Denne udvikling fortsætter, så de bedst udstyrede kvindegrave i fase d kun kan karakteriseres ud fra deres dragtudstyr, der dog tilsyneladende afspejler en kompliceret dragtmode med fastgørelse af klæder ved både fibler og nåle.

For mændenes vedkommende kan gøres nogle lignende betragtninger. De bedst udstyrede kategorier herindenfor markerer sig gennem hele sekvensen især ved de egentlige gravgaver fremfor dragtudstyret. I fase a-b er de således medgivet fuldt våbenudstyr, guldfingerringe, beholdere af glas og bronze, sporer samt et spejl. Der ses kun en enkelt mulig mandsgrav med et meget omfattende udstyr uden våben. Dens form var også ret usædvanlig, idet det var en brandgrav i resterne af et dødehus. En grav af lignende art røber sig som en kvindegrav ved et stort indhold af perler. For mandsgravens vedkommende må våbenudstyret dog siges at være velunderbygget som de bedst udstyrede graves udtryksform (kategori 1- grave). I fase c er der ikke længere tale om fuldt våbenudstyr i disse grave, men om dele heraf som f.eks. spyd og lanse eller et sværd. Der ses altså ikke som i nordgruppen et skift i retning af, at de mest velstående grave indeholder pile eller økser, og at dele af det oprindelige våbenudstyr tilfalder de mindre veludstyrede kategorier. I sydgruppen synes skiftet fra fuldt våbenudstyr til dele heraf at være et led i den generelle formindskelse af antallet af gravgaver, som det også kommer til udtryk i kvindegravene. I fase c optræder dog stadig i mandsgravene glasbægre, træspande med bronzebeslag, guldringe og spillebrikker, foruden at bælteudstyret kan være udvidet med pynteplader og rasleblæk. De få rige, samtidige brandgrave indgår vel på linie med jordfæstegravene.

I fase d har mændene kun beholdt dragtudstyret i gravene og kan ikke inddeles i mere eller mindre velstående kategorier. Inden for dette udstyr ses en fornyelse, idet spænder ved lægbenene må bekræfte tilstedeværelsen af halvlange bukser eller bensvøb.

Inden for sydgruppen markeres de gravlagtes køn lige fra periodens begyndelse svagere end tilfældet er i Nordjylland. Det viser sig på den måde, at genstandsinventaret især består af dragtudstyr og smykker samt fælles gravgaver i form af beholdere, fingerringe el.lign. Der ses derimod kun sjældent gravgaver, som symboliserer de mandlige og kvindelige aktivitetsområder så som tenvægte og -kroge, rageknive, ildstål og -sten, pile m.m., hvilket er en vigtig del af nordgruppens gravudstyr. Mændenes våben synes i denne forbindelse i langt højere grad at udtrykke rang og at måtte ses i forbindelse med samfundets politiske sfære frem for at vise mandligt udstyr som sådant. De gravlagtes køn markeres tydeligst ved gravens placering på gravpladserne i mands- og kvindeafsnit, hvilket kan følges frem til et stykke ind i fase d.

Børn får med få undtagelser ikke specielle genstande eller genstands-

kombinationer med i gravene. Denne aldersgruppes grave optræder indenfor sydgruppen som små voksengrave.

Begreberne køn og alder, som tidligere er sat i forbindelse med slægtens betydning i samfundet, udtrykkes altså mindre markant i sydgruppens gravlæggelser end tilfældet er i Nordjylland. Derfor er dette organisationsprincip vel af størst betydning i nordgruppen. Bortset herfra er udgangspunktet for de to lokalgrupper ret ensartet. Der optræder begge steder mindre gravpladser med mandsgrave placeret centralt og kvindegrave samt barnegrave i en kreds herom og med hensyntagen herindenfor til forskellige udstyrskategorier.

Udviklingen i sydgruppen går mod stadig mindre gravudstyr. I nordgruppen ses også en tilbagegang indenfor de importerede genstandsgrupper, men disse erstattes i høj grad af hjemligt fremstillede ting. Dette er ikke tilfældet i syd, og afmatningen kan spores allerede i fase c, skønt forholdene først bliver egentlig markante i fase d. I sydgruppen ses heller ikke noget skift fra en »militær« til en civil ledelse. På grund af den omtalte afmatning i gravudstyret og våbenudstyrets gradvise aftagen allerede fra fase a-b til c, kan man vanskeligt fastholde fase d-gravene uden våben som civile grave. Tværtimod er våbnene altid at finde i de bedst udstyrede grave, også i fase c. Der synes derfor i sydgruppen at blive opretholdt en ledelsesstruktur, hvis magt og position markeres netop ved dette forhold.

I slutningen af yngre romertid begynder en underordnet befolkningsgruppe at kunne følges på gravpladserne. Herudover er gravenes placering på gravpladserne ikke væsentlig forandret; de befinder sig stadig i mands- og kvindeafsnit, hvortil også barnegravene hører. Indenfor disse afsnit er gravenes placering stadig afhængig af den gravlagtes position udtrykt ved udstyrskategorier. Først i fase d sker et kraftigt brud i udviklingen. Samtidig med, at det bliver så godt som umuligt at udskille gravkategorier inden for de kønsbestemte grave, sker en næsten total opløsning af gravpladsstrukturen. Der ses således ikke længere mands- og kvindeafsnit og heller ikke længere særligt udstyrede grave med bestemte positioner internt på pladserne. Yderligere respekteres nu i meget ringe grad nedgravningerne til ældre grave eller bestående mands- og kvindeafsnit. Barnegravene kan stadig til en vis grad følges blandt kønsbestemte voksengrave, og der anlægges stadig perifert placerede grave uden kønsindikatorer. Kun i aller-sidste del af fase d svigter gravudstyret os i en sådan grad, at der ikke kan argumenteres om struktur bag anlæggelserne.

Som i nordgruppen synes der altså at ske en neddæmpning af slægtens betydning, men uden at dette her positivt erstattes af andre former for statusmarkering. Gravene vidner derfor ikke direkte om, at der i sydgruppens område opstår en samfundselite uafhængigt af slægterne. Dette er formentlig tilfældet, men andre arkæologiske kilder må her træde til, for at dette aspekt kan belyses.

TENDENSER I SAMFUNDSUDVIKLINGEN

Overgangen fra ældre til yngre romertid

I begyndelsen af yngre romersk jernalder befinder vi os i en situation, hvor samfundet er undergået forbløffende store og pludselige ændringer i forhold til den forudgående periode. Specielt iøjnefaldende er bebyggelsesmønstret, som må hænge sammen med ændringer i de grundlæggende erhverv og i husstandsstørrelse samt med introduktionen af ny teknologi på en række områder.

Med udgangspunkt i Vorbassellandsbyen tegner den tidlige yngre romertidsgård sig således [62]: Et langhus med et eller to mindre huse hertil samt indhegnet gårdsplads. Gården er altså i princippet som vi finder den så hyppigt i 4. og 5. årh. og med helt samme funktionsopdeling samt placering af de tagbærende stolper i langhuset. Grubehuset kendes også helt tilbage til dette tidsafsnit.

I forhold til ældre romertidsgården er forskellene store. Jeg skal her især hæfte mig ved det arealmæssige. Langhuset alene bliver i gennemsnit omkring dobbelt så langt som ældre romertidshusene, hvilket betyder en markant forøgelse af såvel beboelses- som staldafdelingen samt tilføjelse af rum til diverse funktioner. Desuden bliver beboelsesafdelingen opdelt i mindre rum af skillevægge udgående fra de tagbærende stolpesæt. Opdelingen er så fast, at stolpesættene placeres med uens afstand gennem beboelsesafdelingen for at give ekstra plads til ildstedsrummet og indgangspartiet. Den nye gårdstype må kunne huse og i det daglige arbejde have behov for en større husstand end tidligere. Arbejdskraftforøgelsen kan komme fra en udvidet familieenhed og/eller løst tilknyttet arbejdskraft. Med det sidste kunne man forestille sig en reelt underordnet befolkningsgruppe med begrænsede rettigheder i forhold til gårdsfamilierne. Rent faktisk er der jo udskilt grave, som kan tolkes på denne måde. De pågældende grave observeredes på de større gravpladser, formentlig landsbygravpladser, i en senere del af yngre romertid og i ældre germanertid. At de ikke er erkendt ved yngre romertids begyndelse kan skyldes fraværet af store og veldokumenterede gravpladser fra dette tidspunkt.

Vort nuværende kendskab til hvilke aktiviteter, der er foregået i de forskellige sektioner af husene, er ikke særlig stor. Når vi når op i ældre germanertid kan dog peges på et par tilfælde af små huse med ildsted tilknyttet et gårdsanlæg. Det drejer sig om hus CXXI fra Vorbasse (sidste fase af 4.-5. årh. bebyggelsen) samt et hus fra Oxbøl [63]. Ildstederne kan tænkes at indicere separate hushold for den tilknyttede arbejdskraft på gårdene. Tanken bestyrkes af de øvrige fund i huset fra Oxbøl. Her registreredes både korn og dagligt husgeråd i form af lerkar.

De enkelte gårdsanlæg bliver som nævnt væsentligt større i yngre romertid end i ældre romertid. Generelt set koncentrerer bebyggelsen på de bedre jorder. Begge dele hænger tilsyneladende sammen med en økonomisk omlægning mod et mere intensivt jordbrug. Mange dyr opstaldes nu, og en forøget gødskning gør det muligt at dyrke markerne på en mere intensiv driftsmåde. Der kan blive tale om væsentligt kortere braklægningsperioder eller ingen overhovedet, og landbruget virker mindre arealkrævende. Omlægningen af dyrkningsmåden fremgår også af opgivelsen af digevoldningssystemerne og vel af fremkomsten af mere terrængående arbejdsvogne til udkørsel af gødningen, og naturligvis også bjergningen af afgrøderne [64]. At vognene får denne betydning understreges af tilstedeværelsen af mulige vognporte i husene samt både smalle gangpassager såvel som brede kørepassager i gårdenes omgivende hegn.

Andre teknologiske fornyelser ved begyndelsen til yngre romertid er drejektiværnen, skaktovnen og den opretstående væv [65]. Disse genstande og anlæg giver en væsentlig produktionsforøgelse og er vigtige landvindinger i udviklingen. Skaktovnene og den opretstående væv er sammen med mere specialiserede husformer som grubehuset tegn på en opprioritering af de sekundære erhverv i de enkelte gårdes regi. Der må altså have været en sund økonomisk basis for beskæftigelsen hermed, og der kan nævnes et andet - og meget direkte - indicium på en velfungerende økonomi: befolkningens ernæringstilstand bedres i denne periode og giver sig udslag i øget legemshøjde for såvel mænd som kvinder [66]. Det er dog her muligt, at det især drejer det sig om en bedre levestandard for de mest velstillede sociale udsnit af befolkningen.

Omlægningen i tidlig yngre romertid er som skildret meget markant og bemærkelsesværdig på det punkt, at flere af nyskabelserne har været kendt i århundreder i områderne umiddelbart syd for den jyske halvø [67]. Først engang i 2. årh. bliver samfundet tilsyneladende rede til at optage disse islæt, og fundbilledet ændres radikalt.

Det er muligt, at modtageligheden for innovationer er bygget op ved de foregående århundreders stigende kontakt til de centraleuropæiske, germanske stammer samt til romerriget. Kontakten viser sig konkret ved den øgede mængde romerske importgenstande i den senere del af ældre romertid (B2) [68]. Omkring overgangen til yngre romertid ses også de første mere omfattende angreb på Limes af såvel øst- som vestgermanere. Her lægges vel grunden til de stammesammenslutninger, som forener germanerne i større og mere slagkraftige enheder. Ligeledes vil i de kommende århundreder krigere fra hele Germanien slutte sig til de stridende parter og ved selvsyn danne sig indtryk af forholdene i de provincialromerske områder samt hos de grænsenære germanske stammer. Men selv en kontaktsituation, der måske kun omfatter romerske luksusgenstande som gave eller udvekslingsartikler til en socialt velstående del af befolkningen, kan få en

Eggers/ Godlowski	Ilkjær/ Lønstrup										
Periode	Phase	Illerup	Ejsbøl	Thorsbjerg	Vimose	Nydam	Kragehul	Skedemosse	Vingsted	Hedelisker	Porskeær
B1	B1										
B2	B2			■	■						
C1a	C1a						↑ ■ ↓				
C1b	Illerup 2	■		■	■					↑ ■ ↓	■
						■		■	■		
C2	Vingsted					■		■	■		
	Hedelisker									■	
	Ejsbøl N		■	■		■	■	■			
C3	Illerup 1										
D		■				■					
			↑ ■ ↓			■	↑ ■ ↓	↑ ■ ↓			↑ ■ ↓

Fig. 74. Dateringen af krigsbytteofre i de jyske moser (Forlæg J. Ilkjær 1985 p. 27).

The dating of booty sacrifices in the bogs of Jutland.

stor betydning for de hjemlige samfunds indre udvikling. Det kan betyde ændringer i den måde, hvorpå magt og prestige udtrykkes inden for samfundet, samt ændringer i hvilke persongrupper, der kan få del heri. Krigsbytteofringerne kan meget vel have en sammenhæng hermed. Skikken som sådan kendes helt tilbage fra førromersk jernalder, men hovedvægten af de skandinaviske fund ligger i yngre romertid og ældre germanertid med et markant indslag i en tidligere del af yngre romertid, omkring år 200 [69] (fig. 74). Krigstogter kan have det konkrete formål at tilkæmpe sig værdier af den ene eller den anden art, men der kan også ligge mere prestigebetonede årsager bag togterne. Den vundne krigshæder er således måske den væsentligste drivkraft bag togterne og endnu et middel til at opnå prestige.

Man skal dog heller ikke glemme, at både den langvarige konfrontation mellem romerne og germanerne og romerrigets politiske tiltag for at sikre grænsefreden kan være fremmede for krigergerningen som en profession løsrevet fra samfundets øvrige institutioner [70]. Krigeriske overfald får måske derfor i sidste instans en funktion for den blotte opretholdelse af et sådant krigsfølge, der, når det er etableret, kan gå hen og få selvstændigt liv. Krigsbytteofringerne synes da også at vidne om hærenheder sammensat af krigere med forskellig bevæbning og funktion [71]. Hæren er altså næppe en milit, der lejlighedsvis indkaldes til opgaver, men snarere et stående krigsfølge.

Forholdene i tidlig yngre romertid og modtageligheden for de mange nye kulturelle islæt bør altså nok ses som en orientering mod de provincialromerske og germanske samfund i de centrale dele af Europa. Hvorvidt den nord- og den sydjyske regionalgruppe skal parallelliseres på dette punkt er usikkert, – sandsynligvis kan der allerede her øjnes visse forskelle. Således er det muligt, at fremkomsten af den nye gårdstype er senere i Nordjylland end i Syd- og Midtjylland. Fra Thy og Mors kendes enkelte hustomter fra yngre romertid i klar ældre romertids tradition [72]. Men fundene fra tidlig yngre romertid i Nordjylland er iøvrigt for få til at skønne om det generelle bebyggelsesbillede.

Et væsentligere indicium på regionale forskelle mener jeg ligger i gravfundene. Af undersøgelsen over gravenes udstyr fremgår det, at genstande, der kan sættes i forbindelse med de slægtsbaserede relationer som køn og alder, markeres stærkest i nordgruppens grave. Desuden har de veludstyrede grave med våbenføre mænd her en civil modvægt, og af egentlige krigsbytteofre ses kun fundet fra Trinnemose i denne tidlige del af yngre romertid. Sydgruppen har derimod til samme tid våben i stort set alle de veludstyrede mandsgrave og flere, omfattende krigsbytteofringer.

Slægten som samfundets bærende struktur, i forholdet til hvilken rang og status tælles, holder bedst stand i Nordjylland. Muligvis har dette sin rod helt tilbage i ældre romertid. I en undersøgelse over de organisatoriske forhold i dette tidsrum påpeges således også regionale forskelle i Jylland tolket som forskelle i »kulturel/social identifikation« [73]. Sydjylland menes her i højere grad end Midt- og Nordjylland at være del af den politiske udvikling i de vestgermanske områder, hvor en mere direkte kontakt med romerne og de romerske hære udvikler en politisk struktur med en militær ledelse af permanent karakter. I de nordligere områder menes krig og konflikt derimod ikke at have været af samme omfang eller på samme militære organisationsniveau, og den militære ledelse ikke at have domineret den politiske [74].

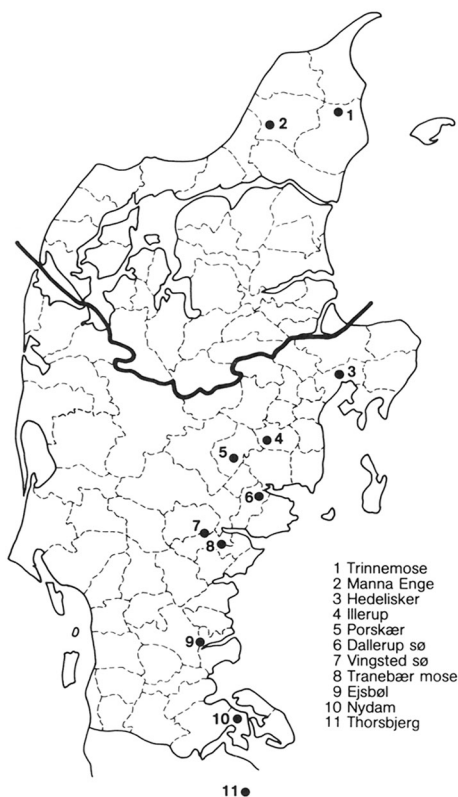

Fig. 75. Fordelingen af krigsbytteofre i Jylland (delvist efter J. Brøndsted 1960, fig. p. 209 og 296).

Distribution of booty sacrifices in Jutland.

Yngre romertid

I løbet af yngre romertid sker gradvise ændringer. Betragter vi igen først bebyggelsen, fortsætter gårdsanlæggene i samme udformning som tidligere. Der kan i forløbet belyses flere aspekter omkring landsbystrukturen og enkeltgårde, men husene er som sådan uændrede.

I Vorbasse bliver gårdsanlæggene i løbet af yngre romertid placeret på en mere regelmæssig måde som efter en overordnet plan [75]. De samme gårde og gårdstoffer kan følges igennem en række faser, og det kan observeres, hvorledes anlæggene opretholder deres relative størrelse. Østligt i bebyggelsen er således en meget stor gård dokumenteret gennem flere faser, og til denne kendes en lille gravplads med ret eksklusivt udstyr.

At gårdstofferne størrelse står i forhold til husenes, og at deres størrelse vedblivende er den samme, leder tanken hen på tofterne som fordelingsnøgle til jordtilligenderne. Måske indiceres det samme i virkeligheden af hegnsforløbene. De er i den aktuelle periode individuelle gårdsindhegninger med adgang fra den enkelte gård såvel til landsbyens centrale friareal som til de omgivende jorder.

Er den foreslåede tolkning korrekt, nemlig at der hører faste jordtilligender til gårdene, kaster det nyt lys over adkomsten til jord generelt i befolkningen. I denne sammenhæng må det være oplagt at se den tidligere omtalte underordnede befolkningsgruppe, begravet perifert på gravpladserne, som jordløse folk. Som sådan indgår de i driften af de store gårdsanlæg.

Gravfundene er igennem hele yngre romertid stadig relativt veludstyrede. I nordgruppen kan ikke spores nogen afmatning i gravgods. Det er stadig i høj grad køn og alder som er udtrykt i gravene samt naturligvis en vis statusforskel. I en senere del af perioden spores en tendens til en samlet anbringelse af de rigeste grave, – men dog stadig opdelt efter køn.

Gravfundene i sydgruppen giver udtryk for en vis afmatning i gravgods. Derudover er forskellene ikke store til den tidlige yngre romertid. Stadig markeres køn og alder ikke så kraftigt i sydgruppen som i nordgruppen, men den væsentligste forskel mellem regionalgrupperne ses i mandsgravene. I nordgruppen findes ikke længere våben i de bedst udstyrede grave, hvilket derimod er tilfældet i sydgruppen. Enkelte våben optræder i Nordjylland, men da i grave med et iøvrigt beskedent udstyr.

Når talen er om våben, synes der igen at være en sammenhæng mellem deres optræden i gravene og krigsbytteofrene. I den sene del af yngre romertid kendes ingen krigsbytteofringer indenfor nordgruppens område, mens mange nedlægninger finder sted langs Midt- og Sydjyllands østkyst (fig. 75).

Tydeligvis er sydgruppens område stærkt præget af de mange indfald af fjendtlige hære. Omkring år 300 eller kort forinden etableres således to tilsammen over 1000 m lange tømmergærder til afspærring af Haderslev Fjord, – vandvejen til Ejsbøl [76]. Gærderne indgår i et forsvarssystem med tilsluttede volde.

Et andet stort forsvarsanlæg går tilbage til begyndelsen af yngre romertid, Olgerdiget ved Tinglev i Sønderjylland [77]. Det strækker sig i luftlinie over 12 km og består af vold og grav samt op til tre palisadeforløb vest herfor. Udgraveren H. Neumann mener, at diget er opført af befolkningen øst herfor, og han tolker anlægget som et middel til at opnå kontrol med transporter og til opkrævning af tribut [78]. Flere forhold omkring anlægget er dog stadig uafklarede [79]. Foreløbig vil jeg derfor – i jævnførelse med samtidige voldanlæggelser – tillade mig at opfatte værket som værende af forsvarsmæssig karakter samt at være opført af befolkningen i sydgruppen nordvest herfor, hvilket vil sige befolkningen bag palisaden. Dermed bliver vold og grav vendt mod en eventuel angriber.

Arbejdsindsatsen til Olgerdigets opførelse såvel som til dets vedligeholdelse og bemanning vidner om en ledelsesstruktur, der går ud over det lokale område. Ledelsen synes i det syd- og midtjyske område at være af militær karakter vurderet ud fra de veludstyrede våbengrave. De mange

overfald har givetvis betydet deres i den forbindelse. I Nordjylland peger gravene derimod på en civil ledelse, ligesom der ikke i denne tid kan spores indtrængen af fjendtlige hære.

Ældre germanertid

I løbet af ældre germanertid ændres landsbyerne. Tager vi igen udgangspunkt i Vorbasse, aftager gårdene og gårdstofferne i størrelse, og allersidst i perioden indskrænkes også antallet af gårde i landsbyen [80].

Vorbasse er såvel i romersk som i germansk jernalder omgivet af åbent land, men i andre dele af landet vinder skoven igen terræn [81]. Mennesket synes ikke i så høj grad som tidligere at præge landskabet [82]. En del af forklaringen skal måske søges i udvandring eller decimering af befolkningstallet på grund af epidemier eller klimaforværring. En anden mulighed kan ligge i en omlægning indenfor de primære erhverv. Nyere pollenanalytiske undersøgelser antyder således, at der samtidig med væksten i skovarealerne sker en forøgelse af de områder, hvorpå der dyrkes korn. Skoven vinder terræn på bekostning af overdrevene, ikke de dyrkede marker [83]. Der er derfor muligvis tale om en omlægning indenfor den primære økonomi mod en stigende betydning af agerbruget på bekostning af husdyrhold. Nedgangen i langhusenes størrelse i Vorbasse skyldes da også for størstedelen en indskrænkning i staldkapaciteten [84]. Samtidig med den øgede betydning af korndyrkningen spores en ændring i de dyrkede kornsorter [85].

Nedgangen i gårdstørrelse og skovens regeneration behøver således ikke at indicere en økonomisk nedgangstid; som alternativ forklaring kan der peges på en økonomisk omlægning, selvom materialet til belysning heraf idag er spinkelt. Forhåbentlig vil der i de kommende år blive et større antal naturvidenskabelige analyser til rådighed for en vurdering af økonomien. Bearbejdningen af makrofossiler som knogler og frø fra tidens forskellige bopladser ville være et væsentlig bidrag. Ganske særligt skal dog nye pollenanalyser være velkomne. Problemet med de eksisterende pollendiagrammer er, at de kun undtagelsesvis er udtaget i forbindelse med arkæologiske undersøgelser. Diagrammerne kan stamme fra aflejringer, der ligger ganske marginalt til de enkelte landsbyers ressourcemråde eller til bebyggelsens fordeling generelt.

Til støtte for en økonomisk omlægning fremfor nedgang taler kunsthåndværket. Guldmedekunsten når i denne tid et uovertruffent stadi i de store halsringe med deres overdådige filigranudsmykning. De er mesterstykker, der kun overgås af de samtidige svenske halskraver [86]. Mange af tidens øvrige smykker samt våbenudstyret, som vi møder det i krigsbytteofringerne, viser naturligvis også en høj håndværksmæssig standard. Dele af befolkningen har altså overskud til at tilegne sig det værdifulde metal og underholde håndværksspecialister ved deres gårde.

Krigsbytteofferfundene fra Nydam II og Ejsbøl syd synes at vise os, at den økonomiske formåen hører et lille, elitært udsnit af befolkningen til [87]. Ganske vist tolkes offerfundene som de indtrængende hæres udstyr, men i de tilfælde, hvor ofringerne kan proveniensbestemmes, kommer krigerne dog fra ganske nærtliggende områder. Der er al mulig grund til at tro, at krigerne med et lignende udstyr har befundet sig indenfor sydgruppens område.

Koncentrationen af store værdier på få hænder møder vi også i fundet fra Dankirke i Sydvestjylland [88]. Her fandtes i et nedbrændt hus et stort varelager af importerede glasgenstande. Tilstedeværelsen af disse værdigenstande har ingen afsmittende virkning til den omkringliggende bebyggelse [89]. Glassagerne må altså sortere under en mægtig person, som også forestår den videre fordeling ad egne, personbundne kanaler. Genstandene kommer ikke ud i fri handel.

Gravfundene i ældre germanertid forstås meget vel i forlængelse af ovenstående. Inden for sydgruppens område er der stort set kun det at bemærke, at gravene ikke længere bruges til at fremvise og legitimere sociale positioner. Det kan næsten kun ses på den måde, at ledelsesstrukturen løsrivet fra slægterne er blevet så permanent og velfunderet, at ritualerne omkring gravlægningerne ikke længere behøver at bekræfte dette forhold. Krigsbytteofringerne har vel fortsat en funktion på dette felt. Ledelsen må antages stadig at være af militært tilsnit, idet stridighederne indenfor dette område fortsætter kontinuerligt igennem det behandlede tidsrum.

I Nordjylland er udviklingen ikke ganske parallel. Her ses i løbet af ældre germanertid ikke et aftagende gravudstyr, men et ændret gravudstyr. Normerne for den afdødes samt gravgaverens placering i graven bliver mindre fast, og genstandene, der relaterer sig til den afdødes køn og alder, bliver færre. Til slut synes blot graden af velstand at have betydning for udvælgelsen af gravgaver og for gravenes indbyrdes placering på pladsen.

Der synes at være tale om, at adgangen til statuspositioner løsrives fra slægterne, og der kan meget vel være en overordnet ledelsesstruktur for nordgruppens område. Men stridighederne indenfor området er ikke så intense, og incitamentet til den permanente ledelsesform ikke så stor. Ledelsens fundering institutionaliseres altså ikke på en måde, der overflodiggør markering af status ved gravlæggelsen. Faktisk kommer i ældre germanertid en væsentlig fundgruppe til, som kan medvirke hertil. Jeg tænker her på de mange nordjyske ofringer af smykkeudstyr i moser og andre vådområder. Det drejer sig især om fibler og ringe i bronze og ædelmetaller [90]. Ledelsen søger altså yderligere fundering ved ritualer omkring dens religiøse/rituelle funktioner.

Der er alt i alt søgt skitseret en samfundsudvikling i Jylland gennem perioderne yngre romertid og ældre germanertid. Både det nordjyske samt det syd- og midtjyske område skønnes at få en fast ledelsesstruktur løsrevet fra slægtssystemerne. Nordjylland opnår formentlig ikke dette så tidligt som det syd- og midtjyske område. Årsagerne hertil kan søges i det historiske udgangspunkt, hvor de sydligste egne af Jylland allerede i århundrederne efter år 0 opnår en relativt tættere kontakt med og påvirkning fra de romerske grænseområder. En anden årsag, som muligvis er en følge af førstnævnte, er det store militære pres på Syd- og Midtjyllands østkyst.

Malet med brede penselstrøg er det givet også muligt at se en permanent ledelse for større områder udtrykt i regionaliteten igennem perioden. Forskellene imellem førromersk og ældre romersk jernalders små og kraftigt markerede regionalgrupper og de efterfølgende århundreders mindre markante fordelinger kan bl.a. skyldes neddæmpningen af lokale modsætningsforhold under en overordnet politisk ledelse.

NOTER

- 1) J.Brøndsted: Danmarks Oldtid III. Jernalderen, 1960 p.180,281. H.Thrane: Das Gudme-Problem und die Gudme-Untersuchung. Fragen der Besiedlung in der Völkerwanderungs- und der Merowingzeit auf Fünen. Frühmittelalterliche Studien bd.21, 1987, p.2ff.
- 2) C.J.Becker: Bosættelsesformer i bronze- og jernalder. Hvordan skaffer vi nyt materiale? I: H.Thrane (red.): Bebyggelsesarkæologi. Beretning fra et symposium d.7.-8.nov.1975 afholdt af Odense Universitet. Skrifter fra institut for historie og samfundsvidenskab nr.17. 1976, p.71f.
- 3) S.Hvass: Vorbasse – Eine Dorfsiedlung während des 1.Jahrtausends n.Chr. im Mitteljütland, Dänemark. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission bd.67, 1986, p.531ff. S.Hvass: Status over Vorbasseundersøgelsen og dens resultater i forhold til jernalderens bebyggelse i Midt-og Østjylland. I: H.Thrane (red.): Diakrone bebyggelsesundersøgelser. Beretning fra et bebyggelse-historisk symposium på Hollufgård – afholdt den 8.-9.oktober 1985. Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet nr.34, 1987, p.49ff.
- 4) S.Wulff Andersen & F.Rieck: A Settlement of the Fourth/Fifth Centuries AD at Løgumkloster, South Jutland. Journal of Danish Archaeology vol.3, 1984, p.170ff. T.Dehn: Stavad. En jernalderboplads i Store Vildmose. Antikvariske Studier 5, 1982, p.115ff. T.Egebjerg Hansen: Nr.Snedede – en samling gårde fra overgangen mellem ældre og yngre jernalder. I: H.Thrane & T.Grøngård Jeppesen (red.): Gårdens udvikling fra jernalder til nyere tid. Beretning fra et symposium i Odense 28.-30.april 1982, 1983, p.48ff. P.Ethelberg: Hjemsted – en gravplads fra 4.& 5.årh.e.Kr. 1986, p.9f. A.E.Jensen & A.Willemoes: Foulum – en boplads fra ældre germansk jernalder. Miv 11, 1981, p.20ff. S.Jensen: To sydvestjyske boplads fra ældre germansk jernalder. Jernalderbebyggelsen i Ribeområdet. Mark og Monte 1980, p.23ff. S.Jensen: Stengården, an East Jutland Occupation Site from the Early Germanic Iron Age. The Problem of Settlement Continuity in Late Iron Age Denmark. Journal of Danish Archaeology vol.1, 1982, p.119ff. J.N.Nielsen: Iron Age Settlement and Cemetery at Sejlfod in Himmerland, North Jutland. Excavations 1973-1980. Journal of Danish Archaeology vol.1, 1982, p.105ff. P.Siemen: Skonager – en jernalderlandsby fra 5.-7.århundrede efter Kristus. Mark og Monte 1985, p.69ff. I.Stoumann: To boplads fra jernalder og vikingetid på Spangsbjerg Kirkevej i Vognsbøl. Mark og Monte 1982, p. 8ff. O.Voss: Drenghed. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde (Hoops) Bd.6, 1985, p.177f. Af ældre udgravninger især G.Hatt: En brandtomt af et jernalderhus på Mors. Årb.Nord.Oldk. 1930, p.83ff. G.Hatt: A Dwelling Site of Early Migration Period at Oxbøl, Southwest Jutland. Acta Arch. XXIX, 1958 (1959), p.142ff. E.Thorvildsen: Dankirke. NM Arbm. 1972, p.47ff.

- 5) P.Ethelberg 1986. S.Hvass: Fem års udgravninger i Vorbasse. Mark og Montre 1979, p.35ff. J.N.Nielsen, L.Bender Jørgensen, E.Fabech & E.Munksgaard: En rig germanertidsgrav fra Sejlflod, Nordjylland. Årb.Nord.Oldk. 1983(1985), p.66ff. J.N.Nielsen & M.Rasmussen: Sejlflod – en jernalderlandsby ved Limfjorden. 1986. F.Rieck: Yngre romertids kammergrav i Enderupskov. Nordslesvigske Museer 7, 1981, p.27ff. P.Siemen: Præstestien, Sdr.Tobøl. I Arkæologiske udgravninger i Danmark 1985, (1986), nr.346 p.128.
- 6) J.Ilkjær & J.Lønstrup: Runefundene fra Illerup Ådal. En arkæologisk vurdering af vore ældste indskrifter. Kuml 1981(1982), p.49ff. J.Ilkjær & J.Lønstrup: Der Moorfund im Tal der Illerup-Å bei Skanderborg im Ostjütland (Dänemark). Vorbericht. Germania 61 nr.1, 1983, p.95ff. J.Lønstrup: Older and newer theories. The find from Thorsbjerg in the light of new discoveries. Frühmittelalterliche Studien bd.18, 1984, p.91ff. M.Ørsnes: The Weapon Find in Ejsbøl Mose at Haderslev. Preliminary Report. Acta Arch. XXXIV, 1963, p. 232ff. M.Ørsnes: Der Moorfund von Ejsbøl bei Hadersleben. I:H.Jankuhn (red.): Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa. 1970, p.172ff. M.Ørsnes: Sejrens Pris. Våbenofre i Ejsbøl mose ved Haderslev. 1984.
- 7) H.Thrane: Das Gudme-problem und die Gudme-Untersuchung. Fragen der Besiedlung in der Völkerwanderungs- und der Merowingerzeit auf Fünen. Frühmittelalterliche Studien bd.21, 1987, p.1ff. P.Vang Petersen: Zwei Schatzfunde mit römischen Münzen in Gudme – archäologische Untersuchungen. Frühmittelalterliche Studien bd.21, 1987, p.51ff. M.Watt: Guldmændenes parade. Fra Bornholms Museum 1986, p.67ff.
- 8) P.O.Thomsen: Lundeberg I. Havn og handelsplads fra 3. og 4.århundrede efter kr. ÅRBOG 1986 for Svendborg & Omegns Museum. 1987, p.12ff.
- 9) O.Crumlin-Pedersen: Häfen und Schifffahrt in der Römischen Kaiserzeit sowie in der Völkerwanderungs- und Merowingerzeit Dänemarks. Frühmittelalterliche Studien bd.21, 1987, p. 116.
- 10) E.Thorvildsen 1972. W.Holmqvist: Helgösymposium. Einleitung. Antikvariskt arkiv 38/Early Medieval Studies 1, 1970, p.2ff. 1972. L.Hedeager: Besiedlung, soziale Struktur und politische Organization in der älteren und jüngeren römischen Kaiserzeit Ostdänemarks. Praehistorische Zeitschrift, bd.55, 1980, p.38ff. U.Lund Hansen: Das Gräberfeld bei Harpelev, Seeland. Studien zur Jüngerer Römischen Kaiserzeit in der Seeländischen Inselgruppe. Acta Arch. vol.47, 1976 (1977), p. 156.
- 11) S.Lindqvist: Vår svenska guldålder. 1945, p.31f., 58f. H.Shetelig, H.Falk & E.V.Gordon: Scandinavian Archaeology, 1937, p.230f.,252ff. J.Hines: The Scandinavian Character of Anglian England in the pre-Viking Period. BAR British Series 124, 1984, p.1ff.
- 12) En tredie indfaldsvinkel til de skriftlige kilder kan være som U.Näsman: Analogislutning i nordisk jernalderarkæologi. Et bidrag til udviklingen af en nordisk historisk etnografi. I B.Rasmussen & P.Mortensen (red.): Fra stamme til stat i Danmark I. Jernalderens stammesamfund, 1988. Näsman skitserer heri, hvorledes beskrivelsen af mellemeuropæiske folkeslag kan bruges som analogier til samtidige, nordiske forhold.
- 13) E.Hoffmann: Dänemark.II.Historisches. I: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde (Hoops) bd.5, 1982. H.H.Andersen: Hedenske danske kongegrave og deres historiske baggrund. Kuml 1985 (1987), p.11ff.
- 14) Dele af undersøgelsen stammer fra en prisopgave til Aarhus Universitet, 1983 med titlen: »Den kulturhistoriske udvikling i Jylland i yngre romertid og ældre germanertid«. Materialet til besvarelsen er indsamlet i 1982-83 og senere tilkomne fund er ikke søgt inddraget. Følgende museer er besøgt ved registreringen: Antikvarisk Samling, Ribe; Esbjerg Museum; Forhistorisk Museum, Moesgård; Haderslev Museum; Herning Museum; Holstebro Museum; Nationalmuseet, København; Randers kulturhistoriske Museum; Ringkøbing Museum; Silkeborg Kulturhistoriske Museum; Skive Museum; Thisted Museum (Museum for Thy og Vester Hanherred); Vendsyssel Historiske Museum; Vejle Kulturhistoriske Museum; Vesthimmerlands Museum Års; Viborg Stiftsmuseum; Ålborg Historiske Museum. Jeg skal hermed takke personalet ved de besøgte museer for vejledning og tilladelse til at gennemgå samlingerne. En særlig tak til mag.art. Erik Jørgensen og insp. Flemming Rieck, Skibshistorisk Laboratorium for tilladelse til at anvende de indtil 1982 fremkomne fund fra Enderupskovgravpladsen, til mus.insp.Steen Hvass, Vejle Kulturhistoriske Museum for oplysninger om grave og bebyggelse ved Vorbasse samt til mus.insp. Jens N.Nielsen, Ålborg Historiske Museum for adgangen til Sejlflodmaterialet. Der er primært indsamlet oplysninger om sluttede gravfund, som er grundlaget for undersøgelsen. Det skal bemærkes, at kun et udvalg af gravene fra Sejlflodgravpladsen var tilgængeligt på undersøgelsestidspunktet. En særlig

- tak skal rettes til lektor Jørgen Lund og lektor Ulf Näsman, Institut for forhistorisk arkæologi, Moesgård for kommentarer til manuskriptet (manuskript indleveret febr.1988).
- 15) se også note 14.
  - 16) O.Almgren: Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte. 1923, p.90ff.
  - 17) S.Hvass: Die völkerwanderungszeitliche Siedlung Vorbasse, Mitteljütland. Acta Arch. vol.49, 1978 (1979), p.78 fig.7. T.Egebjerg Hansen: En landsby fra guldhornenes tid. Vejle Amts Årbog 1982, p.56 fig.5.
  - 18) A.-E.Jensen & A.Willemoes 1981, p.38 fig.45. T.Dehn 1982, fig.5, 8, 10. Sejlflod upubl. Udeladt af sammenligningen er nogle tidlige yngre romertids huse fra Thy og Mors, hvis udseende ligger i klar forlængelse af den lokale ældre romertidstradition, se S.Hvass: Huse fra romersk og germansk jernalder i Danmark. I: B.Myhre, B.Stoklund, P.Gjærder (red.): Vestnordisk byggeskikk gennem to tusen år. AmS-Skrifter 7, 1982, p.135.
  - 19) H.Geisslinger: Horte als Geschichtsquelle dargestellt an der völkerwanderungs- und merowingerzeitlichen Funden des südwestlichen Ostseeraumes. Offa-Bücher bd.19, 1967, p.43ff. K.H.Nielsen: Ældre germansk jernalder i Jylland. Upubl. hovedfagsspeciale, Århus Universitet, 1982.
  - 20) Materialet er igen de gravfundne lerkar, men i fase d er tilgængelige dele af bopladsmaterialet inddraget, da de gravfundne kar i denne periode kun har en begrænset geografisk udbredelse. I fase d er også både lerkartype G og type C med i analysen, da de i den syd- og midtjyske gruppe bliver ens med hanken som eneste forskel. I nordgruppen kan ornamentikken for type C og G også betragtes samlet i fase d, og jeg har da undladt at inddrage formelementer i denne del af analysen. Der er mindre afvigelser i fasedateringerne mellem nogle nordjyske lerkar i denne spredningsanalyse og den kronologiske analyse. Dette skyldes, at spredningsundersøgelsen hviler på en tidligere foretaget kronologisk analyse baseret på seriationsdiagrammer over tilstedeværelsen eller fraværet af forskellige form- og ornamentikelementer. Den kronologiske analyse er siden gennemført ved en korrespondensanalyse med enkelte ændringer i resultaterne til følge. De nævnte afvigelser skønnes ikke i væsentlig grad at kunne påvirke resultaterne af spredningsanalysen. Det drejer sig om, at en række lerkar tilhørende formvariabel C og dermed dateret til overgangen mellem yngre romertid og ældre germanertid her er fasedateret til fase c eller d (Grishøjgårds Krat gr.B, Lundegårde gr.31, Nøvelhøjgård, Hvorup gr.7, Foulum gr.II, Ørsted gr.1). Desuden er Store Vildmose og Bejsbakken dateret til fase c istedet for fase d. Fra Sejlflodgravpladsen indgår ikke lerkar fra den østlige trediedel af gravgruppe 2 – modsat den kronologiske analyse.
  - 21) Om korrespondensanalyser se E.Bølviken, E.Helskog, K.Helskog, I. Holm-Olsen, L.Solheim & R.Bertelsen: Correspondence Analysis: an alternative to principal components. World Archaeology vol.14, 1982, p.41ff. T.Madsen: Numerisk dataanalyse for arkæologer, 1985, p.179ff. T.Madsen: Arkæologisk tidsordning og multivariabel statistik. I: L.Spange Mortensen (red.): Symposium i anvendt statistik, 1987. En tak skal rettes til lektor Torsten Madsen, Institut for forhistorisk arkæologi, Moesgård for hjælp til udarbejdelsen af korrespondensanalyser i forbindelse med såvel de regionale som de kronologiske analyser.
  - 22) T.Dehn 1982, p.130 fig.23. Se også I.Särlvik: The Cultural Connections of Southern Bohuslän during the Roman Iron Age and the Migration Period. Studien zur Sachsenforschung 2, 1980, p.375ff.
  - 23) H.Neumann: Olgerdiget – et bidrag til Danmarks tidligste historie. 1982, p.85.
  - 24) A.Genrich: Formenkreise und Stammesgruppen in Schleswig-Holstein nach geschlossenen Funden des 3. bis 6. Jahrhunderts. 1954, Karte 3, 7 og især Karte 6 og tildels Karte 8.
  - 25) W.Holmqvist (red.): Excavations at Helgö IV. Workshop, Part 1, 1972.
  - 26) H.Geisslinger 1967, Karte 2 og 21.
  - 27) For yderligere definitioner af kardele se S.Jensen: Fynsk keramik i gravfund fra sen romersk jernalder. Kuml 1976 (1977), p.174ff. Vedr. ornamentik som basis for typeinddeling: egentlig burde skelnes ved overfladebehandling (glitning), idet enkelte uornamenterede lerkar af fint gods og med glitning hører til blandt de ornamenterede kartyper. Ligeledes har enkelte af de grove, uglittede kar en simpel ornamentik af indstik. Overfladebehandlingen kan dog være skallet af og svær at påvise, så derfor er her anvendt ornamentik i typebetegnelserne.
  - 28) Type C sammenfaldende med type G defineres ved halsudformning E1/H1 jvf. s. 121

$$\frac{\text{halshøjde} + 1}{8} < g - m \text{ og } \frac{d}{c} \geq 0,6.$$
  - 29) T.Madsen: EDB analyserne. I: P.Ethelberg 1986, Appendix B, p.106f.

- 30) Fra Lundegårdegravpladsen indgår ni lerkar. Sejlflodgravpladsen, der er under bearbejdning, kunne ikke totalregistreres. Herfra findes oplysninger om 84 lerkar, hvoraf dog 28 var parvis identiske med hensyn til de i analysen udvalgte form- og ornamentikelementer. Derfor reduceres antallet af enheder med 14, hvilket giver 70 lerkar fra Sejlflod. De supplerende lerkar fra enkeltliggende grave udgør 13 kar udvalgt ved et tilfældighedsprincip.
- 31) For lerkar med ret bugoverdel skelnes overgangen mellem hals og bug ved ornamentikkens placering.
- 32) Frasorteret er fire lerkar med påsatte knopper ved største bugvidde fra gravene Sejlflod gr. K, DE, DY og ET. Knopperne har tilsyneladende indflydelse på karbugens udformning.
- 33) I 1985 publiceredes en kronologisk analyse af lerkarrene fra de to sydvestjyske gravpladser Hjemsted og Stenderup i Per Ethelberg : »Hjemsted – en gravplads fra 4. & 5. årh. e.Kr.« Kun et udvalg af Stenderupgravpladsens lerkar indgår. Per Ethelbergs resultater stemmer dårligt overens med de her fremlagte synspunkter. Det ses af fig. 38 og fig. 39 i den nævnte publikation, at korrespondensanalysen ikke viser en bueformet fordeling. De fremkomne grupperinger tolkes dog som repræsenterende tidsgrupper, hvilket er specielt problematisk for gruppe III, hvis lerkar er placeret omkring aksernes 0-punkter. Denne placering antyder, at karrene ikke kan defineres ved karakteriske variabler i analysen. Gruppe IV og V er jeg enig i tilhører ældre germanertid og gruppe I og II for størstedelen af karrenes vedkommende 2.halvdel af yngre romertid. Da det ikke fremgår af Per Ethelbergs publikation hvilke variabler, der er henført til de enkelte lerkar, kan det være vanskeligt at påpege årsagerne til vore forskellige analyseresultater. Men den væsentligste årsag ligger naturligvis i valget af variabler. Desuden skal nævnes, at Per Ethelbergs diagram omfatter flere kartyper uden vurdering af, om ornamentikken er afhængig heraf. F.eks. vil et fodbæger som nr. 18 med sin korte hals meget vanskeligt kunne opvise halsvariablerne B, C, D, H eller I, ligesom fodbægeret med større sandsynlighed har ornamentikken til at strække sig ned på bugunderdelen (variabel R1), da denne i højere grad er synlig end ved karrene uden fod. Nedenfor ses en korrespondensanalyse for lerkarrene fra Hjemsted og Stenderup. Der er medgået 48 lerkar af type G og type C sammenfaldende med type G jvf. note 27. Dette betyder at der i forhold til Per Ethelbergs analyse er udgået 15 lerkar (to fodbægre, et bopladskar, tre fragmenterede kar og ni type C-lerkar). Lerkarbetegnelserne 1 til 48 dækker over følgende lerkar (S=Stenderup, H=Hjemsted):

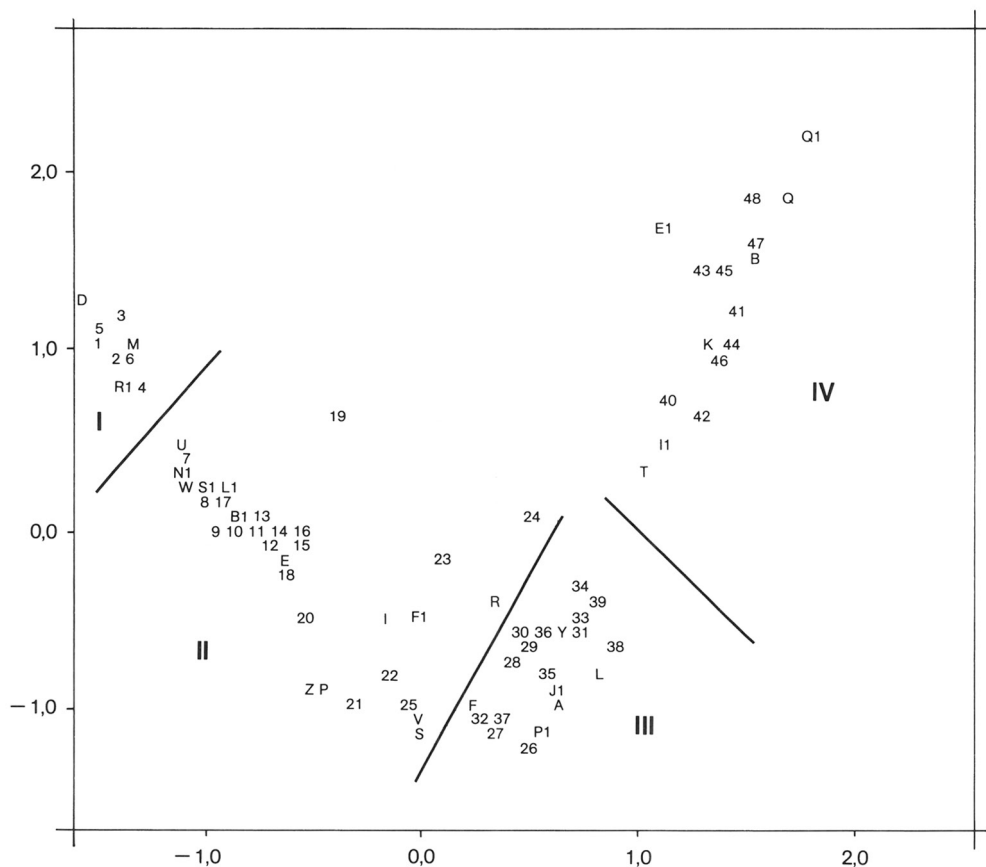
Nr.	Grav	(P.E.'s nr.)	Nr.	Grav	(P.E.'nr.)
1	S 26	45	25	S 3	43
2	S 79	52	26	H 297	20
3	S 27	48	27	H 248	17
4	S 86	59	28	H 126	06
5	H 1001a	33	29	H 217	16
6	S 75	54	30	H 216	14
7	S 58	51	31	H 301	21
8	S 64	57	32	H 154	09
9	S 92a	61	33	H 93	03
10	H 303	22	34	H 214	12
11	S 68	47	35	H 103	04
12	S 57	50	36	H 212	11
13	S 80	58	37	H 293	19
14	S 92b	62	38	H 215	13
15	H 1008	34	39	H 1405	40
16	S 66	63	40	H 145	07
17	H 305	23	41	H 92	02
18	S 59	60	42	H 1450	42
19	H 316	30	43	H 1402	38
20	H 1009	35	44	H 209	10
21	H 307	24	45	H 1001b	32
22	S 94	56	46	H 104	05
23	H 315	29	47	H 312	27
24	H 310	25	48	H 146	08

I analysen indgår 30 variabler med bogstavbetegnelser jvf. hovedanalysen for de sydjyske lerkar s. 121 f.

To nye variabler er tilføjet, nemlig variablerne N1 og P1.

Variabel N1: Lineære mønstre bestående af streger eller furer og streger sammen.

Variabel P1: lineære mønstre kun bestående af furer.

Som det ses af vedstående figur, danner enhederne på korrespondensanalysens to første akser en buetformet fordeling. Opdeles kurven i de fire viste grupper I, II, III og IV, er lerkarrene herindenfor karakteriseret ved henholdsvis at udvise halsudformning J, U, E1 og H1, jvf. hovedanalysen fig. 24. Bortset fra at den tidligste del af yngre romertid altså ikke er repræsenteret i Hjemsted eller det udvalgte materiale fra Stenderup (= halsudformning A), svarer resultaterne af denne delanalyse helt til resultaterne fra det samlede materiale fra Hjemsted, Stenderup, Enderupskov, Næsbjerg, Møllebakken og Vrangstrup.

34) Vrangstrup er for lille til, at horisontal stratigrafi kan påvises (fem grave). Enderupskov var på undersøgelsestidspunktet stadig under udgravning, og det var vanskeligt på det foreliggende materiale at vurdere opbygningen.

35) Blandt gravpladserne er det stort set kun Hjemsted, som rummer materiale til at belyse lerkarrenes udvikling inden for perioden ældre germanertid. Men resultaterne herfra synes at kunne bekræftes af keramikken fra Vorbasslandsbyen. I 1983 stillede udgraveren mus.insp. Steen Hvass, Vejle Kulturhistoriske Museum, venligst de på dette tidspunkt tegnede skårflager samt husplanerne til rådighed for en gennemgang. Relateres de større skårflager til de stratigrafisk faseopdelte gårdsanlæg (se S.Hvass 1978, note 17), fås følgende resultat: Vorbasse fase 2 rummer sene yngre

romertids lerkar samt ældre germanertids kar med høj hals. Fase 3 rummer ældre germanertids kar med relativt lave halse.

- 36) I nordgruppen optræder Almgren gr. VII, ser. 2-fiblerne i tre grave med daterbar keramik: fra fase a i Høgsted og Lejrhøje og fra fase c i Øslev Møllebakke. Almgren gr. VII, ser. 3-fiblerne er fundet i én grav med daterbar keramik: Foulum grav C, fase c. I Ørsted grav 1, fase c menes at have været en ser. 3-fibel, men fiblen er bortkommet og typebestemmelsen noget usikker. I Bjergbygravene 1 og 2 optræder også ser. 3-fibler. Disse kan ikke lerkardateres, men kan med en vis rimelighed henføres til fase b. Bjergby 1 og 2 er formentlig jævngamle med grav 3 ud fra indbyrdes ligheder i gravudstyret. Grav 3 indeholder en rosetfibel, hvis hovedforekomst ligger i fase b, og i grav 2 ses en sølvhalsring med pæreformet lukke, der af C. J. Eggers 1955 (se note 41) dateres til C2. Udgravningen S. E. Albrehtsen giver en samlet datering til år 200-300, hvilket svarer pænt til, at gravene her henføres til fase b (S. E. Albrehtsen: Bjergby – en jernaldergravplads på Mors. NNArb.1974, p.58). Endelig kan nævnes endnu en kombination af en rosetfibel og en Almgren gr. VII, ser. 3-fibel, nemlig i fundet fra Bjørndrup.
- 37) Nok ikke alle Almgren gr. VII, ser. 3-fibler med ottekantet bøjletværsnit er blevet udskilt, da enkelte fibler kun er set tegnet eller har haft stærkt korroderet bøjleoverflade. Blandt de registrerede fibler med det nævnte tværsnit findes fem kombineret med fase a-lerkar og en med et fase b-lerkar: fase a: Addit Mark, Brøns grav 2, Enderupskov grav 112, Vorbasse grav 15 (set i præparat) og St.Bavn grav 3. Fase b: Næsbjerg grav X. Desuden stammer en sådan fibel fra Vorbasse grav 1 i kombination med en hagekorsfibel som Almgren fig. 231. Denne fibeltype er fundet i limeskasteller og dateres til 1.halvdel af 3.årh. (O. Almgren 1923, s.99ff). Fiblerne med ottekantet tværsnit optræder i kombination med Almgren gr. VII, ser. 3-fiblerne med andet bøjletværsnit.
- 38) Parallelt hermed kan nævnes andre Almgren gr. VII, ser. 3-fibler, hvor fod og nåleholder til dels er vinklet afsat i forhold til bøjen. Karakteristisk nok er disse fibler kombineret med fase c-lerkar: Hostrup, Nr.Kokholm, Darum grav B. Måske skal fiblen fra Snostrup også nævnes i denne forbindelse; den er fundet i kombination med ringfibler, som også er sene i yngre romertid.
- 39) E.Albrehtsen: Fynske jernaldergrave III. Yngre romersk jernalder, 1968, Tavle 32, fig.f.
- 40) M.Iversen: En simpel pragtfibula fra Nørrejylland. Hikuin 10, 1984, p.208. P. Ethelberg: HJEMSTED – en gravplads fra 4. og 5. årh. e.Kr., 1986, p.26.
- 41) H.J.Eggers: Zur absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz. 1955.
- 42) K.Godlowski: The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe. Prace Archeologiczne, Zeszyt 11. 1970. K.Raddatz: Der Thorsberger Moorfund, 1957, p.145ff. Se også J.Ilkjær & J.Lønstrup: Der Moorfund im Tal der Illerup-Å bei Skanderborg im Ostjütland (Dänemark). Vorbericht. Germania 61, 1983. B.Arrhenius: The chronology of the Vendel graves. I: J.P. Lamm & H.-Å.Nordström (red.): Vendel Period Studies, 1983, kap.5.
- 43) Gårdsted, Kjelstrup, Assens Høje.
- 44) L.Larsson: Gräber und Siedlungsreste der Jüngerer Eisenzeit bei Önsvala im südwestlichen Schonen. Acta Arch. vol.52, 1981 (1982), grav 18, p.141ff.
- 45) Vedr. tidsfæstelsen af hægtespænder se O.Voss: The Høstentorp Silver Hoard and its Period. A Study of a Danish Find of Scrap Silver from about 500 A.D. Acta Arch. vol.XXV, 1954 (1955), p.186.
- 46) Absolutte årstal i henhold til litteratur anført i note 42.
- 47) L.R.Binford: Mortuary Practices: their study and their potential. I: J.A.Brown(red): Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices. Memoirs of the Society for American Archaeology. No.25, 1971. A.A.Saxe: Social dimensions of mortuary practices in a Mesolithic population from Wadi Halfa, Sudan. I: J.A.Brown(red) 1971.
- 48) Der er her især tale om en anglo-amerikansk forskningstradition, som der er gjort glimrende rede for af R.Chapman & K.Randsborg i "Approaches to the archaeology of death" i: R.Chapman, I.Kinnes & K.Randsborg (red.): The Archaeology of Death, 1981, p.1-24.
- 49) Se I.Hodder: Theoretical archaeology: a reactionary view. I: I.Hodder (red): Symbolic and structural archaeology. New Directions in Archaeology. 1982, p.1ff og andre artikler i dette samleskrift, f.eks. M.Parker Pearson. Desuden I.Hodder: Symbols in Action, 1982; I.Hodder: The Present Past, 1983; E.-J.Pader: Symbolism, Social Relations and the Interpretation of Mortuary Remains. BAR Intern.Series 130, 1982; L.Hedeager & K.Kristiansen: Bendstrup – en fyrstegrav fra ældre romersk jernalder, dens sociale og historiske miljø. Kuml 1981 (1982), p.81ff.

- 50) En række fund er dateret ud fra andre kriterier end lerkar af typen G/C eller fibler: Gravene fra Øster Tørslev regnes for samtidige, idet lokaliteten er dækket af et fælles stentæppe. Grav 4 og 7 rummer lerkar og hægtespænder fra ældre germanertid, – grav 8 hører dog hjemme i tidlig yngre germanertid, jvf. M.Ørnsnes: *Südsandinavische Ornamentik in der jüngeren Germanischen Eisenzeit*. Acta Arch. XL, 1969 (1970), p. 3-6, fig. 26 og 28. Gravene fra Bjergby anses ligeledes for at være jævn gamle, jvf. note 36. Dateringen er i dette tilfælde fase b. Gl.Hasseris grav 1 dateres til fase b ud fra en rosetfibler samt en bronzenål, som er en nøje pendant til hårnålen i Bjergby grav 3. Graven Lærkenfeldt 1925 dateres til fase c ud fra et type C-lerkar med smal og ekstremt høj hals. Kartypen kendes i flg. jyske fund med datering til dette tidsafsnit: Stenderup grav 66 og Katbygård grav B (type G-lerkar), Sejlflod grav T (horizontalstratigrafi), Sejlflod grav I (type G-lerkar fra fase b men sent herindenfor, idet graven indeholder en prydfibler med dobbelt spiral uden hovedplade).
- 51) Den nærmere skelnen mellem gravene i gravgruppe 1 er foretaget på grundlag af en finkronologisk undersøgelse af denne del af gravpladsen. Undersøgelsen er dele af forfatterens upublicerede hovedfagsspeciale til Aarhus Universitet med titlen: En analyse af et udvalgt materiale fra jernaldergravpladsen ved Sejlflod i Himmerland med særligt henblik på en vurdering af de kronologiske og sociale aspekter. 1981. De tre grave PC, IR og IT midt i gravgruppe 2, hvis lerkar dateredes til overgangen mellem fase c og d, henregnes til fase c ud fra horizontal stratigrafien.
- 52) På kortet fig. 37 er indsat gravpladserne fra Præstestien og Tjæreborg. Disse gravpladser påbegyndtes udgravet i henholdsvis 1985 og 1987, og fundene herfra indgår ikke i optællingen bag kortet fig. 37 eller i undersøgelsen i øvrigt. Præstestien er kort omtalt i Siemen 1986, jvf. note 5.
- 53) Betegnelsen beg dækker her en plastisk masse, formentlig en tætningsmasse, hvoraf der findes klumper i en række kvindegrave på Sejlflodgravpladsen. I klumperne kan iagttages tandspor. Der foreligger endnu ikke en endelig bestemmelse af materialet.
- 54) J.Werner: *Der goldene Arming des Frankenkönigs Childerich und die germanische Handgelenk-ring* der jüngeren Kaiserzeit. *Frühmittelalterliche Studien* bd.14, Berlin 1980.
- 55) H.J.Eggers: *Der römische Import im freien Germanien*. Atlas der Urgeschichte Bd.1. Text & Tafeln und Karten. Hamburg 1951.
- 56) S.Müller: *Nye Fund og Former*. Årb.Nord.Oldk. 1920, p.108. B.Nerman: *En västgötsk ryttargrav från romersk järnålder*, Fornvännen 1937, p.113f. B.Stjernquist: *Simris. On cultural Connections of Scania in the Roman Iron Age*. 1955. p. 123, E.Albrechtsen: *Fynske jernaldergrave III*. Yngre romersk jernalder. 1968. p.403. Genstandene fra Vogngraven NM C 17295f. slås ofte fejlagtigt sammen med fundene fra en anden grav fra samme høj, nemlig NM C 17301f.
- 57) Gravgruppe 1 er tidligere behandlet af forfatteren jvf. note 51. Foruden en finkronologisk opdeling af denne del af Sejlflodgravpladsen er her også foretaget en udskillelse af mands- og kvindegrave på et mere detaljeret plan, end det har været muligt i den herværende analyse. Dette kunne gøres på grundlag af ligenes stilling i gravene samt det meget ensartede dragtudstyr for henholdsvis mænd og kvinder i denne del af gravpladsen. Derfor optræder flere grave med kønsbestemmelse i fig. 49, end det fremgår af diagrammerne fig. 46-47 .
- 58) W.Schlüter: *Versuch einer sozialen Differenzierung der jungkaiserzeitlichen Körpergräberfunde von Hassleben-Leuna anhand einer Analyse der Grabfunde*. *Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen* 6, 1971, p. 139 m. ref. til J.Werner og W.Schulz.
- 59) Når fase a og b vurderes under ét, kan følgende fund inddrages: Vorbasse grav 1 og 2 med fibler af Almgren gr. VII, ser. 3 med ottekantet bøjletværsnit (se også note 37). Vorbasse grav 5 med en provincialromersk hestefibler. Vorbasse grav 6 med en armbrøstfibler med kileformet fod som også i Stenderup grav 27 fra fase b. Vorbasse grav 7 med en lille skivefibler som også i Enderupskov grav 531 fra fase a. Tornumskov urnegrav 14 med en fibler af Almgren gr. VII, ser. 2.
- 60) Medtaget er ikke fundet fra Brokær, NM C 3255ff. Fundet er omtalt i C.Engelhardt: *Jernalderens gravskikke i Jylland*. Årb.Nord.Oldk. 1881, p.160f. Graven er en meget rig brandgrav med talrige importgenstande, – bl.a. fragmenter af et sølvbæger med figurfrise samt dele af et våbenudstyr. Dateringsmæssigt skal graven placeres ved overgangen til yngre romertid, evt. i den første del af denne periode. Graven indeholder således en halvmåneformet dupsko med udtrukken midterspids. Graven er udeladt, idet den ligger i klar forlængelse af ældre romertidstraditionen i Sydjylland med veludstyrede våbengrave med import i brandgrave.
- 61) B.Nerman: *Die Völkerwanderungszeit Gotlands*. Stockholm 1935, p.14. C.Blindheim: *En detalj i eldre jernalders drakthistorie*. Stavanger Museums Årbok, 1945-46, p.50.

- 62) S.Hvass: Vorbasse – Eine Dorfsiedlung während des 1.Jahrtausends n.Chr. in Mitteljütland, Dänemark. Bericht der Römisch- Germanischen Kommission, bd.67, 1986, p.531ff.
- 63) G.Hatt: A Dwelling Site of Early Migration Period at Oxbøl, Southwest Jutland. Acta Arch. XXIX 1958, fig.1 og p.149f.
- 64) P.O.Schovsbo: Oldtidens vogne i Norden, 1987 p.133f og 152f.
- 65) S.Hvass 1986 p.531f (se note 62). O.Voss: Jernudvinding i Danmark i forhistorisk Tid. Kuml 1962, p.7ff. L.Bender Jørgensen: Cloth of the Roman Iron Age in Denmark. Acta Arch. vol.50, 1979 (1981), p.25.
- 66) B.Jansen Sellevold, U.Lund Hansen & J.Balslev Jørgensen: Iron Age Man in Denmark. Prehistoric Man in Denmark vol.III, 1984 p.225 og p.227ff.
- 67) B.Myhre: Gårdsanlegget på Ullandhaug I. AmS-skrifter 4, 1980, p.469. L.Bender Jørgensen 1981, p.25 (se note 65).
- 68) U.Lund Hansen: Römischer Import im Norden, 1987, p.127ff og fig.73-74.
- 69) J.Ilkjær: Mosefundene i går og i dag. I: Fra stamme til stat. Symposium på Sostrup Kloster 23.-25.maj 1984 (1985), p.27.
- 70) E.A.Thompson: The Early Germans, 1965, p.72ff.
- 71) M.Ørsnes 1970, p.178f.(se note 6).
- 72) S.Hvass 1982, se note 18.
- 73) L.Hedeager & K.Kristiansen: Bendstrup – en fyrstegrav fra ældre romersk jernalder, dens sociale og historiske miljø. Kuml 1981, (1982) p.124.
- 74) L.Hedeager & K.Kristiansen 1982, p.131.
- 75) S.Hvass: Die völkerwanderungszeitliche Siedlung Vorbasse, Mitteljütland. Acta Arch. vol.49, 1978 (1979), fig. 22, 23.
- 76) O.Crumlin-Pedersen: »Æ Lei« og »Margrethes bro«. Nordslesvigske Museer 2, 1975, p.9ff.
- 77) H.Neumann: Olgerdiget – et bidrag til Danmarks tidligste historie. Skrifter fra museumsrådet for Sønderjyllands amt, 1. 1982.
- 78) H.Neumann 1982, p.62.
- 79) M.Ørsnes: Review of Hans Neumann: Olgerdiget – et bidrag til Danmarks tidligste historie. Journal of Danish Archaeology, vol.3, 1984, p.222ff. Jvf. også tolkningen af Trældiget, der ligeledes består af palisade, vold og grav: S.Hvass: Et lokalt Danevirke. 1436. Trældiget, sb.47. I: Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat (red.): Danmarks længste udgravning. Arkæologi på naturgasens vej 1979-86, 1987, p.376f.
- 80) S.Hvass 1979,p.103ff; S.Hvass 1986, p.534ff.
- 81) B.Brorsen Christensen: Landskabet ved Vorbasse. I: R.Egevang, Chr.Ejlers, B.Friis, O.Højrup & E.Munksgård (red.): Det skabende menneske, bd.2. Kulturhistoriske skitser tilegnet P.V.Glob, 1981, p.102ff.
- 82) J.Iversen: Naturens udvikling siden sidste istid. T.W.Böcher, A.Schou og H.Volsøe (red.): Danmarks Natur bd.1, 1967, p. 438f. B.E.Berglund: Vegetation and human influence in South Scandinavia during prehistoric times. Oikos Supplementum 12, 1969, p.9ff.
- 83) M.A.R.Munro: Pollen Analysis and Prehistoric Land Use in Denmark. Unpubl. PhD-Thesis, University of Belfast, 1982, p. 110ff.
- 84) S.Hvass: Landsbyen gennem 1000 år – fra Kristi fødsel til 11.årh. I: Fra stamme til stat. Symposium på Sostrup Kloster 23.-25.maj 1984, p.86.
- 85) M.A.R.Munro 1982, p.112.
- 86) S.Lindqvist: Vår svenska guldålder, 1945, p.20ff.
- 87) M.Ørsnes 1984, p.36f. (se note 6). H.Kjær: Et nyt Fund fra Nydam Mose. Nordiske Fortidsminder I, 1890-1903, p.181ff.
- 88) E.Thorvildsen: Dankirke. NM Arbm. 1972, p.47ff.
- 89) S.Jensen: To sydvestjyske bopladser fra ældre germansk jernalder. Jernalderbebyggelsen i Ribeområdet. Mark og Montre 1980, p. 34-35.
- 90) H.Geisslinger 1969, p.43ff, se note 19.

APPENDIX A.

Stilistisk regionalanalyse for lerkar

Fortegnelse over de anvendte lerkar (ved anlægsnavn) samt de relevante form- og ornamentikelementer.

fase a: Vejgård, Stendal, Høgsted, Vester Flade, Havrevang, Snedsted, Vejerslev, Lejrhøje, Lundegårde gr. 19, Dybvadgård, Verdens Ende, Holmstol, Addit Mark, Hundshoved, Vemb, Møllebakken gr. III, Kjersing II gr. A, Næsbjerg gr. A, Vorbasse gr. 13 & 15, St. Bavn gr. 2 og 3, Enderupskov gr. 14, 41, 53 (1956) gr. 112, 208 (1970) gr. 531 (1977), Stenderup plet 54 & gr. 71, Brøns 1949 gr. 2.

fase b: Torsmark gr. A & C, Svennum, Donbæk høj 60, Skjortholt, Ingstrup Præstegårdsmark, Ll. Hestehave (2 kar), Hjørring Kirkegård (2 kar), Engbjerg, Kobbersholt Mark, Janum Vestergård, Kronborg Jorder, Klim, Lundegårde gr. 4, 6, 7, 17 & 25, Sejlflod gr. A & I, Gøttrup (b), Nr. Halne gr. 2, Malle gr. B, Ravnkilde, Vester Lem (3) & (5), Tunge-lund, Vrangstrup gr. 1, 4 & 5, Thorsø Mølle gr. 3, Lærkenfeld 1926, Hammerum, Bondesgård gr. I & II, Møllebakken gr. II, VI, XII, XV & XVI, Kiisbøl, St. Darum gr. A, Næsbjerg (M96), Næsbjerg, Næsbjerg gr. O, X, Z & Aa, Vorbasse gr. 3, 12 & 14, Højvang gr. 2, Enderupskov gr. 1 (1954), gr. 12 (1956), gr. 529, 849, 885, 1361 (1977) gr. 31, 118 & 127 (1979), Stenderup gr. 21, 26, 27, 70, 75, 77, 79 & 86, Brøns 1950 gr. 2 (2 kar), Hjemsted gr. 1001.

fase c: Torsmark gr. 18, St. Vildmose, Grishøjgårds Krat gr. B, Nørgård, Lundergård, Hjørring Kirkegård, Horne (4 kar), Janum høj 1, 3 & 10, Øslev Møllebakke VSV & ØNØ, Lundegårde gr. 37, Gudumholm, Sejlflod gr. C, D, F, G, H, K, L, M, N, O, P, Q, U, Y, AF, AI, AM, AN, AQ, AT, BA, BE, BF, BG, BL, CN, CT, EM, ET, EU, FC, FG, FL, IG, IH, IK, IL, IM, IO, IR, IT, NT, NU, PE, PH, QN, QP, RD, RE & UZ, Nøvelhøjgård, Bejsebakken, Gl. Hasseris Grusgrav gr. 3, Gl. Viborgvej, Rådhoje gr. 1, Ll. Bjerggård gr. 1, Hvorup gr. 3, Hvorup jordfæstegrav 2, Malle gr. A, Katbygård gr. B, Resen, Resen sogn, Hem gr. A, Foulum gr. C, Foulum gr. I & II, Ørsted (1), (2) & (3), Balle gr. DF, Mørke, Thorsø Mølle gr. 1 & 2, Dalagergård, Nr. Snede, Møllebakken gr. IX & X, Møllebakken C 26087 (uvist anlæg), Sdr. Vium, Nr. Kokholm, Moesbygård, Øster Gesten, St. Darum gr. B & F, Sandbanken, Gammelby gr. II, Hostrup gr. AA, Næsbjerg gr. C, J, K, L, U, A & Ab, Vorbasse gr. 9 (2 kar), Højvang gr. 1, Enderupskov gr. 47 (1956), gr. 72 (1966), gr. 136 (1979), gr. 343 (1976), gr. 833, 844 & 847 (1977), gr. 10 & 43 (1979), Stenderup grube 4-13, Stenderup gr. 3, 57, 58, 59, 64, 66, 68, 73, 80, 92 (2 kar) & 94, Hjemsted gr. 303, 305, 307, 310, 315, 316, 1008 & 1009, V. Terp.

fase d: Grishøjgårds Krat (c), Løjbjerg, Janum høj 11 & 16, Tingstrup, Sdr. Hingelbjerg Hede, Lundegårde 31, Sejlflod gr. CX (2 kar), DD (2 kar), DE, DH (2 kar) DI (2 kar), DK, DL (2 kar), DQ, DR (2 kar), DX (2 kar), EQ, EZ, FM, HV, HX, IC (2 kar), IE & QB, Hvorup gr. 2 & 7, Lindholm Høje gr. 1710 & 1711, Brodshave, Øster Tørslev gr. 4, Løvel sogn (bopladsf.) VSM 445C1-20 (2 kar), V. Vedsted, Enderupskov gr. 137 (1974), gr. 332 (1976) & gr. 2 (1979), Hjemsted gr. 92, 93, 103, 104, 126, 145, 146, 209, 212, 215, 216, 217, 297, 301, 312, 1402, 1405 & 1450, Dankirke (bopladsf.) Hikvin 4, fig. 8 & 9 (2 kar); Enderup (bopladsf.) Mark og Montre 1980, p. 26, fig. 2,2 (1 kar); Herredsbjerget (bopladsf.) Mark og Montre 1969, p. 9 (HT 36, 37 & 21) (3 kar); Randersvej (bopladsf.) Mark og Montre 1965 p. 20 & p. 21, fig. 1-2 (3 kar); Oksbøl (bopladsf.) Acta Arch. XXIX p. 147 fig. 7 (1 kar); Rindum (bopladsf.) RM 1572-80 (3 kar); Spangsbjerg Kirkevej, Mark og Montre 1982, p. 13 fig. 5 (1 kar); Nr. Snede (bopladsf.) Vejle Amts Årbog 1982, p. 58, fig. 6 (2 kar); Vorbasse (bopladsf.) Acta Arch. vol. 49, p. 109 fig. 25 midt venstre (XVII 387) samt flg. fire kar: X 243, XXXIV 83, LXXXI 160, CIV 59.

Form- og ornamentikelementer

Kode for elementerne:

Bugornamentik

- A elementet tilstede i hoved- eller bimønster.
B hovedmønster
C bimønster
Komposition D1 kun omløbende furer el. streger
D2 omløbende furer/streger og herunder et andet motiv
D3 komposition af skiftevis vandret og lodretorienterede felter
D4 vinkelornamentik
D5 lodrette furer eller streger, evt. gruber og vulste.
E hankefelter
F halsornamentik
G form

Fase a

- 1 (A) lodrette eller skrå streger/smalle furer
- 2 kun fureornamentik, div. mønstre
- 3 (A) vandrette rækker af gruber evt. indstik
- 4 (G) rel. smalbugede kar $0,65 < \frac{d}{f+h} \leq 0,79$
- 5 (G) rel. bredbugede kar $\frac{d}{f+h} > 0,79$
- 6 (D3) flere end to vandretfelter (hovedfelter)
- 7 (D3) to vandretfelter (hovedfelter)
- 8 (D3) lodretfelt: vinkelstillede furer
- 9 (D3) – : lodrette furer
- 10 (D3) – : gruber
- 11 (A) vandrette felter med streger og furer – tre furer adskilt ved streger
- 12 (A) vandrette felter med streger og furer – furer parvis sammen

Fase b

- 1 (G) ret eller konkav bugoverdel
- 2 (G) konvekse bugoverdel: stærkt udsvajet bugunderdel $\frac{d-o}{p} \geq 0,8$
- 3 (A) lodret eller skråstillede mønstre med furer
- 4 (D1) jævnbrede furer/streger evt. med rækker af gruber/indstik
- 5 (D3) flere end seks felter (foruden hankefelter)
- 6 (D1) furer og streger i kombination evt. med rækker af gruber/ indstik
- 7 (D2) to til fire omløbende furer og herunder andet (gruber)
- 8 (A) mindst én vandret fure flankeret af to streger på hver side
- 9 (A) små, lodrette furer flankeret af streger eller stående i vinkler
- 10 (A) rækker af små, skrå indstik
- 11 (A) stregvinkler, udfyldte
- 12 (C) enkle vinkelfurer uden udfyldning eller flankering
- 13 (C) stregfyldte furevinkler eller furefyldte stregvinkler
- 14 (C) kun indvendigt udfyldte vinkler eller halvbuer
- 15 (C) halvbuer

- 16 (A) furevinkler flankeret af streger
- 17 (D3,E) hankefelter eller bifelter: tre gruber i trekant
- 18 (D3) bifelter: vinkelstillede furer/streger
- 19 (D3) – : grube(r) flankeret af lodrette fure(r) eller omvendt
- 20 (D3) – : grube eller ringgrube
- 21 (D3) – : en eller to lodrette furer, evt. flankeret af streger
- 22 (A) vandrette linier udelukkende i stregornamentik
- 23 øverste del af bugornamentik udgøres af mindst én omløbende streg
- 24 (D3) vandretfelter: mindst ét felt kun stregornamentik
- 25 (A) ringgruber
- 26 (A) ved vandrette mønstre og felter: furer og streger kombineret (undtaget pkt.8)
- 27 (D3) mindst ét vandretfelt kun med fureornamentik samt evt. række af gruber

Fase c

- 1 (F) andet end kun omløbende furer og streger
- 2 (F) kun omløbende furer og streger
- 3 (D5) kontinuerligt anbragte brede furer, bredde $\geq 0,8\text{cm}$
- 4 (D5) lodrette eller skrå streger, streggrupper, streger/furer eller kontinuerligt anbragte smalle furer $< 0,8\text{cm}$
- 5 (5) lodrette furer gruppevist anbragt, evt. afbrudt af lodrette lister og knopper – desuden lodrette furer anbragt med større afstand end deres egen bredde
- 6 (A) vinkler i stregornamentik
- 7 (A) furevinkler af to til fire furer
- 8 (A) furevinkler af to til fire furer med gruber imellem
- 9 (A) furevinkler flankeret af streger eller smalle furer
- 10 (D1) mønstret udført i furer eller streger, evt. suppleret med en liste med skrå indtryk
- 11 (D2) øverste del af motivet to omløbende furer samt evt. vulst
- 12 to ekstraordinært store hankefelter og herimellem kun ét motiv
- 13 (D3/D2) flere end fire vandretfelter
- 14 lineær ornamentik især streger kun evt. bifelter kan have lodrette eller vinkelstillede furer
- 15 (D3,E) hankefelt eller bifelt bestående af en eller flere rosetter evt. kombineret med lodrette eller vinkelstillede furer/streger.
- 16 (D3) bifelter: enkelte gruber eller ringgruber
- 17 (D3) – : rækker af gruber – tre, to x tre, to x to, evt. flankeret af lodrette furer el. streger
- 18 (D3) – : gruber anbragt i trekant, evt. flankeret af lodrette eller vinkelstillede furer el. streger
- 19 (D3) bifelter: vinkler eller halvbuer evt. omkring en grube
- 20 (D3) – : flankerede (ring)gruber
- 21 (D3) – : kun lodrette furer og/eller streger
- 22 (D3) hovedfelt: kun furer evt. gruber eller halvbuer herunder
- 23 (D3) – : alt lineært kun furer
- 24 (D3) – : lineært både streger og furer
- 25 (A) fureudfyldte furevinkler
- 26 (A) fureudfyldte stregvinkler
- 27 asymmetri i hovedmønster

Fase d

- 1 (F) andet end omløbende furer og streger
- 2 (D3,D5) jævnbrede, kontinuerligt anbragte furer
- 3 (D5) jævnbrede furer anbragt gruppevist

- 4 (A) furegrupper af vekslende bredde – flere end én af de brede furer
- 5 (A) én bred lodret fure omgivet af en eller flere smalle furer – kontinuerligt eller i grupper
- 6 (A) liggende vinkler udført i furer (en eller to furer) evt. flankeret af streger
- 7 (A) furer i halvcirkler
- 8 (A) furevinkler
- 9 (A) furer flankeret af streger
- 10 (A) udfyldning med gruber
- 11 (A) felter af vandret fureornamentik
- 12 jævnt fordelte lodrette knopper med forskellige mønstre imellem
- 13 (A) liggende vinkler: den skrå linieføring kun i stregornamentik
- 14 ornamentik ned over største bugvidde

Den samlede tilstedeværelse af elementer indenfor de otte landskabsinddelinger i faserne a til d:

Fase a

område	element 1-12
A	0 0 0 5 0 0 2 0 0 2 3 0
B	0 0 0 2 0 0 0 0 0 0 0 0
C	0 0 0 2 0 0 0 0 0 0 1 1
D	0 0 0 1 0 0 0 0 0 0 0 0
E	1 0 1 0 3 1 2 0 3 0 0 0
F	0 1 0 0 1 1 0 0 1 0 0 0
G	2 3 2 0 7 2 1 1 2 0 0 2
H	2 1 2 0 9 0 4 1 1 3 0 1

Fase b

område	element 1-27
A	9 0 1 0 0 2 0 7 1 0 3 0 0 0 0 0 4 0 1 1 0 4 10 2 2 1 1
B	3 0 0 0 0 1 0 1 0 0 1 0 0 0 0 0 0 1 0 0 0 2 2 1 0 0 0
C	3 0 1 0 0 1 2 6 1 0 4 2 0 1 1 0 0 1 0 0 3 3 7 2 0 2 0
D	0 1 0 0 0 0 0 0 1 0 1 0 0 0 0 0 0 0 0 0 1 2 0 2 0 0 0
E	1 0 2 1 1 0 1 0 0 0 2 0 1 0 0 0 0 1 0 1 0 1 1 0 1 1 0
F	0 2 1 0 1 0 1 2 0 0 0 1 0 0 0 0 0 0 0 1 1 0 0 0 0 0 1
G	0 6 3 1 2 1 2 1 0 4 2 1 5 2 0 2 0 0 3 5 0 0 0 0 3 5 1
H	0 4 3 6 2 1 5 0 0 4 2 3 0 0 0 2 1 0 1 5 0 1 0 0 5 3 3

Fase c

område	element 1-27
A	0 0 1 0 1 2 1 0 0 1 0 0 0 3 2 0 0 0 1 0 5 5 0 1 0 0 0
B	0 1 2 2 1 2 0 0 0 0 0 0 0 2 1 0 1 0 1 0 0 0 0 2 0 0 0
C	1 10 6 2 2 8 3 3 0 3 3 0 4 6 4 0 2 0 7 2 23 25 1 4 1 1 2
D	1 1 1 0 1 2 0 1 1 1 1 1 1 0 2 0 0 1 0 0 0 2 1 1 0 1 0 0
E	1 2 1 0 0 0 1 1 2 1 2 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0
F	0 0 0 0 0 0 0 0 0 1 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 1 0 1 0 0 0 0 0
G	0 1 0 1 0 2 0 0 2 0 1 1 0 1 0 3 0 3 2 1 6 8 0 4 0 4 0
H	8 5 1 3 2 0 5 0 6 2 0 1 1 0 0 4 0 0 0 2 8 9 4 3 0 0 0

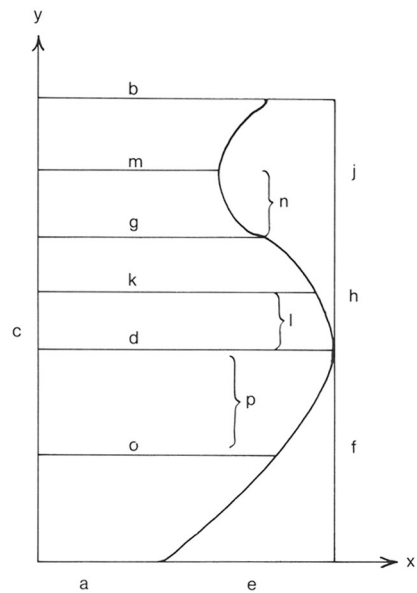
Fase d

område	element 1-14													
A	0	2	2	1	0	0	0	1	0	0	2	2	0	0
B	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
C	0	8	2	17	1	0	0	0	0	0	3	0	1	0
D	0	2	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0
E	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0
F	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
G	4	3	0	0	4	5	1	5	0	0	0	0	0	1
H	2	9	2	0	1	9	1	6	8	4	0	0	0	4

Appendix B

Definitionen af et lerkars forskellige dele følger Stig Jensens fra 1977 med et par enkelte tilføjelser (S. Jensen: Fynsk keramik i gravfund fra sen romersk jernalder. Kuml 1976, p. 174f.):

- a: bundradius
- b: mundingsradius
- c: karhøjde
- d: største bugradius
- e: $d \div a$
- f: afstand fra bugknæk til x-aksen
- g: karradius ved overgangen hals/bug (S. Jensen 1977: afstanden fra overgangen mellem overdel og hals til bugknækkets tangent)
- h: overdelens højde
- j: halshøjde

Tilføjelser:

- k: bugradius ved h 's halve højde
- l: $\frac{1}{2} \times h$
- m: mindste halsradius
- n: højden fra overgangen mellem hals og bug og til mindste halsvidde
- o: bugradius ved f 's halve højde
- p: $\frac{1}{2} \times f$

KATALOG

Nordgruppen

10.01.01. Torsmark gr. A (fase b) NM C 28856, særn. ^{TK}₁₋₁₅; Torsmark gr. C (fase b) NM C 28856, særn. ^{TK}₁₆₋₂₄; Torsmark gr. 18 (fase c) NM C 28856, særn. ^{TK}₁₆₈; 10.01.05 Vejgård gr. II (fase a) VHM ¹⁹⁵³₇₆₃₋₆₉; 10.01.06 Svennum (fase b) FHM 1612. 10.01.12. St. Vildmose (fase d) NM C 6709 og 15236; Grishøjgårds Krat el. På Stamhuset Birkelses Grund. Brandgrave i små høje. 10.01.13. Grishøjgårds Krat høj 4 (fase c el. d) NM C 19976-78. Grishøjgårds Krat (c) (fase d) VHM 632/1967.; Grishøjgårds Krat gr. B (fase c/d) VHM 633/1967; 10.01.14. Stendal (fase a) VHM 1957/1364-68; 10.01.16. Høgsted (fase a) VHM 22116-19; 10.02.11. Riis Fattiggård (fase c el. d) NM C 5345-49; 10.02.12. Gårdsted (fase a) NM 12183-87; 10.03.03. Vester Flade (fase a) NM C 14193-95; 10.03.05. Donbæk: gravplads med 62 langhøje samt små og store rundhøje. Hovedsageligt brandgrave. Donbæk høj 60(I) (fase b) NM C 5793-5800, 5805; Donbæk høj 38 (fase c el. d) NM C 13716-22; Donbæk høj 12, plet II (fase c el. d) NM C 14108-09; Donbæk høj 27 (vist fase c) NM C 14118-20, 14123-27 og 14129; Donbæk høj 40, gr. B (fase c el. d) NM C 14466-77; Donbæk høj 23 (vist fase d) NM C 14490-93; 10.03.09. Vogn NM C 17295-300; Vogn(2) NM C 17301-07; 10.03.16. Nørgård (fase c) VHM 21147-51; Skjortholt (fase b) VHM 1929/19406-13; 10.04.04. Ingstrup Præstegårdsmark (fase b) VHM 21235-38; 10.04.05. Lundergård (fase c) ÅHM 4105; 10.06.01. Lille Hestehave (fase b) NM C 17283-88; 10.06.04. Havrevang (fase a) VHM 19636-43; 10.06.05. Hjørring Kirkegård, øverste begravelse i kisten (fase c) VHM 21501-530; 10.06.06. Horne Terp NM C 15370-75; Engbjerg (fase b) NM C 24993-99; Horne (fase c) VHM 1939/215-31; Løjbjerg (fase d) VHM 11331-42; 10.06.08. Kobbersholt Mark (fase b) NM C 14196-98; 10.06.13. Assens Høje VHM 15014-33; 10.06.15. Kjærsgård (vist fase c) VHM 404/1976; 10.06.17. Egebjerg gr. I (fase a el. b) VHM 22711-13; 10.07.10. Janum: gravplads med et uvist antal rund- og langhøje. Brandgrave. Janum høj 1 (fase c) NM C 8093-8105; Janum høj 3 (fase c) NM C 8109; Janum høj 7 (fase d) NM C 8113-19; Janum høj 8 (fase c evt. d) NM C 8120-22; Janum høj 10 (fase c) NM C 8126-28; Janum høj 11 (fase d) NM C 8129-30; Janum høj 16 (fase d) NM C 8159-65; Janum Vestergård (fase b) NM C 23192-95; 11.01.10. Snedsted (fase a) TM 3509-10; 11.02.02. Kjelstrup (fase a) TM 3147-52; 11.02.10. Agerholm NM C 5562-69; 11.03.08. Kronborg Jorder (fase b) TM 4003a; 11.03.09. Tingstrup (fase d) NM C 6338; 11.04.02. Bjergby grav I, II og III NM jour.nr. 414/73; 11.04.14. Bjørndrup NM C 14737-38; 11.05.14. Vils NM C 6508-11; Vejerslev (fase a) NM C 9100-02; 11.07.04. Lejrhøje (fase a) NM C 28512-26; Øslev Møllebakke, VSV-graven (fase c) NM C 26913-18; Øslev Møllebakke, ØNØ-graven (fase c) NM C 26919-26; 11.07.05. Klim (fase b) NM C 27392-400; 11.07.07. Sdr. Hingelbjerg Hede gr. A (fase d) NM C 4320; 11.07.12. Øsløs: gravplads med mindst 20 små høje, brandgrave (TM). 12.01.09. Lundegårde: Gravplads med 24 sikre og 3 mulige grave. Hovedsageligt jordfæstegrave. (ÅHM 60). Fase a: gr. 19; fase b: gr. 4, 6, 7, 17, 25 & vist gr. 34; fase c; gr. 37; fase c/d: gr. 31; yngre romertid: gr. 23 & 39. 12.01.10. Gudumholm (fase c) NM C 4636-51. 12.01.11. Sejlfjord: gravplads med ca. 300 grave. Jordfæstegrave (ÅHM 669). Fase b: gr. A & I; fase c: gr. C, D, F, G, H, K, L, M, O, P, Q, U, Y, AF, AI, AM, AN, AQ, AT, BA, BE, BF, BG, BL, CN, CT, EM, ET, EU, FC, FG, FL, IG, IH, IK, IL, IM, IO, NT, NU, PE, PF, PH, QN, QP, RD, RE, SE, SZ, UC, XN, XP, fase c/d. gr. IR, IT, PC, RS, SN, SQ, SR, VS, fase d: gr. CX, DD, DE, DH, DI, DL, DQ, DR, DX, HX, IC, QB, SY, TA, TD, TG, TM, TO, UA, UB, VQ, VT, XK, 12.02.04. Gøttrup (b) (fase b) NM C 23941-53; 12.02.14. Vognsild VMÅ 76; 12.03.02. Agerbjerggård (fase d) NM C 16123-27; 12.04.08. Nøvelhøjgård (fase c/d) Hobro Mus.; 12.05.03. Ellidshøj ÅHM 4016; 12.05.06. Bejsbakken (fase d) ÅHM 1501/78; Gl. Hasseri Grusgrav gr. 1 ÅHM 1501/57; Gl. Hasseri Grusgrav gr. 3 (fase c) ÅHM 1501/57; 12.05.10. Gl. Viborgvej (fase c) ÅHM 1506/21; 12.05.11. Råd høje gr. 1 (fase c) ÅHM 1502/21; Ll. Bjerggård gr. 1 (fase c) ÅHM 1502/377; 12.06.02. Nr. Halne gr. 2 (fase

b) NM C 23562-66; 12.06.07. Hvorup gr. 2 (fase d) ÅHM 1463/118; Hvorup gr. 3 (fase c) ÅHM 1463/118; Hvorup gr. 7 (fase c/d) ÅHM 1463/118; Hvorup jordfæstegrav 2 (fase c) ÅHM 1463/118; 12.06.08. Lindholm Høje: gravplads med over 750 grave, især brandgrave. (ÅHM 129): gr. 1568 (vist fase d), gr. 1710 (fase d), gr. 1711 (fase d); 12.07.07. Malle gr. A (fase c) NM C 17877-81. Malle gr. B (fase b) NM C 17882-86; Brodshave (fase d) NM C 11842-47; 12.07.09 Dybvadgård (fase a) NM C 13338; 12.08.02. Mejlbj NM C 5811-17; 12.08.05. Katbygård gr. B (fase c) VMÅ 140; 12.08.09. Sønderlade VMÅ 201x1-2; 12.08.10. Ravnkilde (fase b) NM C 24148-49 & $\frac{6-8}{40}$; 13.01.12 Resen sogn (fase c/d) VSM 6561a-d; 13.02.02. Verdens Ende (fase a) NM C 29453-63; 13.04.03. Hem gr. A (fase c) NM C 16671-77; 13.04.08. Resen formodet jordfæstegravplads. Eneste kendte grav er Resen (fase c) SM C 58-62; 13.10.04. Vester Lem (3) (fase b) NM C 13916-26; Vester Lem (5) = gr. B (fase b) NM C 13931-32; 13.12.04. Skindbjerg (fase d) RKM 28/79; 13.12.08. Foulum gr. C (fase c) VSM 320D; Foulum gr. I (fase c) VSM 804D, anlæg AI; Foulum gr. II (fase c/d) VSM 804D; 14.04.11. Øster Tørslev: Gravplads med 12 grave. Jordfæstegrave: gr. 4 (fase d) NM C 10067-69, gr. 8 (yngre germanertid) NM C 10077-78; Tørring Kær (fase d) RKM 27/69; 14.08.05. Ørsted (1) (fase c/d) Lærer Andersens Samling; Ørsted (2) NM C 25860-77; Ørsted (3) (fase c) RKM 5296-5301.

Sydgruppen

13.05.01. Tungalund (fase b) FHM jr. nr. 957; Mågård (fase c) RKM 2083-84; 13.05.03. Vrangstrup gr. 1 (fase b) NM C 23575-84 & $\frac{17-18}{38}$; Vrangstrup gr. 4 (fase b) NM C 23597-601; Vrangstrup gr. 5 (fase b) NM C 23602-08 & $\frac{22-24}{38}$; 14.01.05. Fannerup RKM 3577-96; 14.01.07. Laen NM C 13331-34; 14.01.19 Dystrup NM C 6281-85; 14.02.11. Balle gr. DF (fase c) RKM 245/76; 14.11.06. Mørke (fase c) NM C 25787-89; 15.01.02; Snostrup NM 18948-53; 15.01.08. Stjær (2) (fase a) FHM 5655; 16.01.09. Holmstol (fase a) NM C 18619-32; 16.01.10. Thorsø Mølle gr. 1 (fase c) NM C 24566-72; Thorsø Mølle gr. 3 (fase b) NM C 24575-77; 16.02.09. Stilling Trehøje II, brandplet J (fase c el. d) FHM 1831; Stilling Trehøje I, urnegrav FK FHM 1780; Stilling Trehøje I, Centralgrav DQ (fase c, evt. d) FHM 1780; 16.04.06. Dalagergård (fase c) SKM 1/78; Addit Mark (fase a); 16.05.02. Lærkenfeldt grav 1925 NM C 19662-72; Lærkenfeldt gr. 1926 (fase b) NM C 19673-81; 16.06.05. Nr. Snede (fase c) NM C 23393-99; Hundshoved (fase a) NM C 8705-06a; 17.08.02. Petersborg NM C 10004-09; 17.08.04. Farre gr. 9 NM C 26197-213; 17.08.12. Sdr. Omme (fase c) NM C 19569-77; 18.03.07. Vådde NM C 9107-14; 18.04.05. Hover: Jordfæstegravplads med seks grave. (RM 6022). 18.04.14. Bondesgård gr. I (fase b) RM 2129-30; Bondesgård gr. II (fase b) RM 2009-10; 18.05.03. Hammerum (fase b) HEM 117/23; 18.05.16. Vemb (fase a) NM C 24150-57; 18.06.01. Møllebakken: Jordfæstegravplads med 18 jordfæstegrave. Fase a: gr. III; fase b: gr. II, VI, VII, XII, XV & XVI; fase c: gr. IX & X; 18.06.05. Lønborggård: Jordfæstegravplads, ingen sluttede gravfund (NM, RM & Skjern-Egvad Museum); 18.06.10. Sdr. Vium (fase c) RM 61/78; 18.07.13. Nr. Kokholm (fase c) HOM 15580x1-23; 18.08.01. Moesbygård (fase c) NM C 17555-60; 19.01.03. Ø. Gesten (fase c) NM C 26940-60; 19.01.06. Kiisbøl (lerkarret: fase b) NM 14353-57; 19.02.02. St. Darum: Gravplads med brand- og jordfæstegrave. Fase b: gr. A NM C 20031-46; fase c: gr. B NM C 20047-60 & gr. F NM C 20064-66; 19.02.07. Sandbanken (fase c) ASR 156; 19.04.11. V. Vedsted (fase d) ASR 2073; 19.05.02. Kjersing II, gr. A (fase a) ESM jr. nr. 862; 19.05.03. Gammelby grav II (fase c) NM C 24208-14; 19.05.07. Hostrup grav AA (fase c) ESM; 19.05.09. Næsbjerg: jordfæstegravplads med 25-30 grave. Grav (M95-96) = NM C 8711-16. Grav A til Æ = NM C 9711-9818, grav Aa til Af = NM C 10856-68; fase a: gr. A, fase b: gr. (M 96), O, X, Z & Aa; fase c: gr. G, J, K, L, U, Æ & Ab; 19.05.10. Andrup (vist fase b) NM C 2119-25; 19.06.04. Vorbasse: Gravplads med 16 grave. Jordfæstegrave. (VKM). Fase a: gr. 13 & 15; fase b: gr. 3, 12 & 14; fase c: gr. 9. Store Bavn gr. 2 (fase a) VKM; Store Bavn gr. 3 (fase a) VKM; Store Bavn gr. 5 (fase a) VKM; 20.01.03. Tornumskov Urnegrav 14 NM C 18066-68;

Tornumskov gr. 16 NM C 18071-79; 20.01.05. Højvang gr. 1 (fase c) HAM 8224-29; Højvang gr. 2 (fase b) HAM 8230-37; 20.02.01. Enderupskov: Gravplads med især jordfæstegrave. Under udgravning. (HAM sb. nr. 109). Fase a: gr. 10, 14, 41 & 53 (1956), gr. 112 & vist 208 (1970), gr. 531 (1977); fase b: gr. 1 (1954), gr. 12, (1956), gr. 529, 849, 885 & 1361 (1977), gr. 31, 118 & 127 (1979); fase c: gr. 47 (1956), gr. 72 (1966), gr. 136 (1970), gr. 343 (1976), gr. 833, 844, 847 (1977), gr. 10 & 43 (1979); fase d: gr. 137 (1974), gr. 332 (1976), gr. 2 (1979). 20.04.02. Hjartbro (1 & 2) HAM 3222-32; 20.04.05. Stenderup: Gravplads med brandgrave og jordfæstegrave (jordfæste ca. 30 til perioden) HAM 4951ff og NM C 20426ff. Fase a: grube 54 & gr. 71; fase b: gr. 21, 26, 27, 70, 75, 77, 79 & 86; fase c: gr. 3, 57, 58, 59, 64, 66, 68, 73, 80, 92 & 94; 21.01.02. Brøns 1949, gr. 2 (fase a) NM C 26048-55; Brøns 1950, gr. 2 (fase b) HAM 7995-8001; 21.01.07. Hjemsted: Jordfæstegravplads med 88 grave. Ham sb. nr. 87-89. Fase b: gr. 1001a, fase c: gr. 303, 305, 307, 310, 315, 316, 1008, 1009, fase d: gr. 92, 93, 103, 104, 126, 145, 146, 154, 209, 212, 214, 215, 216, 217, 248, 293, 297, 301, 312, 1001b, 1402, 1405 & 1450.

SUMMARY

Late Roman and early Germanic Iron Age grave finds from Jutland. Tendencies in social development

Introduction

Much new material has been adduced over the last two decades to illuminate the period late Roman Iron Age and early Germanic Iron Age (c. 50-550 AD) (1).

Farm and village have thus become prominent in the finds, and the number of graves has been much increased (2-5). Re-examination of booty sacrifices is also beginning to give us an indication of how war was waged at that time and of where the enemy came from (6). The last find group comprises votive finds and hoards. The new finds in this category are from Gudme in southern Funen and Sorte Muld on Bornholm (7). Both localities must have been political centres with sacral functions. On the coast at Gudme a unique find of a trading centre is also currently being excavated. This locality near Lundeberg has so far revealed various workshop activities (8, 9).

Archaeologically, there is thus now a considerably better chance of illuminating the important social changes that *i.a.* written sources indicate (10-13).

Based on the grave finds, aspects of the social and political development are evaluated in the following (14). The primary investigation confines itself to Jutland. Within this area, the grave finds are divided into groups on the basis of their content of artefacts. The grave goods occur in standard sets, and these equipment categories are seen as expressions of the social position of the dead. In this manner the way is paved for an evaluation of the section of population which occupies the graves and of social structure in general. Prior to the separation of categories, the regional variation and chronological development of the area must be illuminated, however.

Regional groups

In Jutland there are in the late Roman and early Germanic periods of the Iron Age two major areas which differ in a number of ways. These two groups are found in north, and in south and central Jutland respectively (henceforth termed "northern" and "southern" groups). They can be distinguished on the following points:

- a) the incidence of plank and bole coffins and stone cists (Fig. 1),
- b) the incidence of cremation graves and in particular urn graves with urns of types D, K, and B (pottery types, see above, p. 113) (Fig. 2),
- c) the presence of pot types F, H, and J1+2 in the graves (Fig. 3),
- d) the occurrence of pot types G and C in inhumation graves; in the late Roman period, type C is most frequent in the graves of north Jutland; in the early Germanic period, C and G often occur in pairs in the graves of north Jutland, and singly in the southern group,
- e) the distribution of fibulas of Almgren group VII, series 1 and 2, and Almgren group VII, series 3, with or without octagonal bow section (16) (Fig. 4),
- f) differences in the form of the long-houses (Fig. 5): in south and central Jutland, the dwelling section comprises the span between five western pairs of posts, whilst this does not as a rule seem to be the case in north Jutland (17, 18),
- g) deposition of hoards and single finds in wet and dry areas respectively (19) (Fig. 6).

The duration of the above-mentioned differences in artefacts, and structures, in find circumstances, or in find combinations is shown in Fig. 7. If the distributions of the regionally disposed features are collated, a picture like Fig. 8 is obtained. Hereafter it is possible to distinguish between a northern and a southern group in relation to a line like the one indicated along the district boundaries.

As a final support for the regional groupings, variations in pottery shape and decoration can be adduced. The type G pottery is to this end divided into four phases, anticipating the chronological analysis (20). Phases a to c cover the late Roman Iron Age, phase d the early Germanic Iron Age (Fig. 10).

The appearance of the pottery is compared by means of a correspondence analysis for a series of ornamental features and pattern combinations (21). The subject area has been divided up as shown in Fig. 9. The correspondence analysis compares the similarities and differences within the total amount of pottery from one area to another. The pots and variables used are shown in appendix A. The geographical distribution of the pots and a plot of the results of the correspondence analysis for the individual phases are seen in Fig. 11.

The correspondence analysis assigns numerical values to the similarities between areas. The eight actual values are shown on the maps, and isolines are drawn between them. The most important result is that in all phases the greatest dissimilarity is between a northern and a southern group as separated on the O-lines and the close cluster of isolines around these. In fig. 12 a mean O-line has been constructed. This is almost congruent with the division of the area carried out on the basis of the various structure and artefact types, c. fig. 8.

For examples of northern and southern group pottery from phases b and d respectively, cf. figs. 13 and 14.

The further geographical definition of the local groups has not been subjected here to any independent analysis (22). However, there is apparently a sharp archaeological dividing line close to the present Danish-German border (23, 24).

The line dividing the local groups in Jutland follows an extensive tract of wet areas, but it is argued that the consequent reduced possibility of contact is too simple an explanation of the differences. Nor do I believe that different production centres and their markets lie behind the distribution. If so, these areas are also subordinate to the overall economic, social and political conditions in the region, cf. Helgö in the Mälars Valley of Sweden (25).

The regional groups of Jutland are on the other hand an expression of differences in the cultural values and norms of the different societies. Thus it is possible that there are economic differences between the areas, and quite clearly there are religious, social and political differences (26). Especially with respect to the social and political differences, the grave finds are informative, and in the following the difference in the cultural values and norms of the different regions will be illuminated.

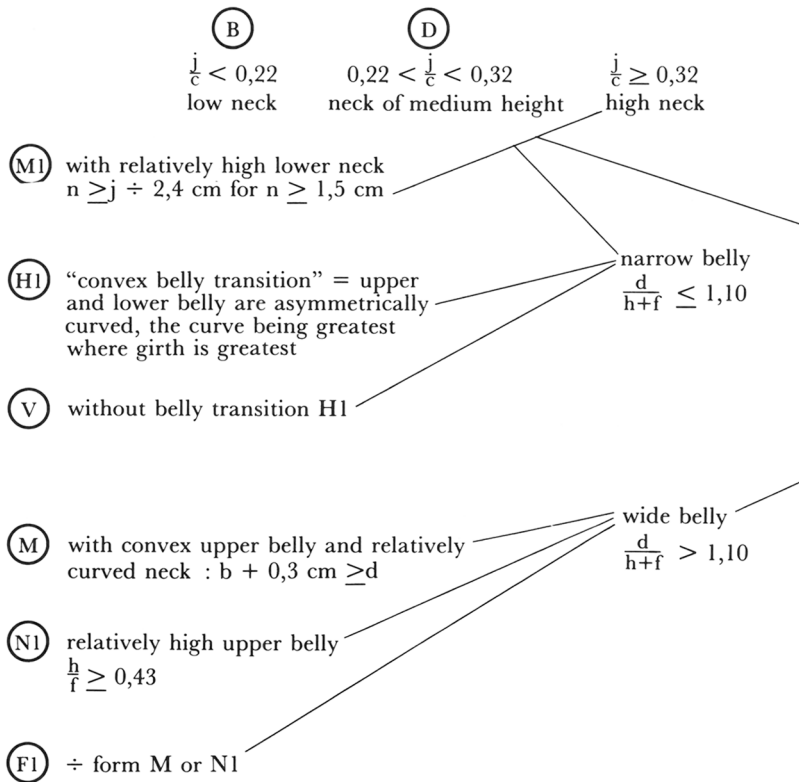
Chronology

The coming classification of the grave finds builds on a typological-chronological analysis of the pottery. In the graves, a wide selection of pottery types is represented (27) (Figs. 15 and 16).

The chronological analysis has been performed primarily on the type G and partly on the type C vessels. Correspondence analysis is again used. The results will be plotted in scattergrams with two axes. Each vessel is an independent entity, and its shape and decoration the variables on which the comparison is based. If the diagrams obtained are to be interpreted as showing a perfect seriation, entities and variables must be distributed in a parabola around the centre of the first two axes (29).

Chronological division of grave finds of north Jutland

The data matrix with the list of the 105 vessels and their shape and decoration elements is seen in appendix C (30). The first two axes of the correspondence analysis are shown in Fig. 17. A neat arced distribution representing the chronological development is seen. The type G vessels of north Jutland, which did not find a place in the primary analysis, can be dated on the basis of their form. In Fig. 18, the two first axes of the correspondence analysis are again plotted, but with only the units (vessels) represented. There is an indication in the diagram of which shape each pot can be referred to. The following shapes are employed (31, 32) (for letter designations of definitions, see Appendix B):

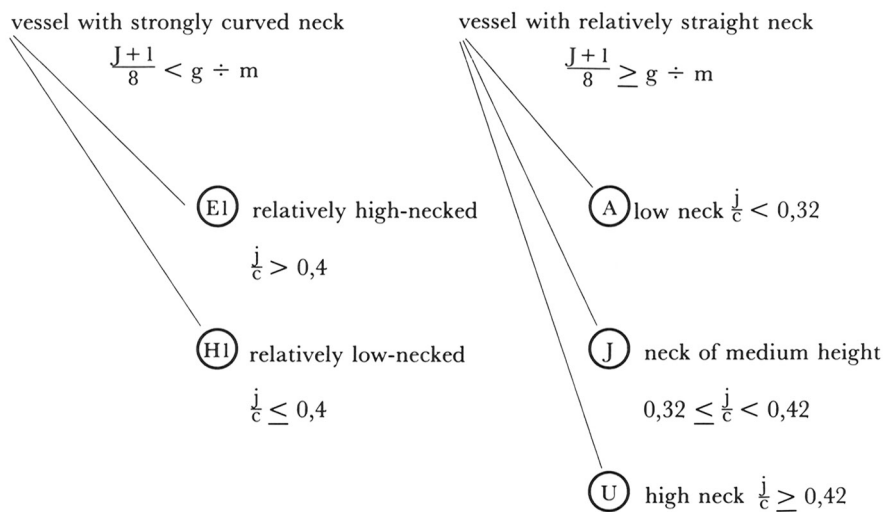
The vessel shapes gradually change in the diagram Fig. 18 starting with shape B in the top left corner and ending with H1 and M1 at the top right corner of the curve. On this basis, all pots can be dated relatively on the basis of shape. There is merely one shape – N1 – which was not represented among the vessels selected for analysis. On the basis of artefact combinations in the graves, shapes B, C, V, M, and N1 are seen to belong to the late Roman Iron Age, F1 to be transitional to the early Germanic period, and H1 and M1 to be pure early Germanic. Henceforth, the following phase designations will be employed: phase a (vessel form B), phase b (D), phase c (V, M, N1) and phase d (H1, M1).

Type C vessels, which are also relatively frequent, change markedly from the late Roman Iron Age to the early Germanic Iron Age (Fig. 19) (32).

The chronological development is supported by horizontal stratigraphy at the Sejlfjord cemetery (Fig. 20). This burial ground has its oldest graves centrally in grave group 1. After this, grave group 1 expands and the central part of grave group 2 arises. Finally, the east and west wings of grave group 2 are established.

Chronological division of grave finds of central and south Jutland

The data matrix with a list of the 105 pots used, with their form and decoration elements, is seen in Appendix D. The first two axes of the correspondence analysis are plotted in Fig. 23. The plot here, too, shows a nice arced distribution representing the chronological development (33). The southern group's type G vessels, which were not selected for the primary analysis, will be dated on the basis of their neck shape. In Fig. 24, the two first axes of the correspondence analysis are shown with only the units (vessels) marked. The diagram indicates which neck shape each vessel exhibits. The following neck shapes are employed:

The variations in the material with respect to the shape of vessel necks are apparent from Figs. 21-22. Neck shape changes gradually from form A at the top left corner of the diagram through forms J, U, and E1, to end with H1 at the top right corner (35). As will be seen later, forms A, J, and U belong to the late Roman period (hereafter designated phases a, b, and c), E1 and H1 to the early Germanic period (designated phase d).

Type C pots become in the early Germanic period in shape and decoration like the type G vessels – only the presence of the handle distinguished the types. The younger vessels thus show a strongly reflexed neck, cf. the form groups E1 and H1 (28).

The chronological course is supported by the horizontal disposition of groups within the cemeteries. In Fig. 25 it is shown which phases (pottery groups) are represented in the localities treated. At Møllebakken, Næsbjerg, Stenderup and Hjemsted, marked chronological positions are seen (34) (Figs. 26-29).

Pottery phases of the regional groups and the absolute chronology

A large part of the graves of both the northern and the southern group can thus be dated on their content of vessels, and the analysis results can be illustrated with the vessels shown in Fig. 30.

A synchronization of the pottery phases of the northern and southern groups and a determination of the phases in relation to the primary chronological system can occur on the basis of the fibulas in the graves. If these are looked at for a moment without considering the regional differences, it is seen that there is a change in the commonest types throughout the period as shown in Figs. 31 and 32. At the beginning of the late Roman period, the fibulas of Almgren group VII, series 2 and 3, are the most commonly occurring (36-38). They are replaced by fibulas of type Gudumholm, Haraldsted and Nydam. The designation "Gudumholm fibula" is used here of crossbow fibulas with short spiral (maximum 6 turns) and a wire bow. The bow continues onto the foot, which tapers to the front. The catch is low and square, perhaps rhombic/trapezoid. The latest type of the simple fibulas comprises the cruciform fibulas.

As far as the display fibulas are concerned, the oldest part of the sequence is characterized by rosette fibulas, the later part by sheet-metal fibulas. Around the transition from phase b to c, ornamental fibulas with double spiral like the slightly later sheet fibulas, but without the head plate (39, 40) occur (Fig. 33). The sheet fibulas proper are seen in a form with rectangular or semicircular head plate in most of phase c. The same type continues in phase d but now only with rectangular head plate and with animal heads in profile at the top of the foot plate. The late development within fibulas of phase d and the appearance of relief fibulas cannot be illuminated on the basis of the grave finds from Jutland.

Combinations of pots and fibulas in the graves of Jutland can warrant a synchronization of the phase divisions of the regional groups and a correlation between these and the primary chronological system (41, 42) (Fig. 34). It is uncertain whether the entire framework of the later Roman and early Germanic Iron Age is filled out with the registered material (43, 45). The late early Germanic period seems, however, at any rate to be represented in the southern group, cf. the youngest graves of the Hjemsted cemetery with peripheral placing and with typologically late vessels (Fig. 35). Parallels to this are known from Önsvala in southwestern Scania in combination with a relief fibula (44) (Fig. 36).

The local chronological division does not coincide with the primary chronological system's phases C1, C2, C3, and D, cf. diagram p. 141 (46). Phase a is a part of C1, but whether C1a is represented is uncertain. Phase b also contains C1b material, but the main part belongs to C2. Phase c starts in late C2 and covers all of C3 until the cruciform fibulas appear. Phase d corresponds to D.

Social analysis

It remains to illuminate the variation in grave goods and its relation to the social position of the dead. To this end, the actual graves have been divided from the outset according to sex, and the social groupings it has been possible to distinguish testify in particular to status differences within the graves. Features are also seen in certain of the men's categories which must be associated with the political leadership.

The precise significance of the different categories of grave furnishings must be evaluated on the basis of the grave goods themselves, of the geographical distribution of the graves, and of their relative positions within the cemeteries. The social meaning of the different categories is confirmed, for example, by the circumstance that the cemeteries are established with regard to these. The actual interpretation must likewise contain an evaluation of the graves' further importance in society and the concrete, historical context.

This approach builds on a long tradition of social studies based on grave content and make-up. In particular it has its roots in the principles formulated by A. Saxe and L. R. Binford at the beginning of the 1970s (47). They believed that the graves reflected both some of the social relationships of the deceased, and the size and type of society which recognized the position of the dead person. A large number of studies up through the 1970s and early 1980s followed the same principles (48). More recent investigations focus, however, also on how graves (and material culture seen in broad perspective) have a symbolic value and are actively employed by different population groups in continuation of social ideology (49).

The number of graves and their representativity

The geographical distribution of the grave finds of Jutland is shown on the map Fig. 37 with the designations for the larger cemeteries (more than ten graves) (50). The grave finds whose pottery or other furnishings can be phase-dated comprise 379 finds or 48.7 % of the registered number (51). This figure can be increased by dating a number of graves from the Sejlflod, Stenderup and Næsbjerg cemeteries on the basis of horizontal stratigraphy, cf. the maps Figs. 20, 27, and 28 (52).

Categories of grave goods

In the following treatment, an attempt has been made to evaluate the integrity of the graves. In the diagrams, *S* and (*S*) thus respectively designate grave finds that contain the complete furnishings minus the part that is missing due to natural decomposition, and finds where only a part of the normal inventory is thought to be present. A grave designated *US* can contain objects from several graves, and a parenthesis around the entire grave designation indicates that the find is under conservation and the information therefore deficient.

In the following classification of the various categories of grave goods, the characteristic objects do not usually comprise the full furnishings of the grave. Certain types are thus either common to all categories or occur so rarely that they are omitted from the survey. The former involve the commonest types of pottery, iron knives without special decoration of the haft, and bone combs.

Graves of the northern group, phases a and b

The categories of the women's graves are characterized by a qualitative and quantitative decline in grave goods from category 1 to category 3 (Fig. 38). It can also be remarked that cat. 1 graves do not contain pottery, and that only the grave from Hasseris Grusgrav has a container, but in the form of a wooden bucket (Fig. 39).

In the men's graves, three categories can be distinguished (56) (Fig. 40, 42). Cat. 1 comprises a single grave with a bracelet of gold, a so-called serpent ring. These rings were presumably favours received for faithful military service (54). They are always found in graves devoid of weapons but well endowed with imported bronze and glass vessels (55). The cat. 2 graves all have weapons and also often contain gold rings and imported goods (Fig. 41). Cat. 3 men's graves are characterized by axes and arrows.

In addition there is a small group of quite rich graves which due to uncertain find context unfortunately cannot be assigned to a particular sex. These graves contain gold rings and in some cases imported goods and are presumably in particular men's graves – perhaps a “civilian” counterpart to the weapon graves.

Only two small graves must be children's graves.

In relation to the amount of material, the categories of men's and women's graves have an even geographical distribution (Fig. 43).

The graves of the Lundegårde cemetery are assumed to be largely contemporaneous within the framework of phases a and b. In Fig. 44, the presence of men's and women's sections is seen. The cat. 2 women's graves keep to themselves in the southern part of the site, while children's graves are scattered. The last-named can here also be recognized from the grave goods, which comprise a pot of type H, perhaps with broken-off handle. A few beads also occur.

Graves of the northern group, phase c

Besides containing the largest amount of ornaments and costume, the cat. 1 women's graves are characterized by some special types of ornaments, viz. silver pendants, berloques and mosaic beads (Fig. 46). Very large bead necklaces are also seen. The graves also contain special pottery shapes, and wooden buckets or glass beakers, perhaps merely symbolized by glass sherds, whereas the other types have only the ordinary pottery types. Examples of a well-endowed woman's and man's grave are seen in Fig. 45. The category 3 graves are very sparsely furnished, and a few have been identified as women's graves only by the position of the body.

Men's graves cat. 1 are like the women's characterized by special types of containers such as wooden buckets, imported metal and glass beakers and special types of pots (Fig. 47). In addition arrows and axes occur, and valuable objects such as game-pieces, gold rings and a small pendant silver case. Belt mountings and accessories are held in common with cat. 2. A few cat. 2 graves contain a lance or spearhead. The cat. 3 men's graves contain very few objects, and as for the women's graves, a few can be identified only by the position of the body, Fig. 48.

Only a few men's graves can be distinguished outside the Sejlflod cemetery, but the women's categories are evenly distributed (Fig. 48).

In phase c, the Sejlflod cemetery has to be employed in an evaluation of the relative position of the different categories. The early phase c graves are found in grave group 1, the late ones in the centre of grave group 2 (Fig. 20) (57). Men's and women's graves are seen to be placed in separate sections (Fig. 49). The sex-determined graves are centrally placed on the site in relation to the contemporaneous graves as a whole. Children's graves can be separated both by size and by grave goods. The children's grave goods do not contain the sex-determined objects or pot type C, whereas tripartite miniature beakers and pot type H (as at Lundegårde) are seen, perhaps with a small knife or a couple of beads. The children's graves lie close to the sex-determined graves of the adults. In addition there is a group of adults' graves without particularly characteristic grave goods peripherally in the cemetery. The cat. 1 women's and men's graves are in grave group 1 centrally placed, while in grave group 2 they show a greater tendency to collect in the southern central part – women to the

east of the open place, men to the west of it. Cat. 3 graves are as a rule placed at the edge of the sex-determined sections.

Graves of the northern group, phase d

Three categories of both men's and women's graves can be distinguished. Women's graves are, as in the earlier phases, characterized by gradually decreasing amounts of ornaments and costume accessories (Fig. 50). The particular ornament types of this phase's cat. 1 graves are peltate pendants and other peltate ornaments.

As far as men's graves are concerned, two cat. 1 graves without weapons and one with weapons are seen (Fig. 51). The graves have iron shears, wooden caskets and a wooden bucket with some costume accessories. Cat. 2 can still have razors and belt buckles with back-plates, whereas cat. 3 contains only graves with very simple belt buckles.

The material contains a group of children's graves. They can be distinguished by their length, but no longer by the artefacts they contain. The grave goods have become more like those of the adult's graves.

The geographical distribution of the various different grave categories is shown in Fig. 52. The distribution shows in particular that only the best endowed graves are discovered outside the large cemeteries.

In phase d it is again the Sejlflod cemetery which has to be employed when the relative position of the various categories is to be evaluated (Fig. 53). The earliest phase d graves are found to the northwest in grave group 2, the latest to the south of this. With respect to sex-segregated sectors, there is a distinct female sector in the oldest part with men's graves placed around it. In typical fashion, the best endowed men's and women's graves occupy a central position. In the younger part, however, there is no longer any clear sexual division, the best appointed men's and women's graves being found together, and the less well endowed around them. Children's graves lie, as earlier, scattered among the sexed graves. Graves without costume accessories seem, as in grave group 1, to lie peripherally to the grave group as a whole.

The development in the graves of the northern group viewed as a whole

At Sejlflod (phases c and d), graves with sex-specific burial gifts and children's graves are found in the centre of the cemetery. Peripheral to the cemetery, graves are simultaneously established without any sex marking. The latter are assumed to represent a subordinate population group, whose children are not buried in the cemetery. In the Lundegårde cemetery, which covers the earlier part of the period, a similar group of peripheral graves cannot be differentiated. This may, however, be due to the general paucity of graves, or to Lundegårde being a clan cemetery, while Sejlflod must reflect a larger community, probably a village.

We find children's graves throughout the period in the large cemeteries, in connection with men's or women's graves. Initially, they contain the special objects like vessel with broken-off handles or miniature pots (Fig. 54). In phase d, however, a selection of true adult objects can be present. The significance of this should be considered in relation to the development within men's and women's graves. If we first turn to the women's graves, the content of the various categories naturally changes in the course of the period. There is, however, the common denominator, that, for example, the best-endowed category is always marked by a comprehensive set of costume accessories and ornaments, in combination with special types of receptacle, for instance. The other categories have a less comprehensive inventory but can well contain, for example, gold rings, imported goods and similar valuable objects, only not those which characterize the best graves of the period.

The differentiated categories of men's graves differ in quite another manner as time goes by, than the women's graves. This is due to the fact that weapon graves occupy a varying

position relative to civilian graves. Weapon graves clearly decline in status, and this may be seen as a shift in importance from military to civilian leaders. Arrows and axes in the later graves are perhaps even symbols of other male prestige spheres such as hunting and craftsmanship (58).

For both sexes, phase d differs in a very important manner from the preceding phases, in that there is a lower incidence of true sex indicators such as keys, resinous cement, spindle whorls, and razors, just as there seems to be a partly shared costume with fibula and agraffes (53). This can be correlated with the shift in the relative position of graves in the Sejlflod cemetery. From having previously been placed in men's and women's sectors, the graves finally seek the company of other graves of the same degree of wealth. Another kind of status is thus marked with the interment. It is tempting to see these changes in connection with changes in social organization. Leadership finally divorced itself, from a society of clans where status and rank had importance, both within and between clans. Therefore the wealth of the grave occupants is expressed with little regard for kin-related concepts like sex and age. Age is mentioned just because the development within children's graves contributes to underpinning the theory of such a social change. The feeling that a dissolution of norms was involved is strengthened in phase d by the circumstance that more scope is shown for placing the dead and their appurtenances in the grave than before. The development thus probably reflects an increased social differentiation at the cost of socially egalitarian clan structures.

Graves of the southern group, phases a and b (59)

Cat. 1 of the women's graves is characterized primarily by containing glass beakers and/or wooden buckets (Fig. 55). In addition it exhibits gold ornaments and a wide range of costume accessories. Necklaces with silver, millefiori or large polychrome beads are held in common with cat. 2 (fig. 56). In addition, iron combs should also be mentioned. The cat. 3 graves have a less comprehensive costume inventory consisting of three or four fibulas, and cat. 3 contains only one fibula and simple necklaces.

The men's graves are more difficult to distinguish, and only two categories of grave furnishings can be differentiated (Figs. 57, 59). The cat. 1 graves contain sword and shield and perhaps spear and lance – probably what was originally the full complement of weapons (60). The weapons are found combined with imported glass or bronze receptacles and a mirror (Fig. 58). In both cat. 1 and cat. 2 graves there is a costume inventory consisting of belt garniture and perhaps a fibula.

Children's graves are not characterized by special types of object, but appear as (small) adult graves.

The distribution of grave categories in the Vorbasse cemetery shows that the cat. 1 women's graves form a separate group, and that there is a men's section in the centre surrounded by women's and children's graves (Fig. 60).

The geographical distribution of the various grave categories is even with the exception of the cat. 1 women's graves (Fig. 61). The reason for this poor representation can be the absence of datable pottery types in the inventory.

The graves of the southern group, phase c

Among the furnishings of the women's cat. 1 graves may be wooden buckets with bronze fittings (Fig. 62). In addition, they exhibit a comprehensive ornament and costume inventory including one or two display fibulas. The ornaments can be large necklaces with silver pendants, millefiori beads or large polychrome beads. Cat. 2 contains fewer fibulas and smaller necklaces. The other equipment consisting of belt buckles, pins, spindle whorls, etc. is found again in cat. 3, in which the graves, however, always contain only one fibula in the costume.

The cat. 1 men's graves contain imported glass receptacles (Fig. 63). In addition, wooden buckets with bronze fittings, glass game-pieces and gold finger-rings occur and parts of a set of weapons. The cat. 2 graves contain merely belt buckles and perhaps a fibula.

Phase c children's graves contain pottery and perhaps belt buckles and necklaces (Fig. 64). A couple of the children were given particularly small pots.

The weak representation of men's graves makes it difficult to evaluate the importance of the different categories in the cemeteries. In the case of Stenderup, a centrally placed men's section is seen surrounded by cat. 2/3 women's graves (Fig. 65). Children's graves can be placed near both men and women.

In Enderupskov there are at the same time two women's sections and one men's section (Fig. 66). Children's graves are rare and as usual situated among both women's and men's graves. With respect to the disposition of categories, it can be said that the wealthier graves (cat. 1) are centrally placed in relation to the sex-determined sectors and a north-south line in the cemetery. The unsexed graves are found with those without furnishings (and thus undatable) peripheral to the men's and women's sections.

At the Næsbjerg cemetery, one area can be distinguished with women's graves and one with men's graves (Fig. 67). Children's graves lie scattered among the adult's graves.

The cat. 1 graves are geographically evenly distributed, whereas the more poorly appointed graves can only rarely be distinguished outside the proper cemeteries (Fig. 68).

Graves of the southern group, phase d

The graves of this phase are few, and sparsely appointed. The following categories can be distinguished: women's graves, cat. 1, with costume accessories of 2 simple fibulas and pins (Fig. 69); women's graves, cat. 2, with beads and/or hooks and eyes; men's graves, with belt buckles and/or agraffes (for securing trousers or leg wrappings) (61) (Fig. 70).

The structure behind the disposition of the graves at the Hjemsted and Enderupskov cemeteries in phases c and d is uniform (Figs. 71-73). In both places a change occurs in phase d from a division of the cemeteries into sex-segregated sections with the grave category marked by the position of the graves to apparently more randomly disposed graves. The segregated sections are abandoned, the categories are not disposed according to any discernible pattern, and older graves are not respected. At Hjemsted the end of this development is apparently seen with a few late graves with very sparse furnishings and peripheral placement. A subordinate population group represented by peripherally placed graves without sex-specific furnishings is seen at both cemeteries in phase c and – doubtless due to the size of the material – only at the Hjemsted cemetery at the beginning of phase d. Thereafter it is not possible to distinguish any presence of graves of this kind.

The development in the graves of the southern group seen as a whole

The graves without sex-specific furnishings or entirely without equipment are seen in phases c and d to be peripherally placed in the cemeteries. The same can be the case earlier, but cannot be perceived in the oldest, small cemeteries. As for the northern group, the peripheral graves are thought to represent a subordinate population group. Children's graves are seen throughout the sequence, in decreasing amounts indeed, but with precisely the same form of expression and placement in relation to the other graves. The children have grave goods like small adults, and their graves are placed among the sex-determined graves.

Within cat. 1 of the women's graves there is a high degree of continuity of expression. In phases a-b they are characterized by extensive ornament and dress furnishings and are endowed with special objects in the form of glass beakers, wooden buckets with bronze mountings, gold finger-rings and perhaps key or spindle whorl. In phase c, the correspond-

ing group of graves also has rich personal equipment, but to a slightly lesser degree gold finger-rings and special kinds of receptacle. This development continues, so the best-furnished women's graves in phase d can be characterized only by their dress equipment.

As far as the men are concerned, the best endowed categories stand out throughout the sequence especially with the grave goods proper rather than the costume accessories. In phases a-b, they contain a full set of weapons, gold finger-rings, and imported goods. In phase c, only parts of the weapon set are present in these graves. In the southern group the shift from full set of weapons to parts of one seems to be a part of the general decline in grave furnishings. In phase c, men's graves still contain glass beakers, wooden buckets, gold rings and game-pieces, however, whereas in phase d, the men have retained only the costume accessories.

Within the southern group, the sex of the grave occupant is marked right from the start of the period less clearly than in northern Jutland. Thus grave goods are only rarely seen which symbolize the male and female activity areas, such as spindle wools and hooks, razors, strike-a-lights and tinder stones and arrows. Men's weapons appear to a greater degree as if they should be seen more in connection with political status than as a manifestation of male equipment as such. The concepts sex and age which were formerly associated with the social importance of the clan are also less marked in the graves of the southern group than in those of the north.

On account of the decline in grave goods of the southern group and the gradual reduction in weapons already from phases a-b to c, it is difficult to maintain that the phase d graves without weapons are civilian graves. In the southern group there seems on the contrary to have been maintained a leadership structure whose power and position is marked by the presence of military grave goods.

The structure of the cemeteries is not essentially changed in the course of the late Roman period. Not until phase d does a major break occur in development. It becomes almost impossible to distinguish categories within the sex-determined graves, and there is an almost total dissolution of the grave structure. Men's and women's sectors disappear as well as specially endowed graves with specific positions within the cemeteries. Furthermore, older graves are now respected to a very small degree along with existing men's and women's sectors. Children's graves can still to a certain extent be followed among the sex-determined graves, and peripherally placed graves are still established without indications of sex. Only in the very last part of phase d does the grave equipment fail to such a degree that no structure can be distinguished behind the furnishing and disposition of graves.

Tendencies in social development

The transition from early to late Roman Iron Age

At the beginning of the late Roman Iron Age, society had undergone major and sudden changes. Particularly noticeable is the shift in settlement which must be related to changes in the basic economy and size of household and to the introduction of new technology in a number of spheres.

With a starting point in the village of Vorbasse, it seems that the early part of the late Roman period farm had the following appearance (62): a long-house with one or two outhouses and a fenced yard. Pit-houses are likewise known in this period, and the farm is in principle as we find it so frequently in the 4th and 5th centuries. In relation to the early Roman period farm, the differences are great and the increase in area considerable. The new type of farm could house, and most of the time needed, a larger household than previously. The increase in the labour force may partly have been in the form of casual labour from a subordinate population group with limited rights, and in fact graves have been distinguished which could be interpreted in this way. When we reach the early

Germanic Iron Age, a couple of instances can also be cited of small houses with fireplace, in association with the farms (63). It may be a case of separate accommodation for the farmhands. With the change in the size of farms, a concentration of settlement on the better soils occurs. Agriculture undergoes a change and becomes more intensive, using the manure from many stabled animals, cf. the abandonment of the dyke systems. Cross-country work waggons appear (64) and other technological novelties are the rotary quern, the shaft furnace and the vertical loom (76). Apparently, a good economic basis has been created, with higher priorities being given to secondary occupations, and an improved standard of living (66).

The change in the early part of the late Roman period is marked and notable in that several of these innovations had been known for centuries in the areas just south of the Jutland peninsula (67). Not until some time in the 2nd century was society apparently ready to absorb them. Receptivity to innovations was possibly built up during the increasing contact of the previous centuries with the Central European, Germanic tribes and the Roman Empire (68). The many border disputes of the succeeding centuries must have had great importance for the development in Germania, much beyond the border areas. One effect can have been changes in access to power and prestige in domestic societies and a military activity detached from society's other institutions (70, 71). The south Scandinavian booty sacrifices can be connected to such a social restructuring. Most of these finds are from the late Roman and early Germanic periods and were particularly marked in the area in question around the year 200 (69) (Fig. 74).

Whether the northern and southern groups experience an equally strong orientation towards the provincial Roman and Germanic societies in the central parts of Europe is uncertain – some differences can probably already be discerned here (72). Thus the grave finds show that objects which must be associated with the clan-based relations like sex and age are most strongly marked in the graves of the northern group. Moreover the well-furnished graves with men have a civilian counterpart, and the only true booty sacrifice known in this early part of the late Roman period is from Trinnemose, whereas the southern group has, in the same period, weapons in practically all the well-appointed men's graves and several extensive booty spoil sacrifices. The clan as a structure underpinning society is most persistent in Northern Jutland. These organisational circumstances go back perhaps to the early Roman period (73, 74).

Late Roman Period

In the late Roman period, the farms continue in the same form as before. In Vorbasse their placement becomes regular in the course of the late Roman period, as if planned (75). The individual farms and their enclosed plots can be seen to maintain their relative size through a number of phases.

This draws attention to the plot of the farm as key to division of the land. The farmsteads have also in this period individual fences with access from each farm both to the village common and to the surrounding fields. Permanent fixed boundaries must mean that the farm labourers – the presumptive subordinate population group – must be landless.

The grave finds are throughout the late Roman period still relatively well appointed, although an incipient decline can be noted in the southern group. The most important difference in the regional groups is seen within the men's graves. In those of the northern group there are thus no longer weapons in the best-appointed graves, as there are in the southern group. Once again there seems to be a connection between weapons in graves and the extent of booty sacrifices. In the late part of the late Roman period, no booty sacrifices are known from the northern group's area, while many depositions occur along the east coast of central and southern Jutland (Fig. 75). The territory of the southern group is clearly greatly affected by the many hostile incursions. Thus a major defence construction is

undertaken here with the blocking of Haderslev Fiord and the construction of the Olger Dyke (76-79). The latter goes back to the beginning of the late Roman period. These structures attest a leadership structure which transcends the local area and judging by the well-equipped weapon graves must have been military in nature. In north Jutland, however, the graves indicate civilian leadership, and no invading foreign armies can be traced at this time.

Early Germanic period

In the course of the early Germanic period, the villages change. In Vorbasse, the farms with their enclosed plots thus diminish in size (80). In some parts of the country, forest gains ground again (81-83). This possibly reflects an increased importance of arable farming at the expense of animal husbandry – perhaps in connection with a change in the cultivated cereal types (84, 85).

Some crafts attain an unsurpassed standard and show the economic capacity of an élite section of the population (86, 87). The concentration of wealth is seen, for example, in a burnt house from Dankirke in southwestern Jutland with a valuable store of imported glass objects (88, 89).

The grave finds of the early Germanic period should doubtless be understood in continuation of the above. Within the southern region it should merely be remarked that the graves are no longer used to display and legitimate social position. A leadership structure divorced from the clan organization has become so well established that the burial rituals no longer need to confirm it. The leadership can be assumed still to have been of a military kind, the conflicts in this area continuing unabated through the period.

In northern Jutland, development does not follow an exactly parallel course. The changes in grave furnishing here seem to underline wealth at the expense of the clan-based relations. A primary leadership structure and status positions outside the clans is a near possibility. The disputes within the area are, however, not so fierce and the incitement to maintain a permanent leadership form not so great that the basis of leadership is institutionalized in a way that makes a marking of status at burial unnecessary. In fact leadership seems to seek further confirmation in the rituals around its religious/ritual functions (90).

An attempt has been made to sketch social development in Jutland through the periods late Roman Iron Age and early Germanic Iron Age. Both north, and south and central Jutland are judged to have attained a permanent leadership structure divorced from the clan system. North Jutland presumably does not attain this state as early as the south and central area. One reason for this may be sought in the history of the area, the southernmost regions of Jutland already in the centuries after the birth of Christ having attained a relatively closer contact with and influence from the Roman border areas. Another reason which possibly follows on the first is the great military pressure on the east coast of south and central Jutland.

Painted with a broad stroke of the brush it is undoubtedly also possible to see a permanent leadership for a large area expressed in the regionality of the period. The difference between the small and strongly marked regional groups of the Pre-Roman and early Roman periods and the less marked distributions of the following centuries can *i.a.* have its origin in the suppression of local conflict under a central political leadership.

Jytte Ringtved
Moesgård

Tegning: Elsebet Morville
Oversættelse: Peter Crabb